T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLK DÖNEM İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA TARİH DÜŞME METOTLARI

(HİCRİ 5. YÜZYILA KADAR)

METİN ZENGİN

2501121069

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ADNAN DEMİRCAN

İSTANBUL -2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	METİN ZENGİN	**Numarası**	:	2501121069
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI	**Danışmanı**	:	PROF. DR. ADNAN DEMİRCAN
Tez Savunma Tarihi	:	08.04.2016	**Saati**	:	16:00
Tez Başlığı	:	"İLK DÖNEM İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA TARİH DÜŞME METOTLARI (HİCRİ V.YÜZYILA KADAR)"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** ~~OYBİRLİĞİ~~ OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ADNAN DEMİRCAN		Kabul
2- PROF. DR. NUH ARSLANTAŞ		RED
3- YRD. DOÇ. DR. SELİM ARGUN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. NURETTİN GEMİCİ		
2- YRD. DOÇ. DR. MAHMUT KELPETİN		

ÖZ

İLK DÖNEM İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA TARİH DÜŞME METOTLARI

(HİCRİ 5. YÜZYILA KADAR)

METİN ZENGİN

"İlk Dönem İslam tarihi Kaynaklarında Tarih Düşme Metotları" başlıklı bu çalışmada, Hicrî 5. yüzyıla kadar yazılmış ve İslam tarihi kaynaklarının ilk örnekleri olan megâzî-siyer, tabakat ve genel tarih kitaplarının ilk örneklerinde müelliflerin kullanmış oldukları tarihlendirme yöntemleri incelenmiştir. İslam tarihinin günümüze ulaşmış en eski kaynakları olan bu eserler, hem bilgi hem yöntem olarak sonraki dönemde yazılan eserlere kaynaklık etmişlerdir. Bu eserlerde kullanılan tarihlendirme yöntemlerinin anlaşılması, bu eserleri anlama açısından önemli olduğu kadar İslam'ın ilk döneminde tarihlendirme ve takvim gibi uygulamaların anlaşılması açısından da önem teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Tarihlendirme, Takvim, Kronoloji, Metodoloji

ABSTRACT

DATİNG METHODS İN THE SOURCES OF EARLY ISLAMİC HİSTORY (UNTİL THE 5TH CENTURY OF HİJRİ)

METİN ZENGİN

In this study, titled as "Dating Methods in the sources of early Islamic History", the dating methods, which are utilized by the authors in the first examples of Megazi/ al-Sira, Tabaqat and also in general history books that are written until the 5th century of Hijri and are the very early examples of the sources of Islamic history, are investigated. These works, the oldest sources for Islamic history reaching today, are a resource point for the works written in late periods in terms of both knowledge and methodology. Understanding the dating methods of these works is significant for interpreting practices such as dating and calendars in the early periods of Islam and for comprehending the aforementioned works as well.

Key Words: History, Dating, Calender, Chronology, Methodology

ÖNSÖZ

Müslümanlarda tarih yazıcılığı, hadis yazıcılığı gibi erken dönemlerde başlamıştır. Hicrî 1. yüzyılın ilk yarısından itibaren tarih alanında eserler telif edildiği görülmektedir. Meğazi ve siyer kitaplarıyla başlayan tarih yazıcılığı, sonraki dönemlerde tabakat, genel tarih kitapları ve fütûhât kitaplarıyla devam etmiştir. Hicrî 5. yüzyıla gelindiğinde ise farklı alanlarda yazılmış birçok esere rastlanmaktadır. Bu eserler, ilk olmaları hasebiyle sonraki dönemlerde yazılan tarih kitaplarına hem bilgi hem de yöntem olarak kaynaklık etmişlerdir.

Bu çalışmamız, Hicrî 5. yüzyıla kadar yazılmış olan megâzî-siyer, tabakat ve genel tarih kitaplarının başlıcalarını ele alıp bu eserlerde müelliflerin kullanmış oldukları tarihlendirme yöntemlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Böyle bir çalışmanın ilk dönem İslam tarihi kaynakları üzerinde araştırma yapan kişilerin kaynakları anlamalarını kolaylaştıracağını umuyoruz.

Çalışmamız üç bölümden müteşekkil olup ilk bölümde İslam tarihinde tarih yazıcılığının başlaması, Müslümanları tarih yazıcılığına götüren sebepler zikredilmeye çalışılmış, sonrasında megâzî-siyer, tabakat, ve genel tarih kitaplarının telif edilme süreçleri hakkında bilgiler verilip yine bu üç alanın en meşhur örnekleri seçilerek tanıtılmıştır. Böyle bir çalışma için 5.yüzyıla kadar yazılan bütün eserlerin böyle bir çalışmada ele alınması mümkün olmadığından sadece o alanda en meşhur ve belli bir kronolojiye sahip olan eserleri seçilmiştir. Birinci bölümün son kısmında ise tarihlendirmede kullanılan terimlerin kelime manaları ve kullanımlarına dair örnekler getirilmiştir.

İkinci bölümde ise farklı dönemlerde müelliflerin kullandıkları tarihlendirme yöntemleri ele alınmıştır. Yapılan incelemede müelliflerin tarihlendirme hususunda eserlerinde kullandıkları farklı metotlar göz önüne alınarak dört dönemde incelenmesinin daha sağlıklı olacağı sonucuna varılmıştır. Bunun neticesinde eserler Hz. Peygamber'in (a. s.) doğumuna kadar olan dönem, doğumdan bi'sete kadar olan dönem, bi'seten hicrete kadar olan dönem ve hicret sonrası dönem şeklinde incelenmiştir. Her döneme dair örnek olaylar verilerek tarihçilerin rivayetleri

zikredilmiş ayrıca her dönemin sonunda o dönemi yansıtan tarihlendirme usulü değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde müelliflerin aynı olaya farklı tarihler vermesinin sebepleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hicrî 5. yüzyıla kadar yazılan eserlerden seçilen örneklerde ortak olarak farklı tarihlendirmeye sebebiyet veren metodolojik problemler eserlerden örneklerle ortaya konulmuştur.

Öncelikle İslami İlimler alanında kendisinden çokça istifade ettiğim Dr. Behlül Düzenli, İslam tarihinde Yüksek Lisans yapmam için beni teşvik eden Prof. Dr. Mahfuz Söylemez'e ve tezimin çalışma süresince benden katkılarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Adnan Demircan'a teşekkürü borç bilirim.

Metin Zengin

İstanbul 2016

KISALTMALAR LİSTESİ

a. s. Aleyhisselam

a.g.e Adı Geçen Eser

a.g.m Adı Geçen Makale

a.g.t Adı Geçen Tez

b. Oğlu

bkz. Bakınız

c. Cilt sayısı

Çev. Çeviren

Der. Dergi

DİA Diyanet İslam Ansiklopedisi

H. Hicri

Hz. Hazreti

İbn Oğlu

Nşr. Neşreden

s. Sayfa

sy. Sayı

tah. Tahkik eden

t.y. Basım tarihi yok

Ü. Üniversite

Yay. Yayın

y.y. Basım yeri yok

İÇİNDEKİLER

ÖZ III

ABSTRACT IV

ÖNSÖZ V

KISALTMALAR LİSTESİ VII

GİRİŞ 1

1.Kavramlar 2

1.1. Tarihlendirme 2

1.2. Kronoloji 3

1.3. Takvim 4

2.Araplarda Tarihlendirme ve Takvim 7

2.1. Hicrî Takvim 12

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMANLARDA TARİH YAZICILIĞI, İLK KAYNAKLAR ve TARİHLE ALAKALI KAVRAMLAR 14

1.1.Müslümanlarda Tarih Yazıcılığının Başlaması 14

1.2.Kaynaklar 18

1.2.1. Megâzî ve Siyer Kitapları 19

1.2.1.1. Kitabü'l- Megâzî 20

1.2.1.2. es- Siretü'n- Nebeviyye 22

1.2.2. Tabakat Kitapları 23

1.2.2.1. et-Tabakâtü'l-Kebir 24

1.2 .3. Umumi Tarih Kitapları 25

1.2.3.1.Târihu'l-Halîfe b. Hayyât 26

1.2.3.2.el-Muhabber 28

1.2.3.3. Târihu'l- Ya'kûbî 30

1.2.3.4.el- Ahbâru't-Tıvâl 34

1.2.3.5. Târihu'l- Ümem ve'l- Mülûk 36

1.2.3.6.Mürûcu'z- Zeheb ve Me'âdinü'l- Cevher 38

1.3. Kitaplarda Kullanılan Zamanla Alakalı Bazı Kavramlar 40

A. Âm (عام) 40

B. Âşiyye (عشية) 41

C. Bâkiyye (بقية) 41

D. Duhâ (ضحى) 41

E. Ğurra (غرة) 42

F. Halâ (خلا) 42

G. Karn (قرن) 43

Ğ. Leyle (ليلة) 43

H. Medâ(مضى) 43

I. Mustehil (مستهل) 44

İ. Nehâr (نهار) 44

J. Sâ'a (ساعة) 45

K. Selh (سلخ) 45

L. Şehr (شهر) 45

M. Yevm (يوم) 46

İKİNCİ BÖLÜM

FARKLI DÖNEMLERE AİT TARİH DÜŞME METOTLARI 47

2.1. Hz. Peygamber'in (a. s.) Doğumuna Kadar Olan Dönemde Tarihlendirme 47

2.1.1. Hz. Peygamber'in (a. s.) Doğumuna Kadar Olan Dönemde Tarihlendirmelerin değerlendirilmesi 49

2.2. Hz. Peygamber'in (a. s.) Doğumundan Bi'sete Kadar Olan Dönemde Tarihlendirme 52

2.2.1. Fil Vakası ve Mevlid-i Nebi 52

2.2.2. Hz. Peygamberin Doğumundan Bi'sete Kadar Olan Dönemde Bazı Olaylar ve Düşülen Tarihler 54

2.2.3.Hz. Peygamberin Doğumundan Bi'sete Kadar Olan Dönemde Tarihlendirmelerin Değerlendirilmesi 56

2.2.2. Bi'set'ten Hicret'e Kadar Olan Dönemde Tarihlendirme 56

2.3.1. Bi'set'in Tarihi Hakkında 57

2.3.2. Bi'setten Hicrete Kadar Olan Dönemde Bazı Olaylar ve Düşülen Tarihler 58

2.3.3. Bi'seten Hicrete Kadar Olan Dönemde Tarihlendirmelerin Değerlendirilmesi ... 60

2.4. Hicret ve Sonrasında Tarih Düşme 60

2.4.1. Hicretin Tarihi Hakkında 60

2. 4.2. Hicretten Sonraki Dönemde Bazı Önemli Olaylar ve Düşürülen Tarihler 62

2.4.3. Hicretten Sonra Tarihlendirmelerin Değerlendirilmesi 68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FARKLITARİHLENDİRME SEBEPLERİ 69

3.1 . Müelliflerin Takvim Problemini Eserlerine Taşımaları 69

3.2. Râvilerin Tarihle Alakalı Rivayetlere Farklı Yaklaşımlarının Tarihlendirmeye Etkisi 70

3.3. Zayıf Rivayetlerin Nakledilmesi 71

3.4. Nesî uygulaması 72

3.4. Hicrî Takvimin Başlangıcı Hakkındaki Tartışma 77

SONUÇ 78

KAYNAKÇA 81

EKLER 88

GİRİŞ

İslam Hicaz bölgesinde yayılmaya başladığı zaman o güne dek hicaz bölgesinde büyük bir devlet kurulmamıştı.[1] Bu yüzden de bu bölge o dönem Mısır, Bizans ve İran gibi büyük devletlere has olan merkezi otorite, saraylar gibi büyük yapılar, düzenli bir ordu, ortak bir tarih anlayışı, bilimsel alanda çalışmalar gibi özeliklere sahip değildi. Ancak İslam'la beraber her alanda bir gelişme yaşanmış ve toplum çok kısa zamanda sosyo-kültürel ve ekonomi alanında yeni kazanımlar edinmişti. Tarih yazıcılığı da yine belli bir kültürel birikime sahip olan büyük devletlere has bir olgu olması itibariyle Hicaz bölgesine yerleşik olan toplumda bu alanda bir tecrübe mevcut değildi. Kabileler arasındaki çekişmeler ortak tarihe sahip bir toplumun oluşmasını engelliyordu. Bu da ortak bir takvim kullanımını engellemekteydi.[2] Bu bağlamda Müslümanların İslam öncesi dönemde Araplardan devraldıkları değişken ve karışık bir takvim sistemi bulunmaktaydı.

İslam'la beraber toplumdaki hızlı değişim Müslümanların çok kısa sürede kendilerine has bir takvim sistemi oluşturmalarını sağlamış ve Hz. Peygamber'in vefatından 6 sene sonra hicrî takvim kullanıma konulmuştur. Bu birçok alanda Müslümanların günlük hayatlarını kolaylaştırmış resmi belgeler hicrî takvime göre tarihlendirilmiştir.[3]

Müslümanlarda tarih kitaplarının yazılması da çok erken dönemlere dayanmaktadır. Megâzi ve siyer yazıcılığıyla başlayan tarih yazımı daha sonra farklı alanlarda kitapların oluşmasını da sağlamıştır. Ancak ilk tarih müelliflerinin muhaddis olması ve tarih kitaplarının rivayetlere dayanması[4] önceki dönemde var olan takvim probleminin tekrar kitaplarda ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim tarih kitaplarının tamamı hicrî takvimin resmileşmesinden sonra telif edilmesine rağmen sadece rivayetlere bağlı kalınmasından dolayı bu eserlerde tarihlendirmeye dair birçok farklılığın oluşmasına sebebiyet vermiştir. İslam tarihinin

[1] Cevad Ali, **el-Mufassal fî Târihi'l-Arâb Kâble'l-İslâm**, nşr. Dârü'l İlm li'l-Melâyin Mektebetü'n-Nahda, 10 c., t.y. C. 1, s. 529-572.
[2] Muhammed Hamidullah,"**Hicri Takvim ve Tarihi Arka Planı**", çev. Kasım Şulul, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der., 2000, s. 676.
[3] Mustafa Fayda, "Tarih", **DİA**, C. 40, s. 31-32.
[4] Mustafa Fayda, "**Siyer Alanındaki İlk Telif Çalışmaları**" Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu, İzmir, 1985, s. 357-358.

en önemli kaynaklarını teşkil eden bu eserlerdeki farklılıklar kaynaklardan yararlanmayı da zorlaştırmaktadır.

1.Kavramlar

1.1. Tarihlendirme

Tarih yazıcılığı geçmişten günümüze devam edegelen ve birçok milletçe uygulanan, büyük medeniyetler için bir iftihar vesilesi olan büyük bir olgudur. Batı dillerinde Yunanca ***istoria***kelimesinden türeyip ***historia***, ***histoire*** ve ***history***şeklini alan tarih kelimesi Türkçe ve Farsça'ya, Arapça'dan geçmiştir.[5] Tarih kelimesinin kökeniyle ilgili olarak farklı bazı görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar tarih kelimesinin aslının farsça "***râh roz***" şeklinde Sami dillerine geçtiği ve zamanla kelimenin değişikliğe uğrayıp günümüzdeki halini aldığını söylese de bu görüşü savunanlar azdır.[6] Aslında tarih kelimesinin Sami dillerinde uzun bir hikâyesi olduğunu söylemek mümkündür.

Tarih kelimesi, Sâmi dillerinden Akkadca'da, Sâbi dillinde, Habeşce ve İbranice'de ay görmek manasına gelen ***yareah/yerah*** (يا ريح) kelimesinden Arapça'ya ***erreha/verraha*** şeklinde geçerek ***târih***şeklini almıştır.[7] Bu kelime, İslam öncesi dönemde Yemen'in Güneyinde yaşayan Araplarca kullanılmaktaydı.[8] Aslında kelimenin kökenine biraz daha indiğimizde Sâmi kavimlerinin takvimlerini ay yılına göre düzenlediklerini ve ay görmek kelimesinin de bu yüzden kullanıldığını mülahaza ederiz. Ayrıca Sami kavimlerinin yapmış olduğu tarihlendirme ilk

[5] Mustafa Fayda, "Tarih", **a.g.m.**, s. 30.
[6] Şakir Mustafa, **et-Târihu'l-Arab ve'l-Muerrihûn**, nşr. Daru'l-îlm lil-Melayin, 4c, Beyrut, 1983, C. 1, s. 49.
[7]Abdurahman b. Hasan el-Cebertî (ö. 1240/ 1825) **Âcâibu'l-'Asâr et-Terâcim ve'l-Âhbâr**, 3c, tah. Abdurahim Abdurahman Abdurahim, nşr. Daru Kutubu Mısriyye, Kahire, 1997, C. 1, s. 6; Hüseyin Nessar, **Neş'etü't-tedvini't-Târih İnde'l-Arab**, nşr. İkra, Beyrut, 1980, s. 6; Mustafa Şakir, **a.g.e.**, C. 1, s. 49; Muhammed b. Samil es-Sülemî, **Menhecü'l-Kitâbeti't-Târihi'l-İslamî**, nşr. Daru İbnu'l-Cevzi, Arabistan, 2008, s. 49; Adem Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi**, Ensar Neşriyat, 4c, İstanbul, 2006, C. 1, s. 22.
[8] Mustafa Şakir, **a.g.e.**, C. 1, s. 49.

zamanlarda sadece aylarla sınırlı iken sonraki dönemlerde yılları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir.[9]

Te'rih kelimesi de yine aynı kökten olup bir olayın meydana geldiği zamanı ay, gün ve yıl olarak yazmak(the date) manasında kullanılır[10]. Bu kelime ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında ***takvim*** (تقويم)[11] ve ***tarihlendirme*** (توقيت)[12] biçiminde kullanılmaya başlanmış daha sonraki dönemlerde ise kullanım alanı genişlemiştir. 4 ciltlik "et-Târihu'l-Arab ve'l-Müerrihûn" kitabının yazarı Şakir Mustafa tarihlendirme manasında ***te'rih*** kelimesinin kullanımın, Hz. Ömer döneminde hicrî takvimin resmi olarak kullanılmaya başlamasından sonra yaygınlaştığını ve bu kelimeden önce saymak manasında kullanılan ***adde*** (عد) kelimesinin kullanıldığını söylemektedir. Buna delil olarak da Buhârî'nin (ö. 256/870), Sahabeden Sehl b. Sa'd'a dayanan "Tarihlendirmeyi ne Nebi'nin (a. s.) bi'setinden ne de vefatından başlattılar, tarihlendirmeyi Nebi'nin (a. s.) Medine'ye gelişinden itibaren başlattılar"[13] rivayetini göstermektedir.

1.2. Kronoloji

Kronoloji, tarihi olayların zamanını belirleyip oluş sırasını düzenleyen ve bilimin ihtiyaç duyduğu en önemli bilgilerden biri olan zaman bilgisini veren bilimdir.[14] Hadiseler, meydana geldiği zamana göre sıralanarak veya belirli zaman aralıklarına yerleştirilerek mütalaa edilir. Bu şekilde kronolojik zaman tayini gerçekleştirilmeye çalışılır.[15] Kronoloji mutlak kronoloji ve nispi kronoloji olmak üzere ki kısma ayrılır;

---

[9] Nessar, **a.g.e**., s. 6.
[10]Mustafa Şakir, **a. g. e.** , C. 1, s. 51.
[11] Mustafa Şakir, **a.e**., C. 1, s. 51.
[12] Mustafa Şakir, **a.e**., C. 1, s. 51.
[13] "ما عدوا من بعث النبي و لا من وفاته. م.ا عدوا الا من مقدمه المدينة", Mustafa Şakir, **a.e**., C. 1, s. 50.
[14]Ali Püsküllüoğlu**, Arkadaş Türkçe Sözlük**, Arkadaş yay., Ankara, 2003, s.1109.
[15]Rahim Kızgut, "**Eskiçağ Uygarlıklarında Tarih Düşme Yöntemleri**", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009, s. 5.

Mutlak kronoloji; modern takvimin esasını teşkil eden güneş yılına göre, geçmişte cereyan eden bir olayın zamanını, araştırıcının zamanına olan mesafesini mutlak olarak tespit eder Bu tür kronoloji de düşülen tarihler kesin kabul edilir.

Nispi kronoloji ise; çok uzak ve geri devirlerde hadislere tarih düşülme tam olarak tatbik edilemediği için ve o devirlerde yasayan toplumlarınkendilerince malum olan bir hadiseye göre tarihlemeyaptıkları için, Eskiçağ Tarihi hadiselerini mutlak olaraktarihleme imkânı pek mevcut değildir. Budurumlarda nispi kronoloji imdada yetişir. Çünkü nispikronolojide, geçmişte cereyan eden tarihi bir olayınzamanı, diğer bir tarihi olayın zamanı ile mukayese edilir. [16]

1.3. Takvim

Sözlükte "doğrultmak, düzeltmek, değerini belirlemek" anlamlarına gelen takvim kelimesi terim olarak "bir olayın belli bir başlangıca göre akıp giden zaman içerisindeki yerini, boyutlarıyla verme" ve " bunu veren belge demektir". [17] İkinci bir tanım ise " yaşanan bazı hadiseleri tekrar eden doğa olaylarına iliştirmek yahut zamanı ayın ve güneşin hareketleri gibi tekrar eden olaylara göre tanzim etmek" şeklinde yapılmaktadır.[18]

Takvim zaman kavramından hareketle, onun düzenlenmesi ve bu düzenlenme sayesinde de hayatın organizesi ihtiyaçlarından kaynaklanır. Takvim için önemli olan temel ilke, zamanın; geçmiş, şimdiki ve gelecek olmak üzere üç perspektife sahip olması ve ikincil olarak bir başlangıç noktası belirlemesidir. Takvim sayesinde olaylar belirli bir sıraya dizilmekte ve saat, ay, yıl, asırlardan hareketle bir toplumun tarihi ya da genel anlamda insanlık tarihi ile ilgili olaylar kronolojik anlamda bir düzene koyulmaktadır.[19]

Tarih boyunca farklı milletler farklı takvim uygulamalarına sahip olmuşlardır. Bu milletlerden bazıları çok eski tarihten itibaren zaman ölçümleri yaparak yılları aylara, haftalara ve günlere bölmüşlerdir. Farklı uygulamalar olmakla beraber

---

[16] Rahim Kızgut**, a.g.t**., s. 6.

[17] A. Necati Akgür, "takvim", **DİA**, C. 39, s. 487, Jacqueline de Bourgoing, **Takvim Zamanın Efendisi midir ?**, çev. Orçun Türkay, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2006, s. 14.

[18] Zeyd b. Abdulkerim ez-Zeydî, **et-Târihu'l-Hicri**, nşr. İmam Muhammed Üniversitesi, Riyad 2003, s. 21.

[19]Arslan Topakkaya,"**Zaman ve Takvim ilişkisi"**, Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu, Konya, 2015, s. 271; Rahim Kızgut, **a.g.t**.,s. 7.

takvimler genel olarak güneş yılı esasına dayanan takvimleri, ay yılı esasına dayanan takvimler, hem ay hem güneş yılı esasına dayanan takvimler ve yıldız- gezegen yılı esasına dayanan takvimler olarak 4'e ayrılır

Güneş yılı esasına dayanan takvimler; dünyanın güneş etrafındaki hareketi neticesinde ortaya çıkan takvim çeşididir. Dünya güneş etrafındaki hareketini 365,2422 günde tamamlar bu süreye güneş yılı denilmektedir.[20] Güneş yılında mevsimler Dünyanın Güneşe uzaklığına ve yakınlığına bağlı olarak dörde ayrılmakta ve Güneş takviminde ay, gün ve mevsimler sabittir.[21] Güneş takviminin ilk ölçümü milattan önce 432 yılında Yunanlılar tarafından yapılmakla beraber sonraki dönemlerde bu ölçümler farklı kişilerce tekrarlanmıştır. Romalı devlet adamı Jül Sezar (ö. m.ö. 44) tarafından takvimi düzeltme görevlendirilen gökbilimci Sosigenes, Jülien takvimini ortaya çıkardı ve Sezar takvimin başlangıcını 1 Ocak olarak belirledi.[22] Güneş takvimini ilk kullanan medeniyetler Maya ve Mısır medeniyetleridir.[23]

Ay yılı esasına dayanan takvimler; ay, dünya ekseninde ve kendi ekseni etrafında dönerken dünyadan farklı şekillerde görünür. Ayın bu hareketleri temel alınarak oluşturulmuş takvim, kamerî takvimdir. Ayın, dünya etrafında bir dönümüne ay yılı denmektedir ve bu süre 354 gün 8 saat 46 dakika 36 saniyedir.[24] Mezopotamya'da, Mısır'da, Yunanistan'da, Roma'da, Çin'de, öncelikle ay takvimi kullanılmıştır. Bu gün en çok bilinen ay takvimi Müslümanların kullanmış oldukları hicri takvimdir.[25]

Araplarca kullanılan Kamerî takvimde 12 ay mevcuttur. Bu aylar sırasıyla: 1- Muharrem, 2- Safer, 3- Rebiülevvel, 4- Rebiülahir, 5- Cemaziyelevvel, 6- Cemaziyelahir, 7- Recep, 8-Şaban, 9- Ramazan 10- Şevval, 11- Zilkâde, 12-

[20] Zeydî, **a.g.e.**, s. 24.
[21] A. Necati Akgür, **a.g.m.**, s. 487.
[22] Neşet Çağatay, **"Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Zaman"**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der., sy., 22, s. 121.
[23] Jacqueline de Bourgoing, **a.g.e**., s. 22.
[24] A. Necati Akgür, **a.g.m.**,s. 487.
[25] Jacqueline de Bourgoing, **a.g.e**., s. 18.

Zilhicce'dir. Kamerî takvimde aylar 29 gün yahut 30 gün olur. Bunun belli bir kuralı yoktur. Bazen 4 ay art arda 29 gün yahut 30 gün çekebilir.[26]

Kamerî ay, her ayın sonunda yeni ayın gözükmesiyle başlar. Eğer yeni ay gece yarısından önce doğmuş ise o gece, yeni ayın başlangıcı sayılır. Ancak gece yarısından sonra doğmuş ise bir sonraki gece yarısı yeni ayın başlangıcı kabul edilir.[27] Kamerî takvimde yıl 12 ay olmakla beraber güneş takviminden ortalama 10,8752 gün daha kısadır. Yani Ay takvimi her 33 yılda 1 sene geriye düşmektedir. Kamerî takvimde gün, güneş takvimi gününün aksine güneşin batmasıyla başlayıp bir sonraki gün güneş batıncaya kadar devam eder ve gece gündüzden önce gelir. Haliyle güneş takvimine göre Perşembe akşamı vuku bulan bir olay, Kamerî takvime göre Cuma gününün ilk saatlerinde gerçekleşmiştir.

Ay-güneş takvimleri; Bazı uygarlıklarda yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle günlük yaşamlarında bazı uygulamaları güneş takvimine göre bazı uygulamaları ise ay takvimine göre yapıp bu iki takvimi olabildiğince birbirine uydurmaya çalışıyorlardı. Bu ikili takvimi kullanan milletler genellikle ziraat işlerinde ekim ve hasat dönemlerinin belirlenmesinde yahut bir kişi dönemsel hava şartlarını öğrenmek istediği zaman güneş takvimi kullanılırdı.[28] Çünkü güneş takviminde sabit mevsimlerdeki iklimler genellikle aynı olurdu.

Kamerî takvim ise mevsimlere bağlı olmayıp aylara bağlı olduğundan ve kişinin sadece gökyüzüne bakmasıyla kolayca zamanı tahmin edebilmesinden dolayı tercih edilmiştir. Bu takvimi Yahudiler, İslam öncesi dönemde Araplar, Çinliler ve Göktürkler kullanmışlardır.[29]

Osmanlı Devletinde de 1676 yılında Hicrî takvimle beraber Güneş takvimi kullanılmaya başlanmış ancak bir süre sonra vaz geçilmiştir. 18. yüzyıla

---

[26]Muhammed Hamidullah,"**Hicri Takvim ve Tarihi Arka Planı**", s. 671.
[27]Şeyh Muhammed el-Casnazani el-Huseyni, Cemal N. Huseyin, Şetha el-Dargazelli, Hamin M. En-Niaymi, Louay J. Fatoohi, **"Hz Peygamber Devri Kronolojisinin Miladi Karşılığıyla İlgili Bir Araştırma"**, çev. Kasım Şulul, Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, sy. 12, s. 200.
[28] Zeydî, **a.g.e.**, s. 25.
29 A. Necati Akgür**, a.g.m.**,s.488.

gelindiğinde ise Yeniçeri maaşlarının ödenmesi ve mali kayıtlar gibi bazı uygulamalarda güneş takvimi kullanımı yaygınlaşmıştır.[30]

Yıldız-gezegen takvimleri; Bu çeşit takvimler belli bir yıldızın hareketlerini gözlemleyerek oluşturulmaktadır. Özellikle Mısırlılar yılda bir kere doğan Nil nehrinin taşmasını haber veren Akyıldız yahut Sirius yıldızına bağlı bir takvim oluşturmuşlardı. Bu takvimde bir senede 366,25 gün bulunmaktaydı.[31]

2.Araplarda Tarihlendirme ve Takvim

Üzerinde en çok tartışılan konulardan bir tanesi de İslam Öncesi dönemde Arapların bir takvim kullanıp kullanmadığı yönündeki tartışmalardır. Bu tartışmaları gerek ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında gerek modern dönem tarihçilerin kitaplarında görmek mümkündür.

Yapılan araştırmalar neticesinde İslam öncesi dönemde Güney Araplarına ait tarihlendirilmiş bazı vesikalara ulaşılmıştır. Her ne kadar Arap kabileleri arasında Kamerî takvim kullanımı yaygın olsa da Güney Arapları hem kamerî hem şemsi takvimi aynı anda kullanıyorlardı. Şemsi takvimi genelde ziraat işlerinde kullanıyorlardı. Ekim ve hasatlarını bu takvime göre ayarlıyorlardı. Ayrıca vergilerin ödenmesi de yine senenin belli dönemlerinde yapılmaktaydı. Güney Arapların şemsi takvimde kullandıkları ay isimleri ise, yağmur (المطر), kuru (الجفاف), soğuk (البرد), sıcak (الحر) şeklinde iklimle ilgili isimlendirmelerdi.[32]

Kamerî takvimi ise borçların ödenmesi, diyetin uygulanması ve alış veriş işlerinde kullanmaktaydılar. Bu gün elimizde Arabistan'ın farklı bölgelerinde yaşayan **Semud**[33], **Nabâti**[34]gibi kabilelerden kalan kitabeler onların doğal olaylara

[30]Neşet Çağatay, **a.g.m**., s. 136.
[31] Zeydî, **a.g.e**., s. 26.
[32] Cevad Ali, **a.g.e.,** C. 8,s. 510.
[33]Semud Kavmi, kökü Hz. İsmail'den öncesine dayanan ve nesli kesilmiş Arap kavimlerinden bir tanesidir. Yaşadıkları yer ile alakalı tartışma olmakla beraber kaynaklarda Arabistan'ın güneyinde

bağlantılı olan durumlar için şemsi takvimi kullanıyorlarken diğer durumlar için ise hilallerin tespiti kolay olduğu için kamerî takvimi tercih ettiklerini görmekteyiz.[35] Bu gün elimizde bulunan belgelerin tamamı Arabistan'ın güneyinde bulunan kabilelere ait olduğundan yarımadanın kuzeyinde yaşayan kabilelerinde bu şekilde uygulamalara sahip olduklarına dair bilgileri ancak Yunan ve Latin gibi diğer milletlerin tarih kitaplarından bulabiliyoruz. Bu bilgiler ışığında yarımadanın kuzeyindeki kabilelerin dini mevsimlerinde şemsi takvimi uyguladıklarını hac ibadetlerini her sene aynı zaman içerisinde yaptıklarından çıkartabiliyoruz.[36] Bu konuyla alakalı olarak Ceberti şöyle demektedir;

"Araplar cahiliye döneminde Hz. İbrahim (a. s.) zamanından beri kullanılagelen kamerî takvimi kullanıyorlardı. Ancak hac mevsimi bazen yaz aylarına bazen de kış aylarına denk geliyordu. Araplar ise hac mevsimlerinin hem mevsimsel olarak daha uygun hem de sunulacak kurban ve meyvelerin daha bol bulunduğu bir dönemde olmasını istiyorlardı. Araplar bu durumu kabile reislerine sundular. Onlarda hac mevsiminin her yıl aynı döneme gelmesini sağlamak için kamerî takvime ay eklemek metoduyla şemsi takvime denkliği sağlama yoluna gittiler ve *nesîyi*[37] icra etmeye başladılar."[38]

Güney Arabistan'daki kabileler bir olaya ait tarih düşecekleri zaman bunu taşa kazmak yahut inşa edilen bir binanın üzerine mürekkeple yazmak şeklinde uyguluyorlardı ve genelde unutulmasını istemedikleri bir olayı, bir nasihati, önemli bir anlaşmayı binanın silinmesi en zor bölümüne herkesin görebileceği bir yere tarihiyle beraber kaydediyorlardı. Araplar bir olayı tarihlendirirken öncelikle olayın mahiyeti daha sonra da olayın vuku bulduğu dönemin yöneticisine işaret edecek

---

Yemen'de yaşadıkları ve Himyerililer tarafından Arabistan'ının kuzeyine, Hicaz ile Suriye arasındaki bölgeye sürüldükleri anlatılmaktadır. Bkz. Celal Kırca, "Semud", **DİA,** C. 36, s. 500.

[34] Milattan önce 4. yüzyılın sonlarından itibaren varlığı bilinen Nabati krallığının kuruluş tarihi kesin değildir. Milattan sonra 160 yılında Romalılar tarafından yıkılmıştır. Nabatiler bu günkü Ürdün toprakları başkent olmak üzere Nil kıyılarından Akabe körfezi ve Hicazın büyük bir kısmını içeren büyük bir devlet kurmuşlardır. Bkz. Ahmet Ağırakça, "Nabatiler", **DİA,** C. 32, s. 257-258.

[35] Cevad Ali, **a.g.e.** , C. 8, s. 510.

[36] Cevad Ali, **a.g.e.** , C. 8, s. 511.

[37] Arapların cahiliye döneminde haccın ve haram ayların zamanını tayin ve değiştirme hususunda takvimle ilgili yaptıkları uygulama. Bu konu üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

[38] Cebertî, **a.g.e.**, s. 3.

şekilde yapıyor ve olayın senesini zikretmiyorlardı. Misal olarak Maînî[39] devletine ait bir kitabede '**Bu olay Maînî Kralı el-Yefâ' Yeşer zamanındaydı**" şeklinde geçmektedir.[40] Bu kitabede de görüldüğü üzere sadece o dönemin kralının adı zikredilmiş ve başka bilgi verilmemiştir.

Bu gün elimizde isimleri kitabelerdeki tarihlerde zikredilen önemli bazı şahısların isimleri mevcuttur ancak bu kişilerin kimler olduğu, hangi dönemde yaşadıkları yahut dönemlerine dair bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Ayrıca bu kişiler arasında bir kronoloji de oluşturulamamaktadır.[41]

Arabistan'ın Güneyindeki Araplar milattan önce 109-115 yıllarında meydana gelen ***Sebe***[42] devletinin yıkılışını resmi belgelerdeki tarihlendirmeler için esas almışlardır. Ancak bir kısım kabilelerde eski usul yani şahıs isimleri üzerine tarihlendirmeye devam etmişlerdir. Bununla beraber günümüze ulaşabilen ve bu usulle tarihlendirilmiş bazı yazıtlar mevcuttur. [43]

Güney Arabistan'daki kabilelerde bu yaşanırken kuzeyde ve Hicaz bölgesinde Güneydekilere göre, sosyo-ekonomik ve kültürel olarak daha az gelişmiş kabileler yaşamaktaydı.[44] Bu kabilelerin tarihlendirmelerine ait günümüze ulaşmış herhangi bir yazılı metin mevcut değildir[45]. Hicaz bölgesindeki kabilelerde çoğunlukla şifahi bir tarihlendirme kültürü oluşmuştu. Mekke ehli ve civardaki kabileler önemli bir olay meydana geldiği zaman onu şifahi olarak

[39] Maînî devleti Yemen bölgesinde yaklaşık olarak M.Ö. (700-300) yılları arasında yaşamış bir devlettir. Bkz. Hüseyin Algül, **İslam Tarihi**, Gonca Yayınevi, 4c, İstanbul, 1997, C. 1, s. 64.
[40] (يوم اليفع يشر ملك معنم), Cevad Ali, **a.g.e.** , C. 8, s. 512.
[41] Cevad Ali, **a.g.e.,** C. 8, s. 513.
[42] İsmail Yiğit, "Sebe", **DİA**, C. 36, s. 241.
[43]Cevad Ali, **a.g.e.,** C. 8, s. 515.
[44]Yemen, Hadramevt ve Umân şeklinde taksim edilen ve insanlık tarihinin en önemli hayat alanlarından olan Güney Arabistan, asırlar boyunca güçlü devletlere sahip olmuştur. Adem Apak, **Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012, s. 27, Kuzey Arabistan ve Hicaz bölgesinde ise hem iklimim ve coğrafi yapısının elverişsiz olması hem de devletlerinin buraya yapacakları seferler neticesinde elde edilecek ganimetin sefer masrafını bile karşılamayacak olması hasebiyle büyük devletler bu bölgeden uzak durmuşlardır. Adem Apak, **Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 71.
[45] Mustafa Şakir, **a.g.e.,** C. 1, s. 54; Hüseyin Nessar, **a.g.e.,** s. 11.

tarihlendiriyorlardı ancak beli bir süre geçip başka bir olay olduğunda önceki olay unutuluyordu. Bu durumu İsmail Hami Danışmend şu şekilde ifade etmektedir;

"Şemsi olan Miladi sene hizasına Hicrî takvimde olduğu gibi bir kamerî karşılığını koyamayışımızın sebebi, İslamiyet'ten evvel Arabistan'da ay senesi esas olduğu halde muayyen bir takvim mevcut olmamasından ve cahiliyet Araplarının muhtelif hadiseleri birer takvim devrine mebde, ittihaz etmiş olmalarındandır. Bu tarihi hadiselerin sonuncusu o sırada Yemen'de hâkim olan Habeşlilerin umumi valisi vaziyetindeki Ebrehe'nin Mekke'ye karşı açtığı seferde uğramış olduğu mağlubiyettir. Habeş ordusunda bir iki beyaz fil bulunduğu için bu sefere "Emrü'l-fil= fil vakası yahut "kıssatu'l-fil=fil kısası" ve o seneye de "âmu'l-fil=fil senesi" denilmiştir. Hatta bu vaziyet İslam menbâlarında dünya tarihine ait diğer bir takım hadiselerin esas ittihaz edilmesine yol açmıştır.

Mesela Büyük İskender'in Milattan evvel 323 tarihine tesadüf eden ölümü tamamıyla i'tibari bir tarih başı ittihaz edilip "Tarih-i İskender" ismini almış, bununla beraber bazı müellifler de İskender'in ölümü yerine meşhur İran hükümdarı Dara'yı mağlup ettiği tarihe tesadüf eden kabl-ı-Milad 334 senesini ittihaz etmişlerdir."[46]

Değişken bir takvim kültürüne sahip olmakla beraber Hicaz bölgesindeki Araplarda şifahi olarak aktarılan üç farklı bilgi türü daha mevcuttu: Bunlar; *Eyyamü'l-Arab*, ensâb ve diğer milletlere ait bilgilerdi.[47]

Eyyamü'l-Arab (ايام العرب) cahiliye dönemi ve İslam'ın ilk döneminde Arap kabileleri arasında meydana gelen savaşlara verilen isimdir. Bu savaşlara meydana geldiği yere göre yahut meydana geliş sebebine göre ***Yevmü Buâs***, ***Yevmü Zükar*** gibi isimler verilirdi.[48] Araplar diğer kabilelere karşı övünmek için bu savaşları bazen şiir bazen denesir şeklinde zikrediyorlardı. Bu da şifahi tarihin bir parçasını

[46] Ergün Göze**, Mukayeseli İslam Tarihi Kronolojisi**, Köşebaşı yay., 1971, C. 1, s. 98-99.
[47]Seyyide İsmail Kâşif, **İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Teknikleri,** çev. Mehmet Şeker, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 1997, s. 20-24; Sülemî, **a.g.e.,** s. 227; Ömer Feruh. "**İslam Tarihinin Ana Kaynakları ve Müracaat Eserleri**", çev. Adem Apak, İstemi sy.1, 2003, s. 177; Gülizar Arıkan, "**İslam Tarihi Yazıcılığında Metodoloji Problemi**", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2003. s. 56-59.
[48] Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-Arab", **DİA**, C. 12, s. 14.

oluşturuyordu. Ancak bu şiirler unutulduğu zaman tarihe ait bilgiler de unutulup kayboluyordu.[49]

Ensâb ilmi ise Araplarda kabilelerin soy türünü inceleyen bir ilim dalı olarak bilinir. Ensâb ilmi kendilerini koruyan bir devletin bulunmayışı neticesinde kabile fertlerini bir araya getiren ve bağlayıcılığı sağlayan ortak bir unsurdu. Asabiyet kabile fertlerinin atalarının şan ve şöhretiyle övünmesini, kahramanlarını ve tarihi hadiseleri gururla yâd etmesini telkin ediyor bu duygu insanları nesebini öğrenmeye sevk ediyordu. Cahiliye devri Arap şairlerinin sürekli olarak kabileleriyle övünmesi bunun bir göstergesidir.[50]*Ensâb* ilmi İslam'dan sonra da devam eden şifahi tarihin bir parçasıydı. Ancak ortak bir devlet olmadığı için bu şifahi kültür her kabilenin sadece kendi nesep ilmine sahip olduğunu ve ortak bir kültürün olmadığını mülahaza ederiz.[51] Bununla beraber cahiliye döneminde bazı kabileler arasında akrabalıkların oluşması bazı kabilelerin sonradan Araplaşması sonucu nesep ilminde en fazla 300-500 sene geriye doğru gidilebilmektedir.[52]

Diğer milletlere ait bilgilere gelince; Araplar cahiliye döneminde çoğunlukla ticaretle uğraşmaları, Romalılar ve İranlılarla ticaret yapmaları, Yahudi ve Hıristiyanlara ait bazı bilgilere vakıf olmaları onlarda şifahi olarak farklı milletler ve dinler hakkında çeşitli bilgilere sahip olmalarını sağlamaktaydı. Bu bilgiler her ne kadar bazı tarihi gerçekleri ihtiva ediyor olsa da şifahî olarak nakledilmeleri içlerinde hurafe ve eklemelere sebebiyet vermekte dolayısıyla tarihi gerçeklik değerini azaltmaktaydı.[53]

Özetle İslam Tarihinde hicrî takvimin tesisine kadar Arap Yarımadasında ortak kullanılan bir tarihlendirme usulü ve ortak takvim bulunmamakla beraber bölgesel ve kabileler arasında değişiklik arz eden uygulamalar mevcuttu. Bu

[49] Hüseyin Nessar, **a.g.e.,** s. 12.
[50] Mustafa Fayda, "Ensâb", **DİA,** C.12, s. 244-249.
[51] Hüseyin Nessar, **a.g.e.**,s. 13.
[52] Mustafa Şakir, **a.g.e.**, C. 1, s. 52.
[53] Hüseyin Nessar, **a.g.e.**, s. 14; Mustafa Şakir, **a.g.e. ,** C. 1, s. 54.

uygulamalar İslam'ın Hicaz bölgesine gelmesinden sonra da devam etmiş ve Hz Ömer döneminde hicrî takvimin tesisine kadar sürdürülmüştür.[54]

2.1. Hicrî Takvim

Hicrî takvim, kamerî aya göre oluşturulmuş bir takvimdir. Araplar İslam öncesi dönemde de kamerî takvimi kullanıyorlardı. Bununla beraber Hz. İbrahim (a. s.) zamanında başlayıp Araplarca uygulanan ve Müslümanlarca da tatbik ettirilen "*el-Eşhürü hurum*" (kavga ve savaşın haram olduğu aylar) uygulaması mevcuttu. Bu uygulama kamerî ayın 4 ayını, Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarını haram aylar olarak kabul eder ve bu ayda savaşmayı yasak kılardı.

Bazı tarihçiler Takvim reformunun Hz. Peygamber (a. s.) zamanında yapıldığını ileri sürerler. Bunlardan İbn Asâkir (ö. 571/1176), *Târihü'd-Dımâşk* kitabında Hz. Peygamber'in Medine'ye ulaştığı günü kayıt altına aldığına dair bir rivayeti zikreder; ancak rivayetin Mürsel olduğunu da ekler.[55] Yine Süyûtî (ö. 911/1505), Ebu Tahir Muhammed b. Mehmeş ez-Ziyadi'ye (ö. 410/1019) ait bir kitapta Hz. Peygamber'in **Necran** Hıristiyanlarına yazdığı mektupta tarihin hicretin 5. yılı olarak kaydedilmesini emrettiğine dair bir bilgi gördüğünü söyler.[56]

Tarihçilerin çoğunluğunu üzerinde ittifak ettiği konu ise hicrî takvimin Hz. Peygamber'in (a. s.) vefatından 6 sene sonra Hz. Ömer (r. a.) tarafından uygulamaya konulduğudur.[57] Hicrî takvimin uygulanmaya konulması tamamıyla dönemin ihtiyacına binaen olmuştur. Dönemin Basra valisi Musa el-Eşarî (ö. 42/662-663), Hz. Ömer'e bir mektup göndererek kendisinden gelen evraklardan hangisinin daha öncelikli olduğu konusunda şüpheye düştüklerini söyler. Bu dönemden sonra evraklara tarih olarak ay isimleri yazılmaya başlanır; Ancak sonraki dönemlerde sadece ay isminin yazılmasının yetersiz olduğu görülür. İran'ın fethinde esir alınan

[54]Ebü'l- Hasen Alî b. el- Hüseyn b. Alî el- Mes'ûdî el- Hüzelî (ö. 345/ 956), **et- Tenbih ve'l- İşrâf**, Leiden, 1893, s. 167.
[55] Ebü'l-Kasım Ali b. Ebu el-Hasen b. Hibetullah b. Abdilah b. Hüseyin ed-Dımeşki eş-Şafi, **Târihu Medineti'd-Dımaşk**" tah. Muhibiddin b. Said b. Ömer el-Amri, nşr. Darul'-Fikr, 80c, Beyrut, ty, C.1, s.37.
[56]Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûti, eş-Şâfiî (ö. 911/1505),**eş-Şemârih fi' İlmi't-Târih**, Leiden, 1893, s. 10.
[57] Cebertî, **a.g.e.,** s. 3; Zeyd, **a.g.e.,** s. 49; Huseyni, **a.g.m.**,s. 145.

Hürmüzan, Hz. Ömer'e İranlıların kullandığı takvimden bahseder. Bu dönemde İranlı'lar krallarına göre şekillendirdikleri ve güneş yıllını esas aldıkları bir takvim kullanıyorlardı. Her kral tahta geçtiğinde yeni bir takvim başlar ve önceki unutulurdu.[58] Bunu üzerine Hz. Ömer insanların işlerinde kullanacakları bir takvimin konulmasını emreder. Hz. Ömer'e Ehl-i kitaptan, özellikle Yahudi iken İslam'ı seçen sahabilerin kendi kullandıkları ve Büyük İskender zamanına dayanan bir takvimleri olduğundan bahsedilir. Bununla beraber farklı fikirlerde ortaya atılır ancak en son hicretin başlangıç olduğu Müslümanlara has bir takvim üzerinde ittifak edilir. Hicretin takvim başlangıcı kabul edilmesinin en büyük nedeni hicret olayının Hz. Peygamber'in doğumundan ve bi'setinden[59] daha kesin olmasıydı.[60]

Bu konuda diğer sahabilerin de görüşlerine başvuran Hz. Ömer, Hz. Ali'nin teklifi üzerine Hz. Peygamber'in (a. s.) Medine'ye hicretinin başlangıç kabul edildiği yeni bir takvim kabul etti. Yine Hz. Osman'ın teklifi üzerine Hz. Peygamber'in Medine'ye ulaştığı ay olan Rebiülevvel ayı değil de yıllın ilk ayı olan Muharrem ayını hicretin başlangıcı olarak uygulamaya koydu.[61]

[58] Cebertî, **a.g.e.,** s. 3; Kâtip Çelebi, **Takvîmü't-Tevârih**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009, s. 4.
[59] Bi'set, sözlükte "göndermek, yöneltmek, yaratmak" gibi anlamalara gelir. Kur'an-ı Kerim'de "peygamberlikle görevlendirmek", "ilham etmek", "ölüleri diriltmek", "uykudan uyandırmak" ve "musallat etmek" gibi değişik manalara gelmektedir. Terim olarak Hz. Muhammed'in (a. s.) peygamberlikle görevlendirilmesi için kullanılmaktadır. Bkz. Ahmet Lütfi Kazancı, "Bi'set", **DİA**, C. 6, s. 217-218.
[60] Cebertî, **a.g.e.**,s. 3.
[61] Muhammed Hamidullah, **"Hicri Takvim ve Tarihi Arka Planı"**, s. 678.

BİRİNCİ BÖLÜM; MÜSLÜMANLARDA TARİH YAZICILIĞI, İLK KAYNAKLAR ve TARİHLE ALAKALI KAVRAMLAR

1.1.Müslümanlarda Tarih Yazıcılığının Başlaması

İslam dini akide olarak kendini yeni bir din olarak tanıtmaz. Aksine kökleri tarihin derinliklerinde olan bir din olarak tanıtır. Kur'an'da buna işaret eden onlarca ayet bulunmaktadır. "Haydi, babanız İbrahim'in dinine o sizi Müslüman olarak isimlendirdi"[62] şeklindeki ayetler İslam'ın yeni bir din olmayıp Müslümanların tarihle olan bağlantısını kurar. Bundan dolayı Müslümanlar, İslam'ın ilk döneminden itibaren tarihi araştırmaya başlamışlardır.[63] Bununla beraber Müslümanları tarih araştırmaya ve tarih yazıcılığına yönlendiren belli başlı bulunmaktadır. Bu sebepler genel olarak şöyledir:

1-Kur'an'daki geçmiş milletler hakkında bilgi veren ayetlerin tefsir edilmesi ve iniş sebeplerinin "esbâbü'l-nüzül" bilinmesi için tarihi bilgilere ihtiyaç duyulmasından dolayı müfessirler Kur'an'da geçen kabilelere, peygamberlere ve geçmiş milletlere ait bilgileri araştırmak durumunda kalmışlardır. Bundan dolayı da Ehl-i kitaptan Hıristiyan ve Yahudilerin kitaplarına ve âlimlerine başvurmuşlardır. Bunun neticesinde de "İsrailiyat*"* dediğimiz Ehl-i kitaba ait bilgiler İslam kaynaklarına geçmiş ve Müslüman olan Ehl-i kitaptan Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652) ve Abdullah b. Selam (ö. 43/663) gibi kişilere ait rivayetler İslam tarihi kaynaklarında genişçe yer bulmuştur.[64]

2-Hadis de aynı şekilde İslam'da tarih yazıcılığının başlamasında büyük bir rol oynamıştır. Öncelikle hadisin Kur'an'ın tefsirinde rolü olması, hadisin İslam'ın temel ikinci kaynağı olmasıyla beraber hadislerin Hz. Peygamber (a. s.) ve sahabe hakkında tarihi bilgiler içermesi daha sonraki dönemde megâzî ve siyer kitaplarının oluşmasına öncülük etmiştir.[65] Hz. Peygamber başlangıçta vahiyle karıştırılması

[62] Hacc, 22/78.
[63]Nisar Ahmed Faruqi, "**İlk Dönem Müslüman Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Metodolojik Görüşler**", çev. Muhittin Kapanşahin, Bilimname, sy. 10, 2016, s. 183-189.
[64] Mustafa Şakir, **a.g.e.,** C. 1, s. 62; Nessar, **a.g.e.,** s. 14.
[65]Mustafa Şakir, **a.g.e.,** C. 1, s. 62; Nessar, **a.g.e.,** s. 14.; Mustafa Fayda, "Tarih", **DİA,** s.31**;** Seyyide İsmail Kaşif, **a.g.e**., s. 36.

endişesiyle hadislerin yazılmasına izin vermemiş, ancak bu ihtimal ortadan kalkınca hadislerin kaydedilmesine ruhsat çıkmıştır. Nitekim sahâbeden Abdulah b. Amr b. el-Âs (ö. 56/685), Allah Resûlünden (a. s.) aldığı izinle es-*Sahîfetü's-Sadıka* adını verdiği bir hadis risalesi kaleme almıştır.[66] Sonraki dönemlerde Ebû Hureyre (ö. 58/678), Enes b. Malik (ö. 91/709), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687) da hadis kitabetine başlamışlardır.[67]

3-İslam devletinin genişlemesi, sorunların çoğalması, Müslümanlar arasında savaşların çıkması ve Müslümanların Emevi taraftarı yahut Harici gibi farklı gruplara ayrılması neticesinde yöneticilerin yeni stratejilere ihtiyaç duyması ve bunun neticesinde tarih kitaplarına yönelmeleri tarih yazıcılığının başlamasının başka bir sebebidir.[68] Mes'ûdî'nin rivayet ettiğine göre "Muaviye, gecenin üçte birini Arapların tarihi ve savaşlarını okuyarak geçirir sonra üçte birinde uyur ve tekrar uyanıp krallara ve sultanlara ait tarihi kitapları okurdu."[69] Yine Muaviye'nin, Ubeyd b. Şeriyye'yi (ö. 67/686) Yemen'den getirtip Arap ve Fars kralları hakkındaki bilgileri kendisinden dinlediği rivayet edilir.[70] Ayrıca Emevi halifelerinin tarihçileri teşvik ettiğine dair bilgilerde mevcuttur. Mes'ûdî'nin rivayet ettiğine göre Emevi halifelerinden Hişam b. Abdülmelik (ö. 125/743) kendisine Fars kralları hakkında yazılan bir kitabın Arapçaya tercüme edilmesini istemişti. Bu kitapta altın ve gümüş yaldızlı resimler mevcuttu.[71] Yine ilk megâzî müelliflerinden Urve b. Zubeyr (ö. 94/713), Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705), onun oğlu Velid (ö. 96/715) ve Ömer b. Abdülaziz'e (ö. 101/720) megâzî ve siyer hakkında bilgi gönderdiği kaynaklarda geçmektedir.[72]

4-Mali sorunların, haraç, sadaka, cizye gibi uygulamaların ortaya çıkması tarih yazıcılığının başlamasının bir başka sebebidir. Özelikle fethedilen bölgelerin

[66]Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö.230/845), **et-Tabakâtu'l-Kebîr**, tah. Dr. Ali Muhammed Ömer, nşr. Mektebetü'l-Hancı, 11c, Kahire, 2000, C. 2, s. 373.
[67] Adem Apak, **Anahatlarıya İslam Tarihi**, C. 1, s. 30.
[68] Nessar, **a.g.e.,** s. 15.
[69] Mes'ûdî, Mürûcü'z- Zeheb, **a.g.e.**, C. 2, s. 52.
[70] Mustafa Şakir, **a.g.e.** C. 1, s. 67; Hüseyin Algül, **a.g.e**., C. 1, s. 15.
[71]Mes'ûdî, **et-Tenbih ve'l-İşrâf**,s. 92-93.
[72] İrfan Aycan, "Urve b. Zübeyr", **DİA**, C. 42, s. 183.

hukuki durumları ve buralardan alınacak harac ve cizyenin tespiti gibi konularda bu tür kitaplar mühim bir yer tutmaktadır. Nitekim Vâkıdî'nin (ö. 207/822) *Fütûhu'ş-Şam*'ı ve Belâzûrî'nin (ö. 279/892) *Fütûhu'l-Buldân*'ı fetihler konusunda kaleme almış oldukları eserlerdir. Yine İmam Ebu Yusuf (ö. 182/798)*Kitabü'l-Harac* adındaki kitabını telif etmiş mali konular yanında muamelat, ceza, idare ve devletler hukuku hakkında bilgiler vermiştir.[73]

5-Müslümanların fethettikleri bölgelerde yaşayan gayrimüslimler Araplara karşı tarihleriyle övünüyorlardı. Özelikle İran, Yemen, Irak bölgelerinde Araplar ile diğer milletler arasında bir çekişme bulunmaktaydı.[74] Araplar ise bu övünmeler karşısında durmak için sonraki nesillere de aktarabilecekleri tarihi kaynakların yazılmasına yöneldiler. Nitekim Yunan tarih kitaplarının ortaya çıkma sebebi de bu şekilde olduğu rivayet edilir. [75]

6-Hicrî takvimin erken dönemde resmileştirilmesi de tarih yazıcılığının başlamasında etkili olmuştur. Hicrî takvimin olayları beli bir kronoloji oluşturması ve olayların birbirine karışmasını önlemesi açısından son derece etkili olmuştur.[76]

7-Cahiliye döneminde şifahi tarih kaynaklarından olan *Ensâb* ilminin önemi İslam dönemin de artarak devam etmiştir. Öncelikle Hz. Ömer döneminde divanları soylara göre tanzim etmesi bu ilme değeri artırmış nitekim Belâzurî'nin "*Ensâbü'l-Eşrâf*" kitabı bu düşünceyle telif edilmiştir. Yine İbnü'l-Kelbî'nin (ö. 204/820) *Cemheretü'n-Neseb* kitabı ve Zübeyri'nin (ö. 236/850 *Kitâbu'n- Neseb*, kitabı bu alanda yazılmış eserlerdir. Ayrıca her ne kadar cahiliye döneminin bir geleneği olsa da İslam döneminde de şairler soylarıyla övünme geleneğini sürdürmüşlerdir.[77]

8-Kâğıdın yayılması da tarih kitaplarının oluşmasını kolaylaştırmıştır. Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren Müslümanlarca üretilmeye başlanan kâğıt İslam

[73] Mustafa Şakir, **a.g.e.,** C. 1, s. 63; Nessar, **a.g.e.,** s. 16.
[74] Mustafa Şakir, **a.g.e**., C. 1, s. 64.
[75] Nessar, **a.g.e.,** s. 16.
[76] Mustafa Şakir, **a.g.e.,** C. 1, s. 65.
[77] Mustafa Şakir, **a.g.e.,** C. 1, s. 66; Adem Apak**, Anahatlarıya İslam Tarihi**, **a.g.e.**, C. 1, s. 30.

dünyasında yazılı eserlerin yaygınlaşmasına büyük katkısı olmuştur. Kâğıt yayılmadan önce onun yerine kullanılan araçlar kısıtlı olup İranlılar inek ve öküz derilerine yazarken, Mısırlılar kamış, Bizanslılar beyaz ipeği, Araplar ise deve kemiklerini kullanıyorlardı.[78]

İslam'dan önce Suriye'de ipekten üretildiği bilinen kâğıt hicrî 87 yılında ipek yerine pamuk kullanılarak daha ucuza mal edilmeye başlandı ancak hala kamıştan daha pahalı olduğu için Emeviler kamışı kullanarak kâğıdı daha ucuza üretmeye başladılar. Bu da tarih alanında yapılan çalışmaların yayılmasına öncülük etmiştir.[79]

[78]Ebü'l- Ferec Muhammed b. Nedim b. Ebî Ya'kub İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedim (ö. 385/ 995), **"el- Fihrist"**, Kahire, 1956, s. 21.
[79] Mustafa Şakir, **a.g.e.**,C. 1, s. 73.

1.2.Kaynaklar

İslam tarihini Kur'ân'ın inzaliyle başlatmak mümkündür. Çünkü bu ilmin ilk kaynağı Kur'ân'dır. Dolayısıyla Müslümanların tarihle bağlantılı ilk adımları Kur'ân'ın yazıya geçirilmesidir.[80] Bununla beraber Kur'ân'ın geçmişe yeni bir görüşle bakan, kâinatın ve insanın yaratılışına dikkat çeken, eski milletlerin, dini ahlaki ve siyasi davranışlarında örnekler vermesi, Hz Peygamber'in son halkasını teşkil ettiği peygamberin birbirini takip ederek gönderilmiş olmalarını sık sık zikrederek Risalet'in bir tek olduğunu hatırlatması cihanşümul bir anlayış getirmiştir. Bu anlayış İslam tarihi kaynaklarının oluşumuna da öncülük etmiştir.[81]

İslam tarihi alanıyla ilgili olarak telif edilen ilk eserlerin muhtevası başlangıçta sadece Resûlullah'ın (a. s.) savaşları (megâzî) ve hayatıyla (siyer-i nebî) sınırlı kalmıştır. Vâkıdî (Kitabü'l- Megâzî**),** İbn Hişam (es-Siretü'n-Nebeviyye) bunlara örnek verilebilir. Daha sonra çerçeve genişlemiş, tarihçiler eserlerinin baş kısmına Hz. Peygamber'den (a. s.) önceki insanlık tarihini, son kısımlarına da Hz. Peygamber'den (a. s.) sonraki dönemleri de dâhil ederek, genel İslam tarihinin ve dünya tarihinin ilk örneklerini vermişlerdir.

Sonraki dönemlerde Kur'ân'ın Müslümanlarda oluşturduğu cihanşümul anlayış, tarihçilerin bütün tarihe bir tevhid ve şirk mücadelesi olarak bakmalarını sağlamıştır. Nitekim ilk müellifler eserlerine yerel değil, insani ve daha genel isimler vermişlerdir. Ebû Hanife ed-Dîneverî (Ahbâru't-Tivâl), Taberî (Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk) gibi eserler bu türün en bariz örneklerdir.[82]

Bizim bu çalışmamızda hicrî 5. yüzyıla kadar yazılmış bütün tarih kitaplarını ele almamız mümkün olamadığından sadece megâzî-siyer, tabakat ve genel tarih kitaplarından belli başlı eserleri ele alıp tarihlendirme metotları üzerine duracağız.

[80]Adem Apak, **Anahatlarıya İslam Tarihi**, C. 1, s. 29; İhsan Süreyya Sırma, "**İslam Tarihine Giriş**" Diyanet Der., sy. 5, Eylül-Ekim 1977, s. 291.
[81] Mustafa Fayda, "**Siyer Alanındaki İlk Telif Çalışmaları**", s. 359.
[82] Adem Apak, **Anahatlarıya İslam Tarihi**,C. 1, s. 27.

Bu eserlerin yukarıda zikrettiğimiz alanlardan birinden olmasıyla beraber eserin belli bir tarihlendirme ve kronolojiye sahip olması da ayrıca önem arz etmektedir.

1.2.1. Megâzî ve Siyer Kitapları

İslam tarihi alanında ilk yazılan eserler megâzî ve siyer alanındaki eserlerdir. Bu alandaki faaliyetler temellerini daha Emeviler zamanında atılmış olduğu görülmektedir. Peygamberlik dönemine ait olaylar ve menkıbeler mukaddes anılar halinde korunup rivayet ediliyor ve Kur'an ayetlerinin tefsiri ve hadislerin açıklanmasında bu bilgilere başvuruluyordu. Bu bilgilerin toplanıp kayıt altına alınması sonraki dönemde megâzî ve siyer kitaplarının oluşmasını sağlamıştır.[83]

Her ne kadar megâzî ve siyer alanında çalışmalar ilk olarak sahabe döneminde başlamışsa da onlar döneminde müstakil bir kitap yazılmamıştır. Sahabiler buldukları malzemeleri bir taraftan düzensiz bir şekilde kaydederken diğer taraftan da bildiklerini sonraki kuşaklara aktarmaya çalışmışlardır.[84] İbn Kesir, Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidîn'in "**biz Hz. Peygamber'in (a. s.) meğâzisini Kur'ân 'dan bir süre öğrenir gibi öğreniyorduk**" sözünü nakletmektedir.[85] Bu da sahabenin megâzî ve siyer öğretimine ve sonraki nesillere aktarmaya ne derece ihtimam verdiğini göstermektedir.

Her ne kadar sahabe döneminde kısmi çalışmalar yapılmışsa da megâzî ve siyer alanında ilk eserleri yazmak tabiûn nesline nasip olmuştur. 2. yüzyılın ortalarında tabiûndan bazı âlimler kendilerinden önce megâzî ve siyer alanında yazılmış sahife ve risalelerden ulaşabildiklerine konularına göre tasnif edip kronolojik sıraya koyarak megâzî ve siyer kitaplarına son şeklini veren eserlerini telif etmişlerdir. Bu neslin müelliflerinden Musa b. Ukbe (ö. 141/758) megâzî ve siyer alanında daha önce yazılmış bilgileri toparlayarak Kâbe'nin yeniden inşası, ilk vahyin gelişi, Taif yolculuğu, Habeşistan'a hicret, Akabe Biatı ve Bedir gazvesine

---

[83] Şemseddin Günaltay, **a.g.e.,** s. 17.
[84] Adem Apak, **Anahatlarıya İslam Tarihi**, C.1, s. 31; Sülemî, **a.g.e.,** s. 293.
[85] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el- Kaysî el- Kureşî el-Busrâvî ed- Dımaşkī eş- Şâfiî (ö. 774/ 1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, tah. Abdulkadir el-Arnavut, nşr. Daru İbn Kesir, 20c, Beyrut, 2010. C. 3, s. 242; Mustafa Fayda, "Siyer ve Megâzi", **DİA**, C. 37, s. 319-324.

dair bilgiler içeren *Kitabü'l-Megâzî* adlı eserini telif etmiş; Ancak kitap günümüze ulaşmamıştır.[86]

Megâzî ve siyer kitaplarına günümüzde bilinen şeklini İbn İshak (ö. 151/768) vermiştir. İbn İshak kendi döneminde yaşamış olan Medineli yüz kadar âlimden ayrıca İskenderiyeli Yezid b. Ebu Habib (ö. 128/745) başta olmak üzere birçok âlimden hadis, megâzî ve siyer haberlerini almak suretiyle Siretü İbn İshak kitabını kaleme almıştır. Kitap günümüze tam olarak ulaşmamakla beraber İbn Hişam ona ait rivayetlerin çoğunu kendisine ait olan *es-Siretü'n-Nebeviyye* kitabında zikretmiştir.[87]

1.2.1.1. Kitabü'l- Megâzî

Müellifi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî el-Medenî olup vefat tarihi hicrî 207/823 senesidir. Hicrî 130 yılında Medine'de doğan Vâkıdî kendi döneminde adet olduğu üzere farklı âlimlerden ilim almak için seyahatler yapmıştır. Tabiûnden ulaşabildiklerinden hadis, megâzî ve siyer ilmi almıştır. İbnü'n-Nedîm onun hadis, tarih ve fıkıh alanında otuza yakın eseri olduğundan bahseder ancak günümüze sadece megâzî kitabı ulaşabilmiştir.[88]

Kitabü'l-Megâzî sadece Medine dönemine ait bilgileri içermektedir. Bu bilgiler Hz. Peygamber'in (a. s.) sevk ve idare ettiği askeri faaliyetler, yani gazve ve seriyyeleri, kumandanları, Hz. Peygamber'in (a. s.) Medine'den ne kadar ayrı kaldığını, sefere çıktığında kimi vekil olarak tayin ettiğine dair bilgiler vermektedir. Bununla beraber Hz. Peygamber döneminden kalma davet mektuplarından, Vedâ hacında okutulan hutbe, antlaşma ve ikta belgelerinden bahseder. Vâkıdî savaş alanlarını bizzat ziyaret ederek savaş yerleri hakkında topografik bilgiler verir.[89] Ayrıca eğer gazveyle ilgili ayet nazil olmuş ise Vâkıdî onu da zikreder.

---

[86] Sülemî, **a.g.e.**, s. 304-305, Mustafa Fayda, "**Siyer ve Megâzi**", s. 322.
[87] Sülemî, **a.g.e.,** s. 384; Mustafa Fayda, "**Siyer ve Megâzi**", s. 322; Nessar, **a.g.e. ,** s. 76.
[88] İbnü'n-Nedîm, **a.g.e.**, C. 1, s. 127; İsmail Paşa (1839·1920), **Hediyyetü'l-Ârifin, Esmaü'l-Müeliifin ve Âsarü'l-Musannifin**, 2c, İstanbul, 1951, C. 2, s. 10; Mustafa Fayda, "Vâkıdî", **DİA**, C. 42, s. 471-475; Sülemî, **a.g.e.,** s. 392.
[89] Sülemî, **a.g.e.,**s. 396; Şemseddin Günaltay, **a.g.e.,** s. 26-27.

Vâkıdî kitabının başında kendisinden rivayete bulunduğu isimleri zikretmiştir.[90] Bununla beraber her gazvenin başında önce senetleri zikretmektedir. Senetlerini zikretmediği gazveleri ise ve "**kâlû**" diyerek kitabının başında vermiş olduğu senetlere atıfta bulunur.[91] Ayrıca Vâkıdî bazı olayları zikrederken o olaylara dair verilen bazı bilgilerin kesinliğini belirtmek için "bu en doğrusu(هذا أثبت), üzerinde icmâ olunan(مجمع عليه عندنا), bu en sahih görüş(و كان أثبتهم عندنا)" şeklinde tabirler kullanmaktadır.[92]

Vâkıdî olayları belli bir kronolojik sıraya göre vermekle birlikte bazı tarihleri ayrıntılı bir şekilde belirtir. Yani gazve ve seriyyelerin çıkış dönüş vakitlerini, hadiselerin vuku bulduğu yıl, ay ve günleri de ihtiva eder. Tarihleri bazen konu başlığıyla beraber, bazen gazvenin metninin başında, bazen de metin içinde dağınık bir şekilde vermektedir. Bu konuda tek bir metot izlememiştir. Misal olarak, Dûmetülcendel Gâzvesi; "47 ayın başında Rebiülevvel ayında vuku buldu. Resûlullah Rebiülevvel ayına 5 gün kala Medine'den çıktı ve Rebiülâhir ayına 10 gün kala Medine'ye döndü".[93]

Bazen tarihleri daha kısa bir şekilde not düşer: Hadire Gâzvesi, Komutan Ebu Katade ve hicrî 8. yılda Şaban ayında vuku buldu.[94]

Vâkıdî önemli hadiselere dair tarihleri verirken kronolojik olarak olay kurgusunu kurar ve tarihleri araya serpiştirir. Hendek Savaşı buna güzel bir örnektir. Vâkıdî Hendek Savaşına dair tarihleri verirken sadece Müslümanların değil aynı dönemde müşriklerin savaş için hazırlıkları hakkındaki rivayetleri zikreder. Müşriklerin Mekke'den çıkışları ve uğradıkları güzergâhlara dair bilgiler de verir. Misal olarak, Kureyşliler, Mekke'den çıktıktan on gün sonra Şevval ayının 5'i Perşembe günü hicrettin 32. ayında *Zu'l- Huleyfe* mevkine ulaştılar diye rivayet etmektedir.[95]

---

[90]Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Medeni, (ö. 207/ 822), **Kitabü'l-Megâzî**, tah. Muhammed Abdulkadir Ahmed Âta, 2c, Beyrut, 2004, C. 1, s. 1-2.
[91]Bkz. Vâkıdî, **a.g.e.**,C. 1, s. 19.
[92] Bkz. Vâkıdî, **a.e.**, C.1, s. 19,35,150,228.
[93] Vâkıdî, **a.e.,** C. 1, s. 339.
[94] Vâkıdî, **a.e.**, C. 2, s. 224.
[95] Vâkıdî, **a.e.**, C. 1, s. 191.

1.2.1.2. es- Siretü'n- Nebeviyye

Müellif Ebu Muhammed Cemalüddin Abdulmelik b. Hişam b. Eyyüp el-Himyerî el-Meâfirî el-Basri el-Mısrî olup vefat tarihi hicrî 218/833'dir. İbn Hişam dil, tarih ve ensâb konularında meşhur olmuş bir âlimdir.[96]

es-Siretü'n-Nebeviyye Hz. Peygamber (a. s)'in hayatına dair tamamı elimize ulaşmış en eski eserdir. İbn Hişam, İbn İshak'ın Siretü'l-İbn İshak diye meşhur olan *Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî* adlı kitabına eklemeler ve düzeltmeler yapmak suretiyle eserini meydana getirmiştir.

İbn Hişam kendi kitabını meydana getirirken şu işlemleri yapmıştır:

1- İbn İshak'ın kitabını düzelterek kısaltmak,

2- İbn İshak'ın bazı olaylara dair verdiği rivayetlerle beraber başka rivayetler ilave etmek,

3- İbn İshak'ın kitabında olmayan yeni konular eklemek,

Bununla beraber İbn Hişam, İbn İshak'taki İsrailiyat ve uydurma şiirleri ayıklayarak kendi kitabına almamıştır. Yine Kur'an'da temas edilmeyen ve Hz. Peygamber'le ilgisi olmayan konulara, pek tanınmayan şairlerin şiirlerine, nezaket dışı bazı ifadelere de yer verir.[97]

İbn Hişam eserine Hz. Peygamber'in (a. s.), Hz. Âdem'e (a. s.) kadar olan nesebini zikretmekle başlar. Daha sonra Hz. İsmail'in (a. s.) çocukları ve Arapların soyları hakkında bilgiler verir. İslam öncesi Arap yarımadası hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Yemen kralları ve Araplar arasında geçen bazı hadiseleri zikreder. Peygamber (a. s.) öncesi dönemi anlatırken İbn Hişam olaylara veya anlattığı şahısların hayatlarına dair herhangi bir tarih düşmez.[98]

Hz. Peygamber'in (a. s.) doğumundan itibaren tarihlendirmeye başlayan İbn Hişam, olayları kronolojik bir şekilde nakletmektedir. Ancak İbn Hişam hicrete kadarki dönemde naklettiği olaylarda düzenli bir tarihlendirme metodu izlememiştir.

---

[96] İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn,** C. 1, s. 624.
[97] Mustafa Fayda, "İbn Hişam", **DİA,** C. 20, s. 71-73.
[98] Bkz., İbn Hişam, **a.e.,** C. 1, s. 89, 81.

Bazı olayları detaylı bir şekilde aktarmakla beraber tarihlerine dair bilgi vermemiştir. Buna misal olarak Hz. Peygamber'in Suriye'ye yaptığı ilk yolculuk verilebilir. İbn Hişam bu yolculuğu detaylı bir şekilde aktarmakla beraber yolculuk sırasında O'nun kaç yaşında olduğunu zikretmemiştir.[99] Bununla beraber bazı olayları verirken de daha konunun başında tarihini zikretmektedir. Misal olarak Kâbe'nin inşasına dair olayı zikrederken "hadise Hz. Peygamber 35 yaşına ulaştığında Kureyş Kabilesi Kâbe'yi yıkıp tekrar yapmak için toplandı" diye konunun hemen başında tarihini vermiştir.[100]

İbn Hişam'ın olayları verirken kronolojik bir sıra takip etmekle beraber çok ayrıntılara girmesi, herhangi bir konuya dair rivayet edilen şiirlerin nakledilmesi, savaşlarda varsa ölenlerin isimlerinin zikredilmesi ve yine olay hakkında varsa nazil olan ayetlerin nakledilmesi tarihlerin ikinci plana atılmasına sebebiyet vermektedir. Buna Bedir ve Uhud gibi büyük savaşlar örnek verilebilir.[101] Diğer siyer kitaplarına göre İbn Hişam'da tarihler çok daha dağınıktır.

1.2.2. Tabakat Kitapları

İlk dönem İslam tarihinin önemli kaynaklarından bir tanesi de tabakat kitaplarıdır. Bu kitaplar İslam geleneğinde sahabe, âlimler, edip, şair ve sanatkârlar, sufiler, düşünürler ve ayırıcı niteliklere sahip olan kişilerden söz eden telif türünü ifade etmektedir[102]. Bu eserlerin ortaya çıkmasında sahabe neslinin son döneminde Hz. Peygamber'in (a. s.) sünnetini nakletme görevi tabiûne düşmüş ve bu dönemde sahabileri diğerlerinden ayırt edebilmek için yapılan çalışmalar tabakat kitaplarını meydana getirmiştir. İlk yazılan tabakat kitapları sahabiler hakkında bilgiler içeren kitaplardır.[103]

Sahabe döneminden sonra ise tabakat çalışmaları ravilerden kimin sikâ, yahut kimin zayıf olduğu yönünde şekillenmiştir. Bazı tarihçiler sadece sikâ olanları yazarken, bazıları da zayıf yahut farklı kategoride kitaplar telif etmişlerdir. Hicrî 3.

---

[99] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el- Meâfirî el- Basrî el-Mısrî (ö. 218/ 833), **es-Siretü'n- Nebeviyye**, tah. Mustafa es- Seka, İbrahim el- Ebyari, Abdu Hafiz eş-Şiblî, Beyrut, 1c, 2005, C. 1, s. 176.
[100] İbn Hişam, **a.e.**, C. 1, s. 96.
[101] İbn Hişam, **a.e.**, C. 1, s. 186
[102] İsmail Durmuş, "Tabakat", **DİA,** C. 39, s. 288-290.
[103] Sülemî, **a.g.e.**, s. 325.

yüzyılın sonu ve 4. yüzyılın başlarında tabakat kitapları sadece hadis rivayetinde bulunan kişiler biyografilerini içeren kitaplar olmaktan çıkıp farklı alanlarda da eserler veren âlimleri, devlet yönetiminde görev alan kişiler, halifeleri, vezirleri, şairleri, fakihleri, nahivcileri ve kadıları kapsayacak şekilde genişlemiştir.[104] Tabakat kitapları megâzî-siyer eserlerinin yazılmasından hemen akabinde telif edilmeye başlanmıştır.[105]

Tabakat kitaplarının biyografisini verdiği kişilerin yaşadığı çevre, akideleri ve fikri görüşleri, hakkında, bilgi vermesi açısından önemlidir. Bununla beraber tabakat kitapları müellifleri eserlerine genellikle 'tarih' ismini vermişlerdir. İmam Buhârî'nin *Tarihu'l-Kebir, Tarihu'l-Evset* ve *Tarihu's-Sâğir* buna bir örnektir.[106]

Bu çalışmamızda verilen tarihlerin kronolojik olması ve tabakat kitapları arasında ilklerden olması hasebiyle sadece İbn Sa'd'ın tabakatıyla yetineceğiz.

1.2.2.1. et-Tabakâtü'l-Kebir

Müellif Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/ 845)'dir. Hicrî 160/777 yılında Basra'da doğan İbn Sa'd burada Tabiînden ilim aldıktan sonra hicrî 200/815 yılında ilmi faaliyetlerin çok yoğun olduğu Bağdat'a gidip ilmi çalışmalarına burada devam eder. Bağdat'a hocası Vâkıdî'nin kâtipliğini yapar ve *Kâtibü'l-Vâkıdî* lakabıyla anılmasına yol açan bir dostluk kurup ölümüne kadar yanından hiç ayrılmaz. Bu arada onun hem ilminden hem de kütüphanesinden faydalanır. Bunun kitabının çeşitli yerlerinde zikretmektedir.[107]

Bizim esas aldığımız neşirde on bir ciltten oluşan eserin ilk iki cildi Hz. Peygamber'in (a. s.) hayatına ayrılmıştır. Kitabın geri kalanı ise büyük sahabilerden başlayarak tabiûn, tebeu't-tabiîn onlardan sonra gelen mühim şahsiyetler ve kadın sahabilerin hayatlarını anlattığı tabakat kitabıdır. Tabakat kitabını 5 bölüm şeklinde

[104] Sülemî, **a.g.e.**, s. 326.
[105] Eyüp Baş, "**Bir Akademik Disiplin Olarak İslam Tarihi**", Dini Araştırmalar Der., sy. 14, Ankara, 2012, s. 28.
[106] Sülemî, **a.g.e.**, s. 326.
[107] İbn Sa'd**, a.g.e**, C. 1, s. 5.

ayırmak mümkündür. ilk bölümde Bedir harbine katılanlar, ikinci bölümde ilk Müslümanlardan olup Bedir ve Uhud savaşların katılmayanlar, üçüncü bölümde Mekke fethinden önce Müslüman olanlar, dördüncü bölümde Mekke'nin fethi ve sonrasında Müslüman olanlar, son bölümde ise Resûlullah (a. s.) vefat ettiğinde küçük yaşta olan sahabilerin isimleri mevcuttur.[108]

İbn Sa'd, tabakatının iki cildini oluşturan siyer kitabında İbn İshak'ın uygulamış olduğu yönteme yakın bir yöntem izlemiş ve farklı rivayetleri zikretmiştir.[109] Ayrıca hocası Vâkıdî'nin rivayetlerine de yer vermiştir.[110]

İbn Sad Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Peygamber'in soyu ve önceki peygamberler hakkında bilgiler vermekte ve bu bilgileri verirken de çeşitli tarihler düşmektedir. Misal olarak, Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasında 10 nesil vardı. Hz. Nuh ile İbrahim arasında 10 nesil vardı.[111] Yine Hz. Musa ile Hz. İsa arasında 1900 sene, Hz. İsa ile Hz. Peygamber (a. s.) arasında 569 sene vardı diye peygamberler arasında geçen süre hakkında bilgiler verir. [112]

İbn Sad daha sonra Hz. Peygamber'in doğumundan başlayarak Medine ve Mekke dönemine dair bilgiler verir ve bu bilgileri verirken olayların çoğuna tarih düşer. Özellikle Medine döneminde gazve ve seriyyelerin tarihini düşerken gazvenin adını ve tarihini zikrettikten sonra Medine'den çıkış, olayın vuku tarihi ve Medine'ye geri dönüş hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Misal olarak, Dûmetülcendel Gâzvesi hakkında, hicretten 49 ay sonra Rebiülevvel ayında vuku buldu. Medine'den çıkış Rebiülevvel ayına 5 gün kala Medine'ye dönüş ise Rebiülâhir ayına 10 gün kala gerçekleşti diye rivayet etmektedir.[113]

1.2 .3. Umumi Tarih Kitapları

Müslümanlar arasında hicrî ilk üç asırda megâzî ve siyer dışında başka tür tarih yazıcılığı da gelişmiştir. Bunlar arasında Hz. Âdem'den başlamak üzere

[108] Sülemî, **a.g.e.**, s. 410.
[109] Bkz. İbn Sa'd, **a.g. e.**, C. 2, s. 5, C. 3, s. 6.
[110] Bkz. İbn Sa'd, **a.e.**, C. 1, s. 91, 118, 119, 210, 211, 216.
[111] İbn Sa'd, **a.e.**, C. 1, s. 31.
[112] İbn Sa'd, **a.e.**, C. 1, s. 32.
[113] İbn Sa'd, **a.e.**, C. 2, s. 59-60.

müelliflerin kendi dönemlerine kadar geçen olayları aktarıp buna yaşadıkları dönemin hadiselerini teferruatlı olarak ilave etmeleri şeklinde yazdıkları genel tarih kitapları yer almaktadır[114] Müslümanların geçmiş milletler hakkında bilgi sahibi olmak istemeleri bu tür tarihi eserleri ortaya çıkarmıştır. Şüphesiz Kur'an'ın sürekli olarak geçmiş milletlere atıfta bulunması Müslümanları bu alanda çalışmaya teşvik etmiş ve bunun neticesinde de genel tarih kitapları telif edilmiştir.

Genel tarih kitaplarındaki müelliflerin ele almış oldukları konular birbirinden farklılık arz etmekle beraber genel olarak geçmiş milletlere ait tarihi olaylar, geçmiş peygamberler, krallar hakkında bilgiler, toplumlara ait gelenek görenekler, cahiliye döneminde Arapların yaptığı savaşlar "Eyyamû'l-Arab", şiirler, hikâyeler vb. birçok konudaki bilgileri kronolojik bir sıraya göre vermektedirler. Yine müellifler tarih kitaplarını yazarken yaşadıkları döneme kadar meydana gelen hadiseleri ele aldıklarından bu eserlerde o dönem hakkında bilgiler yer almıştır.

Bu alanda yazılmış ve bizim burada ele alacağımız eserler, *Târihu'l-Halife, el-Muhabber, Târihu'l-Ya'kûbî, Târihu't-Taberî* ve *Târihul'l-Mes'ûdî*'dir. Bu eserler ilerde de değinileceği üzere hem genel tarih kitapları alanında yazılmış ilk eserlerden olmaları hem de farklı tarihlendirme metotlarına haiz olmaları sebebiyle seçilmişlerdir. Bunların arasında *Târihu'l-Halife* her ne kadar umumi bir tarih kitabı olsa da hicretten önceki döneme ait tarihleri içermemektedir. Bu yönüyle diğer eserlerden ayrılmaktadır.

1.2.3.1.Târihu'l-Halîfe b. Hayyât

Müellif Ebu Amr Halîfe b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî'dir. Vefat tarihi hicrî 244/ 838- 839 senesidir. Halîfe b. Hayyât, tarihçiliğinin yanında, başta Buhârî olmak üzere birçok râvinin kendisinden rivayette bulunduğu meşhur bir muhaddistir.[115]

[114] Adem Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi**, C. 1, s. 33.
[115] Mustafa Fayda, "Halîfe b. Hayyât", **DİA**, C.15, s. 301-303.

Halîfe'nin iki tarih kitabı vardır. Bir tanesi tabakat kitabı, ikincisi ise tarih kitabıdır. Halîfe her iki kitabı için ayrı metot kullanmıştır. Tabakat kitabında kendisinden rivayette bulunduğu kişileri sadece kitabının başında vermişken, tarih kitabında ise her olay için senetleri ayrı ayrı zikreder ancak bu senetlerin hepsi güvenilir değildir. Bunlar arasında zayıf ve meçhul senetler bulunmaktadır. Tarihçiler Halîfe'nin tarihi rivayetlerde senetlere daha az dikkat ettiğini söylemektedirler.[116]

Halîfe tarih kitabını hicretin birinci yılından itibaren başlatmaktadır. Haberin sahihliğine ve isnadına çok önem veren Halîfe, hicretten sonra gelen rivayetler daha güvenilir olduğundan kitabını bu dönemden sonra başlatmıştır.[117]

Eser, tarihin tanımı ve önemini bildiren ayetlerle başlamıştır. Halîfe'ye göre tarihlendirme (توقيت) orucun, hacın ve kadınların adet dönemlerini bildirmesi açısından şeri faydaları olan bir eylemdir.[118] Daha sonra Hz. Ömer' in, hicreti Müslümanlar için yeni takvimin başlangıcı olarak kabul etmesini, Hz. Peygamber'in (a. s.) Mekke ve Medine'de kalma süresi hakkında bilgiler vermiştir.

Müellif kitabını yıllara göre tertip etmiş ve ulaşabildiği en güvenilir kaynaklardan istifade etmiştir. Halîfe hicretin 1. yılından başlayarak Hicrî 232/ 846-847 yılına kadar vuku bulan hadiseleri, savaşları, ihtilalleri, ölümleri, hac emirlerini, önemli merkezlerdeki valilerin isimlerini, şurta/ polis, beytülmal ve posta işlerinde kimlerin görevlendirildiğini anlatmaktadır. Bununla beraber Halîfe b. Hayyât hadis ilmine verdiği değerden dolayı her senenin sonunda o dönemin meşhur muhaddislerinin isimlerini de zikretmektedir.

Halîfe b. Hayyât'ın kitabı olayları yıllara göre veren en eski kitaplardan sayılmaktadır. Kitap birçok konuda özet bilgi vermekle beraber tarih içinde İslami düşüncenin seyrini anlamak açısından önemli bir eserdir.[119]

Daha önce de belirttiğimiz gibi Halîfe b. Hayyât kitabını hicrî 1. yıldan başlatarak hicrî 232/ 846 yılına kadarki her seneye dair bilgiler vermiştir. Halife her

[116] Sülemî, **a.g.e.**, s. 476.
[117] Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 54.
[118] Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 1.
[119] Sülemî, **a.g.e.**, s. 478.

yıllı zikrettikten sonra "fîhâ(**فيها**) " diyerek o sene vuku bulan olayları kronolojik sıraya göre verir. Bazı olayların tarihini sadece yıl olarak zikrederken, önemli gördüğü olayların tarihlerini daha detaylı olarak vermektedir. Misal olarak, "Hicrî 6. senesi, bu yılda Beni Mustalik Gazvesi[120]" diyerek daha sonra gazve hakkında bilgi verir. Ancak tarih olarak olayı detaylandırmaz. Bununla beraber yine hicrî 6. yılda meydana gelmiş olan Hudeybiye antlaşmasının tarihi hakkında daha geniş bilgiler verir. Şöyle ki Medine'den çıkış tarihini (Zilka'de) ve tekrar Medine'ye döndüğü tarihi (Zilhicce) olarak vermiştir.[121]

Halîfe b. Hayyât'ın kitabı hakkında bir başka husus ise verilen tarihlerin Hz. Peygamber (a. s.) ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonraki döneme göre daha detaylı olmalarıdır. İslam tarihinde bu dönemin önemine binaen müellif bu döneme dair daha detaylı tarihler koymuştur. Bununla beraber Emevî ve Abbasî halifeleri hakkında bilgiler verirken de seneyle beraber ayları da zikretmiştir. Misal olarak; hicrî 65. yılda Mervan b. Abdulmelik, Rebiülahir ayının başında Mısır'a gitti, Cemazielahir ayında Mısır'dan çıktı ve Ramazan ayının başında da vefat etti diye rivayet etmektedir.[122]

1.2.3.2.el-Muhabber

Müellif birçok farklı alanda eser vermiş olan Ebu Ca'fer Muhammed b. Habib b. Ümmeye b. Amr el-Haşimi'dir. Mevali olan müellifin babası bilinmediği için kendisi "Habib" isimli annesine nispet edilir. Doğum tarihi bilinmemekle beraber vefat tarihi h. 245/ 859- 860 yılıdır[123]. İbnü'n-Nedîm onun hakkında Bağdat'ta nesep, tarih, belağât ve şiir konusunda döneminin meşhur âlimleri arasında olduğunu zikretmektedir.[124] Müellif çoğunluğu tarih alanında olmak üzere, nesep, dil, hadis alanında da eserler telif etmekle beraber kitaplarının bir kısmı günümüze ulaşmamıştır.

---

[120] Halîfe b. Hayyât, **(و في سنة ست غزوة بني المصطلق)**, **a.g.e.**, s. 80.
[121] Halîfe b. Hayyât, **a.e.**, s. 81-82.
[122] Halîfe b. Hayyât, **a.e.,** s. 261.
[123] Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn,** C.2, s. 14.
[124] İbnü'n- Nedîm, **a.g.e**., s.119.

Tarihçilerden bazıları İbn Habib'in Şiâ mezhebine meylettiğini söylemektedirler. Bunu da kitaplarında sahabeden Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i zikrederken "rahimehullâh" ancak Hz. Ali'yi zikrederken "radiyehullâh" şeklindeki kullanımdan çıkarmaktadırlar.[125] Bunun dışında kitapta açıktan Şiiliği savunan bir bilgi bulunmamaktadır.[126]

el-Muhabber içinde tarihe ve nesebe dair farklı bilgilerin bulunduğu ansiklopedik bir kitaptır. Müellifin kitabın amacını yahut metodu hakkında bilgi verdiği bir mukaddimesi yoktur. Kitap içinde birbirinden farklı ancak önem arz eden konulardan müteşekkildir. Bu konular arasında; peygamberler arasındaki müddetin uzunluğu, Arap tarihinin başlaması ve Hz. Peygamber'in (a. s.) doğumu, hac emirliği yapanların isimleri, Hulefa-i Raşidin, Emevi ve Abbasi halifeleri hakkında bilgiler, Peygamber'in (a. s.) akrabaları hakkında bilgiler, Bedir, Cemel, Sıffin gibi bazı önemli savaşlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Arapların putları hakkında bilgiler ve buna benzer birçok farklı konularda da bilgiler bulmak mümkündür.

Müellif isnad kullanmamakla beraber bazı konularda Hişam b. Kelbî'yi (ö. 204/809)[127] ve Vâkıdî'yi[128] zikretmektedir. Tarih ve nesep konusunda İbn Hişam'ın kitabından, megâzî konusunda ise Vâkıdî'den alıntılar yaptığı görülmektedir. Peygamberlerin yaşlarına dair verdiği bilgiyi Yahudilerden aldığından bahseder ve bu bilgiye Hişam b. Kelbî'den aldığı bilgiyle karşılaştırarak bu konu hakkında ihtilafların çok olduğunu hangisinin doğru olduğunu ise ancak Allah'ın bildiğini ifade eder. Kendisinin de bundan daha güvenilir bir bilgiye rastlamadığını ekleyerek konuyu kapatır.[129]

İbn Habib konuyu zikrederken kaynak olarak genellikle muallak kelimeler kullanmaktadır. Bunlar "karşılaştığım bazı kişiler", "rivayet edilir ki", "söylediklerine göre" şeklindeki ifadeleridir.[130]

---

[125]Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860) , **el-Muhabber**, tah. Dr. İlze lihten Şetir, nşr. Daru Afak-ı Cedid, 1c, Beyrut, 2009, s. 509.
[126] Sülemî, **a.g.e**., s. 403.
[127] Bkz.İbn Habib, **a.g.e**., s. 1,4,131.
[128] İbn Habib, **a.e**., s. 81,291.
[129] Bkz.İbn Habib, **a.e**., s. 5.
[130] Bkz İbn Habib, **a.e**., s. 5,184,291.

İbn Habib'in yaptığı tarihlendirmeye birkaç örnek verilecek olursa; İbn Habib peygamberler arasındaki süreyle ilgili verdiği tarihlendirmelerden birinde şöyle der;

"Hz. Âdem (a. s.) ile Nuh tufanı arasında 2256 sene vardır. Tufan ile Hz İbrahim'in (a. s.) vefatı arasında 1200 sene, Hz İbrahim'ın (a. s.) vefatı ile İsrailoğullarının Mısır'a girişleri arasında 75 sene, Yakub'un (a. s.) Mısır'a girişi ile Hz Musa'nın (a. s.) Mısır'dan çıkışı arasında 150 sene vardır…"[131]

Yine halifeler döneminde kimin ne zaman Hac emiri olarak tayin edildiğini de zikretmektedir.Misal olarak; "Süleyman b. Abdulmelik, Halifeliği 3 sene sürdü. Onun döneminde hicrî 96 yılında Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm Hac emirliği yaptı. Hicrî 99 yılında Süleyman b. Abdulmelik 10 Safer Perşembe günü vefat etti diye rivayet etmektedir."[132]

İbn Habib'in kitabını kronolojik olarak tertip etmediğini daha önce zikretmiştik ancak bununla beraber İbn Habib eserinde çok kısa şekilde gâzvelerin çoğunda gidiş ve dönüş tarihini teferruatlarıyla beraber yıl, ay ve gün olarak vermektedir. Bununla beraber bu gazvelerin sebep ve sonuçları üzerinde detaylı bir şekilde durmamıştı. Misal olarak "ve sonra Hudeybiye Gâzvesi, Resûlullah Zilka'de ayının başında Medine'den çıktı ve Zilhiccenin sonunda ya da Muharremden 5 gün geçe geri geldi diye rivayet etmektedir.[133]

1.2.3.3. Târihu'l- Ya'kûbî

Müellifi, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb b. Vadih el-Ya'kûbî olup vefat tarihi hakkında ihtilaf edilmekle beraber, vefatının hicrî 278- 284/ 891- 897 yılları arasında olduğu rivayet edilmektedir.[134] Ya'kûbî yaygın görüşe göre Fars asıllı olup Abbasi devletinde Mısır ve Azerbaycan valiliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Ya'kûbî İslam coğrafyasından Çin, İran, Kuzey Afrika, Endülüs ve

[131] İbn Habib, **a.e**., s. 6.
[132] İbn Habib, **a.e.**, s. 67.
[133] İbn Habib, **a.e.**, s. 115.
[134]Bağdatlı İsmail Paşa(1839- 1920), **İzâhu'l- 'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'ala Keşfi'z-Zunün 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, 2c, Beyrut, 2008, C. 3, s. 219.

Suriye gibi birçok bölgeyi gezmiş daha sonra Müslümanların en eski coğrafya kitaplarından olan *Kitabü'l-Büldân*'ı telif etmiştir.[135]

Şii bir aileye mensup olan Ya'kûbî İslam tarihini imamiye şiası bakış açısıyla değerlendirir. Hz. Ali'nin hakkını gasp etmekle suçladığı Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman'ın hilafetini kabul etmez ve onlar hakkında halife unvanını kullanmaz. Halifelik dönemleri için de hilafet değil "eyyam" başlığına yer verir. Hz. Ali'yi ve Hz. Hasan'ı halife olarak zikrederken Emevi dönemini mülk ve saltanat olarak ele alır.[136]

Ya'kûbî'nin tarih kitabı iki kısımdan müteşekkil bir dünya tarihidir. Birinci kısımda Hz. Âdem'den başlayarak onun çocukları hakkında bilgi vererek Hz. Nuh dönemindeki tufan hadisesine kadarki dönemi anlatır. Daha sonra kronolojik sıraya göre diğer peygamberleri anlatarak Hz. İsa dönemine kadar getirir. Peygamber hakkında verdiği bilgiler genel olarak halk hikâyelerine, Yahudi ve Hıristiyanlara ait bilgilere, kendi dönemindeki Tevrat ve İncil gibi Ehl-i kitaba ait kaynaklara dayanır.[137] Kaynak olarak Kur'an ve hadisi kullanmamıştır. Sadece Hz. Süleyman[138] ve Hz. Meryem kıssasını anlatırken Kur'an'dan örnekleme yapmıştır.[139]

Müellif peygamberlerden sonra kıssa olarak pek çok ülkenin krallarından bahseder bunlar içinde Süryani, Hint, Rum, Fars, Yunan, Mısır, Arap, Sudan ve Yemen kral ve sultanları en çok göze çarpanlarıdır. Bu krallardan bahsederken aynı zamanda tarihleri ve yaşadıkları toplum hakkında da bilgiler vermektedir. Örneğin Yunanlılardan bahsederken Sokrat, Öklit gibi meşhur kişilerden[140] aynı zamanda Hindistan'dan bahsederken Kelile ve Dimne kitabından uzunca bahseder.[141]

Kitabın ikinci kısmında ise Hz. Peygamber'in(a. s.) doğumundan başlayarak savaşları hakkında kısaca bilgi vermektedir. Daha sonra halifeleri kronolojik sıraya

[135] Murat Ağarı, "Ya'kûbî" **DİA**, C. 43, s. 287-288.
[136] Ya'kûbî, **a.e**., C. 2, s. 11, 26.
[137] Ya'kûbî alıntıda bulunduğu incilerin isimlerini zikreder. Bunlar; Matta, Yuhana, Markos ve Luka İncileridir. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh (ö. 292/ 905'ten sonra), **Târihu'l-Ya'kûbî**, tah. Abdu Emir Mehna, nşr. Şirket Âlami lilmetbuât, 2c, Beyrut, 2010, C.I, s. 69,72,75.
[138] Ya'kûbî, **a.e**., C. 1, s. 57.
[139] Ya'kûbî, **a.e**, C. 1, s. 67.
[140] Bkz.Ya'kûbî, **a.e**., C. 1, s. 114-146.
[141] Bkz.Ya'kûbî, **a.e.**, C.1, s. 88-95.

göre vererek onların döneminde meydana gelen önemli olayları zikreder. Ya'kûbî rivayetleri zikrederken isnat kullanmaz. Kitabında bu konuyla alakalı olarak " biz bu kitabı geçmiş âlimlerin, ravilerin siyer ve tarih müelliflerinin rivayetlerinden yola çıkarak yazdık. Tek bir kitabın metodunu uygulamamakla beraber bütün eserlerden faydalanmaya çalıştık. Ravileri zikretmememizdeki sebep ise bazı konulardaki ihtilaflardan kaçınmaktır" demektedir.[142] Bundan dolayı Ya'kûbî olayları isnat silsilesi olmadan birinci ağızdan vermektedir. Ya'kûbî bu özelliğiyle diğer müelliflerden ayrılmaktadır. Bunun sebebi ise yukarıda zikrettiği gibi rivayetlerde mevcut olan ihtilaflara girmek istememesidir[143]. Ancak o yine de kitabının bir yerinde kendisinden rivayette bulunduğu on bir ismi zikretmektedir.[144]

Bununla beraber Ya'kûbî, Peygamber Efendimizin doğumu ve hicretten sonraki önemli olayların astronomik bilgilerini vermektedir. Bu bilgileri ise kendi zamanında yaşamış olan iki müneccimden almaktadır. Bunlar Muhammed b. Musa el-Hârizmî[145] ve Ahmet b. Muhammed el-Hasib'dir. [146]

Bazı tarihçiler, özellikle müsteşrikler Ya'kûbî tarihinin birinci kısmında özellikle hurafe ve çarpıtmaların fazla olduğunu bir tarih kitabı olarak güvenirliğinin olmadığını söylemektedirler.[147]

Ya'kûbî'nin tarihlendirme metodu ise İslam öncesi dönemdeki tarihlendirmeye ilişkin olarak, her şeyden önce insanlığın yeryüzündeki serüvenine dair tartışmalara girmeyip kronolojik sıraya göre peygamberleri ve hayatlarına dair bilgileri vermiştir. Farklı milletleri ve krallarını zikrederken bu kralların kaç sene hükmettiklerine dair bilgiler vermiştir. Örneğin Babil krallarını zikrederken; "ilk

[142] Ya'kûbî, **a.e.,** C. 2, s. 5.
[143] Sülemî, **a.g.e.,** s. 471.
[144]Ya'kûbî, **a.g.e**., C. 1, s. 6.
[145]Ebû Ca'fer, Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî (ö. 232/847'den sonra). İslâm dünyasında cebir ilminin kurucusu kabul edilen matematikçi, astronom ve coğrafyacıdır. Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn,** C. 2, s. 9, İhsan Fazlıoğlu, "Hârizmî, Muhammed b. Musa", **DİA**, C. 16, s. 224-227.
[146]Ahmed b. Muhammed el-Hasib el-Bağdadi (ö. 210/825) astronomi ve matematik alanında eserler vermiş olan bir âlim. Bkz. **Hediyyetü'l-Ârifîn**, C. 1, s. 46.
[147] Sülemî, **a.g.e.**, s. 473,483.

Babil Kralı Nemrut idi ve 69 sene hükmetti. Ondan sonra Kudes geldi ve 43 sene hükmetti" şeklinde tarih düşmüştür.[148]

Ya'kûbî'nin İslam öncesi dönemde kullanıp sonraki dönemde kullanmadığı bir başka şey de Yahudilere ait olan ay isimleridir. Muhtemeldir ki Yahudi kaynaklarından edindiği bu bilgileri kaydederken ay isimlerini değiştirmeden olduğu gibi almıştır. Misal olarak; Nuh Tufanını anlatırken "Tufan 5 ay sürdü. Başlangıç tarihi 17 Ayar (Mayıs) ve bitiş tarihi 13 Teşrinevvel (Ekim) diye rivayet etmektedir.[149]

Ya'kûbî İslam öncesi döneme dair bazı olayları verirken çeşitli tarihler düşmüştür. Bu tarihlerden bazılarına diğer kitaplarda rastlamadığımız biçimde ayrıntılıdır. Örneğin, Hz. Âdem (a. s.) den sonra gelen oğlu Şit b. Âdem'in vefatını zikrederken "27 Ağustos Salı günü gündüzden 3 saat geçe kendisi 912 yaşındayken vefat etti" şeklinde bir tarih düşmüştür.[150]

Ya'kûbî çok önemli gördüğü olayların tarihlerini zikrederken bu tarihlere denk düşen astronomik bilgiler de vermektedir. Hatta bu kullanıma Hz. Peygamberin doğumundan önceki bazı tarihler için de görmek mümkündür. Misal olarak, Ya'kûbî, Hz. İsa'nın (a. s.) doğum tarihini verirken şu şekilde tarih düşmüştür. "Hz. İsa Filistin'de, Beytulahm denilen bir köyde 24 Kanunievvel Salı günü doğdu." Daha sonra da Hârizmî'nin vermiş olduğu astronomik bilgileri uzunca zikretmektedir.[151]

Ya'kûbî hicret tarihini verirken de bu metodu kullanmıştır. "Resûlullah (a. s.) Rebiülevvel ayından 8 gün geçe Salı günü, başka bir rivayete göre de 12 Rebiülevvel Perşembe günü Medine'ye ulaştı. O gün için Güneş, Yengeç Burcunda 23 derece ve 6 dakikada, Ay Arslan burcunda 6 derece 35 dakikada, Satürn Arslan Burcunda 2 derecede, Jupiter Balık Burcunda 6 derece, Zühre yıldızı Balık Burcunda 13 derece ve Merkür Arslan Burcunda 15 derecede idi"[152] şeklinde tarih düşmüştür.

---

[148] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 1, s. 112.
[149] **(فكان ابتداؤه لسبع عشرة ليلة خلت من أيار الى ثلاث عشرة ليلة خلت من تشرين الاول)** , Ya'kûbî, **a.e.**, C. I, s. 39.
[150] Ya'kûbî, **a.e.**, C. 1, s. 33.
[151] Ya'kûbî, **a.e.**, C. 1, s. 97.
[152] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 1, s. 320.

1.2.3.4.el- Ahbâru't-Tıvâl

Müellif Ebu Hanife, Ahmet b. Davut ed-Dîneverî olup vefat tarihi 281/894-895'dir. Kendisi "ilimlerin sahibi" manasına gelen "Zü'l-Ulûm" künyesiyle bilinmektedir. Botanik, matematik, astronomi, edebiyat ve tarih alanında eserler vermiştir İbnü'n-Nedîm onun rivayet ettiği ve verdiği bilgilerin güvenilir olduğunu zikreder.[153]

el-Ahbâru't-Tıvâl ise müellifin umumi tarih hakkında yazdığı eseridir. Müellifin, Hz. Âdem (a. s)'den başlayarak onun çocuklarının yeryüzünde yayılmasını ve daha sonra peygamberleri Hz. İsmail'e (a. s.) kadar kısaca anlatmaktadır. Daha sonra İran tarihine giriş yaparak Fars krallarını ve onların döneminde Arap ve Roma krallarını da kısaca zikretmektedir. Ardından Resûlullah'ın (a. s.) doğumu, nübüvveti, Mekke ve Medine'de kalışı ve vefatı hakkında kısaca bilgiler vermektedir.[154]

Dîneverî Hulefâ-yi Râşidîn döneminden bahsetmezken, Müslümanların İran'da yaptıkları fetihlere genişçe yer verir. Ancak aynı dönemde Mısır ve diğer yerlerde yapılan fetihler hakkında bilgi vermez. Daha sonra tekrar Müslümanlar arasına düşen fitnelere dönerek Cemel ve Sıffin olayları hakkında geniş bilgiler aktarır. Hariciler, Hz. Ali (r. a.) ve Hz. Hüseyin (r. a.) dönemindeki önemli hadiselerden bahseder.

Dîneverî kitabında isnat kullanmamakla beraber eserinin başında yer alan "önceki tarihçilerin kitaplarında rastladığım" şeklindeki ifadesi, kaynakları hakkındaki tek bilgidir.[155] Ayrıca herhangi bir olayı zikrederken "kâlû" diyerek eserinin başındaki isnatlara atıfta bulunur. Bununla beraber kendisinden alıntı yaptığı bazı isimleri de zikreder. Bunlar; Hişam b. Kelbî, Asmaî (ö. 216/831) ve Şa'bî (ö. 104/722)'dir.[156] En fazla ismini zikrettiği kişi ise Heysem b. Âdi (ö. 207/822)'dir.[157]

---

[153] İbnü'n-Nedîm,**a.g.e**. s. 86; Şemseddin Günaltay, s. 51; Muhammed Hamidullah, "Dîneverî" , **DİA,** C. 9,s. 356-358.
[154]Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed- Dîneverî (ö. 282/ 895), **el- Ahbâru't-Tıvâl**, tah. Abdulmenam Amir, Kahire, t.y., s. 74.
[155] Dîneverî, **a.e.**, s. 1.
[156] Bkz. Dîneverî, **a.e.**, s. 320, 329, 290.
[157] Bkz. Dîneverî, **a.e.**, s. 358, 365, 370, 371.

Dîneverî olayları verirken tek rivayetle yetinir ve farklı görüş bildiren rivayetleri zikretmez. Bu nedenle dolayı bazı rivayetlerde hataya düşer. Buna örnek olarak Yahudilerin Hz. İsa'ya benzeterek astıkları kişinin Yahya b. Zekeriya olduğunu söylemesi verilebilir.[158]

Tarihlendirme konusunda Dineverî'nin kitabını iki bölüme ayırmak mümkündür. Hulefa-yi Raşidin dönemine kadarki dönemde olaylara düşülen tarihler az sayıdadır. Bu dönemde daha çok bazı kralların tahtta kalma sürelerine dair bilgiler verilmiştir. Örnek olarak Pers Krallarından Hürmüz hakkında bilgi verdikten sonra "30 sene hükmetti" diye not düşmüştür.[159]

Dineverî, Resûlullah (a. s.) dönemine dair bilgiler vermediği için bu döneme dair tarihler mevcut değildir; ancak Hz. Peygamberin doğumu ve vefatına kadarki dönemi Acem krallarıyla karşılaştırmalı bir şekilde vermesi tarih açısından önemlidir.

Dineverî, Resûlullah'ın (a. s.) hayatını şu şekilde özetlemektedir;

"Resûlullah, Nûşirevan'ın son döneminde dünyaya geldi ve peygamberlik görevi verildiği 40 yaşına kadar Mekke'de ikamet etti. Bu 40 senenin 7 senesi Nûşirevan dönemi, 19 senesi Hürmüz b. Kisra dönemi içerisindeydi. Peygamberlik görevi verildiğinde Kisra Ebreviz[160] döneminden 16 sene geçmişti. Daha sonra 13 sene Mekke'de kaldı ve Medine'ye hicret etti. Bu dönem Kisra Ebreviz yönetiminin 29. yılıydı. Medine'de 10 sene ikamet ettikten sonra Kisra Ebreviz'in ölümünden sonra 63 yaşında iken vefat etti."[161]

Dineverî, Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren tarihleri daha ayrıntılı bir şekilde vermektedir. Dineverî'de, farklı olarak verdiği bazı tarihlerden sonra kullandığı ve hicreti kastettiği "**min tarih**" tabiridir. Misal olarak Hz. Osman (r. a.)

[158]Bu konuda birçok müfessir Hz. İsa'nın(a. s) yerine asılan kişinin havarilerden Hz. İsa'nın(a. s) yerini gösteren kişi olduğuna hemfikirdirler. İbn Kesir, **Tefsir**, C. 2, s. 399-401.
[159]Dîneverî, **a.g.e**., s. 47.
[160] İslam tarihi kaynaklarında ismi Berviz (برویز) yahut Ebreviz (ابرویز)şeklinde geçmekle beraber asıl adı II. Hüsrev olup 590-628 tarihlerinde Sasani imparatorluğu yapmıştır. Bkz. Dineveri**, a.g.e**., s. 107, Zebidî, **a.g.e**., C. 12, s. 119.
[161] Dîneverî, **a.g.e.,** s. 74.

dönemindeki fetihlerden bahsederken "ve bu Hz. Osman'nın (r. a.) hilafetinin 6. senesinde tarihin (**hicretin**) 30. senesindeydi diye rivayet etmektedir. [162]

1.2.3.5. Târihu'l- Ümem ve'l- Mülûk

Müellifi Ebu Cafer b. Cerir et-Taberî olup vefat tarihi 310/ 922- 923'dur. Taberî tarih, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında eserler vermiş meşhur bir âlimdir. *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk* kitabı ise kendisine "Ebü'l-Müerrihîn, "Şeyhü'l-Müerrihîn" lakabını kazandırmıştır.[163] Taberî'nin 12 yaşında başlayan ilim yolculuğu kendisi vefat edene kadar devam etmiştir. Kendi zamanında başka hiç kimseye nasip olmayacak derecede ilim sahibi bir insandı.[164]

Taberî'nin tarih kitabını yazarken kendisinde bulunan hadis, tefsir ve siyer gibi ilimleri de kullanmıştır. Kitabının birinci bölümüne gecenin, gündüzün, yerin, göğün güneşin ve ayın yaratılışı şeytana verilen nimet ve onun nasıl küfre düştüğüyle başlayan müellif daha sonra Hz. Âdem'in yaratılışı ve yeryüzüne inene kadar başından neler geçtiğine dair bilgiler vermiştir.[165] Kitabının devamında Hz. Âdem'in(a. s.) yeryüzüne inişi onun ve çocukları döneminde vuku bulan hadiseleri nakleder. Taberî peygamberlerin tarihini insanlığın tarihi olarak ele alır ve her peygamberin döneminde yaşayan kral ve sultanları da zikreder. Yahudilerin tarihini Peygamberlerini anlatırken aynı anda nakleder.[166]

Romalıların tarihine dair bilgileri sadece Irak, Suriye ve Arap Yarımadasıyla alakalı olan kısmından bahseder. Ayrıca Büyük İskender'in kısassını ve Şam tarihini Hz. İsa'nın (a. s.) göğe kaldırılmasından Resûlüllah'ın (a. s.) dönemine kadar olan süre içinde anlatır. Arapların tarihini de bazı peygamberlerin tarihiyle bağlantılı bir şekilde anlatır. Bu peygamberler Hz. İbrahim (a. s), Hz. İsmail (a. s), Hz. Davut (a. s) ve Hz. Süleyman'dır (a. s.).[167]

---

[162] Dîneverî, **a.e.**, s. 140.
[163]Adnan Demircan, "**Târihu'r-Rüsul ve'l- Mülûk Adlı Eseri Bağlamında Taberî'nin Zaman Algısı**" Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu, Konya, 2015, s. 319-320.
[164] Şemseddin Günaltay, **a.g.e.**, s. 34; Sülemî, **a.g.e.**, s. 478; Mustafa Fayda, "Taberi" **DİA**, C. 39, s. 319-320.
[165] Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el- Âmülî et- Taberî el- Bağdâdî (ö. 310/ 923) **Tarihu'l- Ümem ve'l- Mülük**, 2c, Beyrut, 2 2013, C. 1, s. 9-126.
[166] Bkz.Taberi, **a.e.**, C. 1, s. 571.
[167] Bkz. Taberi, **a.g.e.** , C. 1, s. 558,560-567,609-632.

Birinci bölüm için kullandığı kaynakları; başta Kur'an olmak üzere müfessirlerin görüşleri, tarihçilerin rivayetleri, diğer milletlerin kitaplarından doğrudan yaptığı nakiller oluşturmaktadır.[168]

Kitabını ikinci kısmında ise Taberî Müslümanların tarihini ele alır ve olayları hicretin birinci senesinde başlayacak şekilde yıllara göre kaydeder. Taberî olayları verirken belli bir metot benimsememiştir. Bazı olaylar hakkında genişçe bilgiler verirken diğer bazılarını ise daha kısa bir şekilde özetlemeyi tercih etmiştir. Her yılın sonunda o yıl vefat eden kişilerin isimlerini kaydeder. İlim adamlarının, kumandanların, bazı ünlü kişilerin ve bilhassa halifelerin hayatları hakkında geniş bilgiler vermektedir. Zaman zaman o yılın üst bürokratları ve o yılın hac emirini zikreder. Bununla beraber Taberî'de 3370 kadar şahsın hayatına dair bilgi mevcuttur.[169]

Taberî'nin kitabının ikinci kısmı için kullandığı kaynaklar çoğunlukla kendisinden önceki tarihçilerin kitaplarından oluşmaktadır. Özellikle bu kitapların bazılarının günümüze ulaşmamış olması Taberî'nin tarihini başka bir yönden değerli kılmaktadır.[170] Taberî siyer konusunda İbn İshak, Vâkıdî, İbn Hişam ve İbn Sa'd'ın kitabından faydalanmıştır. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde yapılan savaşlar ve fetihler hakkındaki bilgiler için ise Seyf b. Ömer et-Temimi (ö. 200/815) ve Medain'in (ö. 228/843) eserlerinden faydalanmıştır.[171]

Taberî'nin verdiği tarihlere gelince; kitabının başında toplam zamanın ne kadar olduğuna dair genişçe bilgiler ve bu konudaki farklı görüşler zikretmiştir. Misal olarak, "Allah Teâla'nn yeryüzünü yaratılışı ile tekrar fena bulması arasında 7 bin yıl vardır demektedir."[172] Yine Hz. Âdem (a. s.) ve çocukları hakkında bilgiler verirken tarihler düşmektedir. Örneğin Şit b. Âdem'in doğumu hakkında "Kâbil'in Habil'i öldürmesinden 50 sene sonra, Âdem (a. s.) 130 yaşına ulaşınca Hz. Havva'dan oğlu Şit doğdu"[173]diye rivayet etmektedir.

[168] Sülemî, **a.g.e.**, s. 483.
[169] Mustafa Fayda, " Taberî", C. 39, s. 314-318.
[170] Sülemî, **a.g.e.**, s. 485.
[171] Sülemî, **a.e.**, s. 487-488.
[172] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 57.
[173] Taberi, **a.e.**, C. 1, s. 152.

Taberî peygamberler hakkında bilgi verirken detaylı tarihler vermektedir. Örneğin Nuh (a. s.) hakkında bilgi verirken " Hz. Nuh (a. s.) 480 yaşındayken peygamber olarak gönderildi. Daha sonra insanları 120 sene boyunca dine davet etti. 600 yaşındayken gemiye bindi ve Tufan hadisesinden 350 sene daha yaşadıktan sonra vefat etti"[174] şeklinde rivayet etmektedir.

Hicrete kadarki dönemde Taberî her olayı ayrı başlık altında zikrederek konuyla alakalı rivayet olunan tarihleri vermektedir. Örneğin Kâbe'nin inşası hakkında "Kâbe'nin inşası ile Ficâr savaşı arasında 15 sene, Ficâr savaşı ile Fil olayı arasında 20 senelik bir zaman vardı"[175] demektedir.

Taberî hicretten sonraki her yılı ayrı zikrederek o yıl meydana gelen olayları verir. Misal olarak, hicrî 29. yılda olan olaylar için Taberî " Bu sene de Hz. Osman, Ebu Musa el-Eş'âri'yi Basra valiliği görevinden aldı.[176] Yine bu sene de Hz. Osman Mescid-i Nebevvi'yi genişletti[177]"şeklinde rivayet etmektedir.

1.2.3.6.Mürûcu'z- Zeheb ve Me'âdinü'l- Cevher

Müellif Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî, vefat tarihi 346/ 957- 958'dir. İbn Mes'ûd'un soyundan gelmesinden dolayı kendisine *Mes'ûdî*, Huzey kabilesinden olması sebebiyle de *Huzeylî* denilmektedir. Henüz genç yaşındayken başladığı ilim yolculuğu ve seyahetler neticesinde tarih, coğrafya ve seyahatname alanında eserler vermiştir.[178]

Mürûcu'z-Zeheb dikkatli incelendiğinde ilk göze çarpan şey, onun konular bakımından zengin, fakat tertip açısından düzensiz oluşudur. Mes'ûdî farklı alanlarda birçok bilgi toplamış ancak bu bilgileri düzenleme ve sıralamaya zaman bulamamış hepsini gelişi güzel yazmıştır. Mes'ûdî kitabında dinlere, mezheplere, tarihe, sosyolojiye, edebiyata, özel biyografi ve hayat hikâyelerine, zarafet ve nüktedanlığa,

[174] Taberî, **a.e.**, C. 1, s. 180.
[175] Taberî, **a.e.**, C. 2, s. 290.
[176] Taberî, **a.e.**, C. 4, s. 264.
[177] Taberî, **a.e.**, C. 4, s. 267.
[178] İbnü'n-Nedîm, **a.g.e.**, C. 1, s. 188; Şemseddin Günaltay, **a.g.e**., s. 68; Casim Avcı, "**Mes'ûdi**", DİA, C. 29, s. 353-355.

coğrafyaya, madenlere, gemiciliğe, ziraat ve ticarete ait gelişi güzel yazılan yığınla bilgilere değinmektedir.[179]

İnsanlık tarihini Hz. Âdem'in (a. s.) yaratılış süreciyle başlatan Mes'ûdî, Hz. Âdem'in (a. s.) yaratılışı, cennet ve dünya hayatında kaldığı süreler ve vefatı hakkında tarihi bilgiler vermiştir. Misal olarak, Hz. Âdem'in (a. s.) kendisine ruh verilmeden önce 120 sene boyunca sadece ceset olarak kalmıştır diye rivayet etmektedir. Yine vefatına dair olarak; "Âdem (a. s.) 6 Nisan Cuma günü yaratıldığı saatte vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 930 yaşındaydı" demektedir.[180]

Mes'ûdî diğer peygamberlerin hayatlarında meydana gelen önemli olaylar ve vefatlarının tarihlerini vermekle beraber zikrettiği kralların kaç sene hükmettiğine dair tarihleri de vermiştir. Misal olarak Yunan Krallarını zikrederken; "Yunan Krallarından Batlemus 26 sene iktidarda kaldı ondan sonra gelen oğlu II. Batlemus 18 sene hükmetti…"[181] diye rivayete bulunmaktadır.

Mes'ûdî kitabının ikinci bölümünde Hz. Peygamber'den (a. s.) başlayarak Abbasi Halifesi Muti-Lillah'a kadarki dönemi vermiştir. Resûlullah'ın (a. s.) hayatında vuku bulan tarihleri verirken Hicrete kadar olan olayları onun yaşını referans alarak vermektedir. "Doğumunun ilk yılından "es-senetü'l-'ûla min mevlidihi" diye başlattığı tarihlendirmeye Hz. Peygamber'in (a. s.) 54. yaşına kadar devam ettirir. Bis'ete kadar olan dönemi "el-ehdâs kable'n-nübüvve" diye bir başlık altında yıl yıl vermiştir. Örneğin "doğumundan 7 sene sonra annesiyle beraber dayılarını ziyaret etti ve annesi Ebva denen mevkide vefat etti diye rivayet etmektedir.[182]

Hicret'le beraber ise artık olayları hicretin birinci senesi, ikinci senesi diyerek zikreder, Misal olarak, hicretin 10. yılı; bu yılda Resûlullah (a. s.) Veda Haccını eda

[179] Şemseddin Günaltay, **a.g.e.,** s. 74; Casim Avcı, "Mes'ûdi", DİA,s. 353-355.
[180] Ebü'l- Hasen Alî b. el- Hüseyn b. Alî el- Mes'ûdî el- Hüzelî (ö. 345/ 956), **Mürûcü'z-Zeheb**, tah. Kemal Hasan Mer'i, 4c, Beyrut, 2005, C. 1, s. 25.
[181] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**,C. 2, s. 229.
[182] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, C. 2, s. 217.

etti ve yine bu senede Resûlullah'ın (a. s.) oğlu İbrahim 1 sene 10 ay ve 8 günlükken vefat etti şeklinde kaydetmiştir.[183]

Bu dönemden sonra ise önemli gördüğü olayları zikrettikten sonra bu olaylara bağlantılı tarihleri verir. Memlük halifesi Musta'în Billah'ın vefat tarihi hakkında "Musta'în hicrî 252 yılında 6 Şevval Çarşamba günü vefat etti. Vefat ettiğinde 53 yaşındaydı şeklinde rivayet etmektedir. [184]

Mes'ûdî'nin, *Mürûcü'z-Zeheb* kitabının dışında onun özeti sayılabilecek ancak farklı bazı konuların bulunduğu *et-Tenbîh ve'İşrâf* kitabı mevcuttur. Biz zaman zaman bu kitaptan da faydalanacağız.

1.3. Kitaplarda Kullanılan Zamanla Alakalı Bazı Kavramlar

İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında tarihlendirme yapılırken kullanılan ortak kavramlar bulunmaktadır. Müelliflerin tarih düşerken sık sık kullandıkları bu kavramların doğru anlaşılması bu tarihlerin doğru anlaşılması açısından önemlidir. Ayrıca ikinci bölümden itibaren tarihlendirmeye dair vereceğimiz örneklerde de bu kavramaların sıkça kullanılmasından dolayı bu kavramların bu bölümde zikredilmesinin daha faydalı olduğunu düşündük.

A. Âm (عام)

Fiil olarak geminin suda seyretmesi yahut yıldızların gökte kayması manasına gelir. İsim olarak sene manasında kullanılır.[185] Misal olarak, Vâkıdî, "Resûlullah (a. s.) Fetih yılında Ramazan ayının 13. günüsefere çıktı"[186] diye rivayet etmektedir.

Dîneverî, Kaza Umresini anlatırken "Kaza Umresi yılı geldiğinde Resûlullah (a. s.) saçlarını kestirdi"[187] demektedir.

---

[183] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, C. 2, s. 228.
[184] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**,C. 4, s. 133.
[185]**Mu'cemu'l-Vasît**, Mektebetü'ş-Şurûk, Mısır, 2004, C. 2, s. 638.
[186] (ثم غزا النبي صلى الله عليه و سلم عام فتح في ثلاث عشرة مضت من رمضان), Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 1, s. 6.
[187] (فلما دخل رسول الله عام القضية حلق راسه), Dîneverî, **a.g.e.**, C.2, s. 609.

B. Âşiyye (عشية)

Naziat suresi 46. ayette de geçen bu kelime akşam vakti yahut ikindiden sonra akşam saatlerine yakın olan zaman dilimine verilen addır.[188] Misal olarak, Vâkıdî, Beni Cuzeyme Gazvesini anlatırken, "Ordu akşam vaktinde Beni Cuzeyme'den bir gence yetişti"[189] demektedir.

Halîfe b. Hayyât, Uhud Gazvesini anlatırken; "Resûlullah (a. s.) 14 Şevval günü akşam saatlerinde Medine'den çıktı"[190]diye rivayet etmektedir.

Taberî, Hz Ali'ye (r. a.) ait bir olayı anlatırken, "Hz. Ali, Salı akşamı ikindiden sonra insanlara bir konuşma yaptı"[191] demektedir.

C. Bâkiye (بقية)

Arapça **بقي** fiilinden gelen bu kelime bir şey için kalmak, devam etmek kişi için yaşamak manasında kullanılır. Kaynaklarda ise ayın tamamlanması için kalan gün ve gece sayısını ifade ederken bu fiil kullanılır.[192] Misal olarak, Taberî, Hayber gazvesini anlatırken "ve Resûlullah (a. s.) Muharrem ayının kalanında Hayber'e hareket etti[193]" diye rivayet etmektedir.

Yine Taberî; "Allah Teâla ayı, yıldızları ve güneşi Cuma gününün bitimine 3 saat kala yarattı"[194] demektedir.

Halîfe b. Hayyât; "Merci Suffar savaşı Cemaziyelevvelle 12 gün kala Hicrî 13. yılın başlarında meydana geldi"[195] diye rivayet etmektedir.

D. Duhâ (ضحى)

Güneşin doğuşundan yükselip sıcaklığın şiddetlenmesine kadarki zamana verilen addır. Gündüzün tamamı yahut bir kısmı olduğunu söyleyenlerde vardır.[196] Misal olarak, Vâkıdî, Bedir gazvesinden dönüşü anlatırken, "Resûlullah, Zeyd b.

---

[188] Naziyat,79/46
[189] (ان فتى من بني جذيمة ادركه الجيش عشية), Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 3, s. 878.
[190] (ان رسول الله عليه و سلم خرج عشية الجمعة الاربع عشرة ليلة خلت من شوال), Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 67.
[191] (فقام علي في الناس عشية الثلاثاء ليلة الاربعاء بعد العصر), Taberî, **a.g.e.**, C. 5, s. 13.
[192] Mu'cemu'l-Vasît, s. 66.
[193] (فخرج رسول الله صلى الله عليه و سلم في بقية المحرم الى خيبر), Taberî, **a.e.**, C. 1, s. 543.
[194] (خلق الله يوم الجمعة الشمس و القمر و النجوم و الملائكة الى ثلاث ساعات بقيت منه), Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 63
[195] (وقعة مرج الصفر يوم الخميس لاثنتي عشرة بقيت من جمادى الاولى سنة ثلاث عشرة...), Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, C.1, s. 120.
[196] Mu'cemu'l-Vasît, s. 997.

Harise ve Abdullah b. Revaha ile beraber Pazar günü duhâ vaktinde Medine'ye geldiler"[197]diye rivayet etmektedir.

E. Ğurra (غرة)

Ayın gökte ortaya çıktığı zamana verilen isimdir. Aayın gökte görünmesinden 3 gün sonrasına verilen isim olduğunu söyleyenler de vardır. Bazı dil âlimleri bu kelimenin her şeyin başı için kullanıldığını da iddia etmişlerdir.[198]Misal olarak,Halîfe b. Hayyât, Tebük seferini anlatırken; "Resûlullah, Recep ayının başında Tebuk Seferine çıktı ve Eyle kralıyla bir antlaşma imzaladı"[199] demektedir.

Taberî, Beni Kaynuka seferini aktarırken, Resûlullah (a. s.) hicretin 2. yılı Şevval ayının başında Medine'den ayrıldı[200] diye rivayet etmektedir.

F. Halâ (خلا)

Yer için boş olmak ve ya Türkçe'ye de geçtiği gibi kişi için yalnız kalmak (halvet), bir şeyi-işi bitirmek**,** zaman için geçmek anlamlarına gelmektedir.[201] İslam tarihi kitaplarında bu fiil sıkça kullanılmıştır. Özelikle aydan geçen gün ve gece sayısı belirtilirken bu ifadeye yer verilir. Misal olarak, Halîfe b. Hayyât, Uhud gazvesini anlatırken; " Resûlullah, Şevval ayından 14 gece geçtiğinde Medine'den çıktı"[202] diye rivayet etmektedir.

Dîneverî;"İbn Zubeyr Cemaziyelahir ayının 17. günü öldürüldü"[203] demektedir.

Taberî; "Hz. Ali hicrî 40. yılda Ramazan ayının 17. günü şehit edildi"[204] diye kaydetmektedir.

---

[197] (و قدم رسول الله صلى الله عليه و سلم زيد بن حارثة و عبد الله بن رواحة, فجاؤا يوم الاحد شد الضحى), Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 1, s. 114.

[198][198] Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, (1205/1791), **Tâcü'l-Ârûs min Cevâhiri'l Kåmûs**", 40c, Kuveyt, 1965-2002,C.33, s. 222.

[199] (خرج رسول الله صلى الله عليه و سلم الى تبوك فصالحه صاحب ايلة و كتب له رسول الله كتابا), Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, C. 1, s. 92.

[200] (غرة شوال من السنة الثانية من الهجرة), Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 472.

[201] Zebîdî, **a.g.e.,**C. 38, s. 4.

[202] (اربع عشرة ليلة خلت من الشوال), Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 67.

[203] (و كان مقتل ابن الزبير يوم الثلاثاء لسبع عشر ليله خلت من جمادى الاخير سنة ثلاث وسبعين), Dîneverî, **a.g.e.**, C. 1, s. 315.

[204] قتل علي في شهر رمضان يوم الجمعة لسبع عشرة خلت منه سنة اربعين), Taberî, **a.g.e.**, C. 5, s. 143

G. Karn (قرن)

Belirli bir zaman yahut belirli bir zamanın ehline verilen isimdir.[205] İslam tarihi kaynaklarının bazılarında bir asır için kullanılmaktadır.

Misal olarak, İbn Sa'd, "Âdem ile Nuh arasında 10 asır vardır ve her bir asır yüz yıldır"[206] diye rivayet etmektedir.

Ğ. Leyle (ليلة)

Arapça "Nehar" olarak ifade edilen gündüzün sonu ve güneşin batışından tekrar doğmasına kadarki zamana verilen isim gündüzün, yani aydınlık vaktinin zıttıdır. "nehar" ve "leyl" bir günün "yevm"in iki parçasıdır.[207] Misal olarak, Vâkıdî Bedir gazvesini tarihlendirirken, "Resûlullah, Bedir ovasına Ramazan ayının 17. gecesinde indi"[208] demektedir.

Taberî, Hz. Peygamber'in (a. s.) halası Atike'den rivayetle, Bedir savaşını rüyasında gördüğü olayı anlatırken "geceleyin beni korkutan bir rüya gördüm"[209] şeklinde aktarmaktadır.

H. Medâ(مضى)

Kişi ve şey için gitmek, geçmek, ölmek, zail olmak, kılıç için keskin olmak manalarına gelmektedir.[210] İslam tarihi kaynaklarında bu kelime geçen gün ve seneyi ifade etmek için kullanılmıştır. Misal olarak, Vâkıdî, Bedir Gazvesini anlatırken "Resûlullah, Ramazanın 12'sinde Pazar akşamı Müslümanlarla beraber yola çıktı [211]" demektedir.

---

[205] قرن mad., Zebidî, C. 35, s. 531.
[206] (كان بين ادم و نوح عشرة قرون والقرن مائة سنة), İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 1, s. 35.
[207] Zebidî, **a.g.e.**, c. 30, s. 378.
[208] (ونزل رسول الله صلى الله عليه و سلم وادي بدر عشاء ليلة الجمعة لسبع عشرة مضت من رمضان), Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 1, s. 51.
[209] (والله لقد رايت الليلة رؤيا لقد افظعتني), Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 457.
[210] مضى, Mu'cemu'l-Vasit, Kahire, 2011, s. 909.
[211] (وراح رسول الله صلى الله عليه وسل عشية الاحد من بيوت السقيا لاثنى عشرة مضت من رمضان وخرج المسلمون معه) Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 1, s. 23.

Taberî, Hz. Nuh'un (a. s.) doğumuna dair bilgi verirken "Sonra Nuh (a. s), Hz. Âdem'in (a. s.) vefatından 126 yıl sonra dünyaya geldi. Bu, Hz. Âdem'in (a. s.) dünyaya inişinden 1056 yıl sonraydı" [212]demektedir.

I. Mustehil (مستهل)

"Hilal" kelimesinin istif'al babından olan bu kelime, ayın ortaya çıkması, görünmesi manalarına gelmektedir. Tıpkı şairin şu şiirinde işaret etmiş olduğu gibi.

"Her aydan sonra yeni bir ay gözükür ….ve her günden sonra yeni bir gün başlar."[213] Klasik kaynaklarda bu kelime ayın başı manasında kullanılmaktadır. Misal olarak, Halîfe b. Hayyât, Ebva Gazvesinin tarihi hakkında, "Resûlullah (a. s.) Safer ayının 2. günü çıkıp Rebiülevvel ayının başında döndü"[214] demektedir.

Dîneverî; "Muhammed Mu'tasim'in Bağdat'a girişinin tarihi hakkında, "Muhammed Mu'tasim' Ramazan ayının başlarında hicrî 218 yılında Bağdat'a girdi"[215] diye rivayet etmektedir.

Taberî, Mervan b. Hakem'in ölüm tarihi hakkında, "o bu sene (h. 65)'de Ramazan ayının başında vefat etti"[216] demektedir.

Bazen sadece "hilal (هلال)" şeklinde bir kullanım görmek de mümkündür. Örneğin Vâkıdî , "Resûlullah Ramazan ayının başında Medine'ye geri döndü"[217] diye rivayet etmektedir.

İ. Nehâr (نهار)

Kelime manası güneşin doğuşundan batışına kadar olan ışığa verilen ad, gözden çıkan ve göze gelen ışık ve gecenin zıttı manalarına gelmektedir. Zaman birimi olarak gündüzü temsil etmektedir.[218] Misal olarak, Taberî, Resûlullah'ın (a. s.)

---

[212]. (ثم ولد نوحا بعد وفاة أدم بمائة وسنة و ست وعشرين سنة , و ذلك لالف سنة و ست و خمسين سنة مضت من يوم اهبط الله عز وجل أدم), Taberî, **a.g.e**., C. 1, s. 174.

[213] (مستهل, İbn Manzur ,Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî (711/1311), **Lisanü'l-Arab**, nşr. Daru Sadr, 15c, Beyrut, 1988, C. 11, s. 703.

[214] (خرج يوم الاثنين في صفر و رجع مستهل شهر ربيع الاول), Halîfe b. Hayyât, **a.g.e**., C. 1, s. 57.

[215] (كان قدومه بغداد مستهل شهر رمضان سنة ثمان عشره و مائتين), Dîneverî, **a.g.e**., s. 401.

[216] (و في هذه السنة مات مروان بن الحكم بدمشق مستهل شهر رمضان), Taberî, **a.g.e**., C. 5, s. 610.

[217] (وقدم المدينة لهلال رمضان), Vâkıdî, **a.g.e**., C. 1, s. 341.

[218]Kalkaşendi'nin Subhu'l-Âşa eserinde gün, ay, yıl gibi kavramların açıklamasına genişçe yer vermiştir. Şeyh Ebu Abbas Muhammed el- Kalkaşendi, **Subhu'l-Âşa**, nşr. Daru Kutub Mısriyye,14c, Kahire, 1913, C. 2, s. 329- 382.

vefatını anlatırken, "Resûlullah Pazartesi gün ortasında vefat etti"[219] şeklinde rivayet etmektedir.

J. Sâ'a (ساعة)

Taberî, zamanı tarif ederken "zaman gecenin ve günün içinde bir saattir demektedir."[220] Sâ'a kelimesi Türkçe'de olduğu gibi saat kelimesi manasında kullanılmakla beraber İslam tarihi kaynaklarında daha çok günün ufak bir bölümüne verilen ad olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu kelime Kur'an-ı Kerim'de 48 yerde geçmekte olup 40 yerde kıyamet manasında kullanılmıştır.[221] Misal olarak, Halîfe b. Hayyât "Bu senete (h. 98) el-Mâhlu' öldürüldü. Onu Kurayş ed-Dendani gündüz saatinde öldürdü"[222] diye rivayet etmektedir.

K. Selh (سلخ)

Ay için geçmek son bulmak manasına gelmektedir. Zaman terimi olarak da bir ayın sonuna verilen isimdir.[223] Misal olarak, İbn Habib, Hudeybiye seferini naklederken "Medine'ye Zilhiccenin sonunda yahut Muharrem ayından 5 gün geçe geri geldi."[224]

Taberî; Yezid b. Velid'in vefatını verirken " Bu senede (h. 126) Zilhiccenin sonunda Yezid b. Velid vefat etti"[225] demektedir.

L. Şehr (شهر)

Ay için kullanılan kelimedir**.**

İbn Sad Beni Lehyan Gazvesi hakkında "Hicretin 6. Senesi Rebiülevvel ayında meydana geldi" demiştir.[226]

Dineverî, "Haccac b. Yusuf, Taif'e girdi ve orada bir ay kaldı"[227] diye rivayet etmektedir.

---

[219] (قبض رسول الله صلى الله عليه وسلم نصف النهار يوم الاثنين), Taberî, **a.g.e**., C. 1, s. 602.
[220] Zebidî, **a.g.e**., C. 38, s. 366.
[221] Bekir Topaloğlu, "Saat", **DİA**, C.35, s. 322.
[222] (وفيها قتل المخلوع... قتله قريش الدنداني ...ساعة من نهار), Halîfe b. Hayyât, **a.g.e**., s. 468.
[223] سلخmad. , Zebidî, C. 7, s. 270.
[224] (ورجع سلخ ذي الحجة أو بعد أن مضت خمس من المحرم), İbn Habib, **a.g.e**, C. 1, s. 115.
[225] (وفي هذه السنة مات يزيد بْن الوليد، وكانت وفاته سلخ ذي الحجة من سنة ست وعشرين ومائة).
[226] (في شهر ربيع الاول سنة ست من المحاجرة), İbn Sa'd, **a.g.e**., C. 2, s. 74.
[227] (فسار الحجاج حتى نزل الطائف و اقام شهرا), Dîneverî, **a.g.e**., s. 314.

M. Yevm (يوم)

Gecenin ve gündüzün toplamına verilen isim.[228] Gün manasında kullanılmaktadır. Daha önce de bahsi geçtiği üzere kamerî takvimde gece gündüzden önce geldiği için gün geceyle başlar. Misal olarak, İbn Sa'd, "Abdurrahman b. Avf, Dûmetülcendel'de 3 gün kaldı ve insanları İslam'a davet etti"[229] diye rivayet etmektedir.

İbn Habib, "Hz. Peygamber Pazartesi günü Kaza Umresi için Medine'den ayrıldı"[230] diye rivayet etmektedir.

[228] Zebidî, **a.g.e**., C. 30, s. 378.
[229] **(ومكث ثلاث الايام)**, İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 2, s. 85.
[230] **(و كان خروجه اليها يوم اثنين)**, İbn Habib, **a.g.e.**, s. 115.

İKİNCİ BÖLÜM: FARKLI DÖNEMLERE AİT TARİH DÜŞME METOTLARI

İlk Dönem İslam tarihi kaynaklarının öncelikle müelliflerin farklı dönemler için farklı kaynaklar kullanmaları, bazı dönemlere daha fazla önem vermeleri, kullandıkları tarihlendirmelerde referans noktalarının farklı olması nedeniyle bazen aynı eser içinde farklı dönemler için, bazen de farklı eserlerde aynı dönem için tarihlendirmelerinin farklı olmasına sebebiyet vermektedir. Bunun uygulanmasındaki en önemli sebep İslam öncesi dönemde Arapların kullandığı ve yukarıda bahsettiğimiz değişken takvim sistemidir. İslam tarihi müellifleri bu geleneği kendi kitaplarında devam ettirmiş ve farklı dönemler için farklı referanslar vererek eserlerini telif etmişlerdir. Bu dönemlerin anlaşılması hem ilk dönem İslam tarihi kaynaklarının anlaşılması, hem de İslam'ın yayılmaya başladığı ilk dönem ve öncesinde takvim uygulamasının anlaşılması açısından son derece önemlidir.

Müelliflerin kullandıkları tarihlendirmeler göz önüne alınarak elimizdeki kaynakların kitapların dört dönem şeklinde incelenmesinin daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz. Bu dönemler; Hz. Peygamber'in (a. s.) doğumuna kadar olan dönem, Hz. Peygamber'in (a. s.) doğumundan bi'sete kadar olan dönem, bi'seten hicrete kadar olan dönem ve hicret sonrası dönem şeklindedir.

Bizim aşağıda zikredeceğimiz olaylar sadece bu dönemlerin tarihlendirme yöntemlerini anlama açısından ele alacağımız örneklerden müteşekkil olup bütün hadiseleri zikretmeyeceğiz. Ayrıca incelediğimiz her dönemin sonunda o dönemin tarihlendirme metodunu değerlendirmeye tabi tutacağız.

2.1. Hz. Peygamber'in (a. s.) Doğumuna Kadar Olan Dönemde Tarihlendirme

İlk dönem İslam tarihi kaynaklarından bazılarında İslam öncesi döneme ait bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler bazı kitaplarda belli bir kronolojiye sahipken (Ya'kûbî, Taberî) bazılarında ise nispeten daha dağınık şekilde verilmektedir (İbn Habib, Mes'ûdî). Yine bu kitaplar değişik kaynaklar kullandıklarından ve konulara farklı yaklaştıklarından verdikleri tarihlerde farklılık arz etmektedir. İlk dönem İslam tarihi kaynaklarının bu dönem için kullandıkları belli bir tarih düşme metodu mevcut değildir. Ancak müellifler bu dönemde özelikle insanlığın yeryüzündeki serüveninin süresi, dünyanın yaşını hesaplama, peygamberler arasındaki sürenin uzunluğu, Arap

yarımadasına komşu milletlerin tarihleri gibi konularda gelen rivayetleri zikretmişlerdir. Bu bilgilerin çoğunluğu Ehl-i kitaba ait bilgilere, sahabe sözlerine ve diğer milletlerin kitaplarına dayanmakta ve özellikle ilk dönemde Yahudilikten ve Hıristiyanlıktan İslam'a geçen kişilerin İslam öncesi döneme ait kendi kitaplarından aktardıkları bilgilerdir.

Genel tarih kitaplarının ilklerinden sayılan *el-Muhabber,* İslam öncesi döneme ait başta insanlığın yeryüzündeki serüveninin süresi olmak üzere peygamberlerin arasında geçen süre ve onların yaşları hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu konuda İbn Habib, Hz. Abbas'a (r. a) dayanan bir rivayette peygamberler arasındaki süreleri şu şekilde vermektedir:

"Âdem (a. s.) ile Hz. Nuh (a. s.) arasında 1200 sene ve yine Hz. Nuh'tan (a. s.) Hz. İbrahim'e (a. s.) 1143 yahut 1142 sene vardır. İbrahim (a. s.) ile Musa (a. s.) arasında 575 sene yahut 565 sene, yine Musa (a. s.) ile Davud (a. s.) arasında 590 yahut 579 sene vardır. Davut 'tan (a. s.) İsa'ya (a. s.) 1053 sene, Hz. İsa'dan (a. s.) Muhammed'e (a. s.) 600 sene vardır." İbn Habib bundan başka tarihleri yukarıdaki tarihlere yakın bir başka rivayet daha zikretmektedir.[231]

Bundan başka İbn Habib "Yahudilerden birinin bana rivayet ettiğine göre" diyerek peygamberlerin ömürlerinin uzunluğu hakkında uzun bir rivayeti zikrettikten sonra bu konuda ihtilafların çok olduğunu ancak kendisinin bu rivayetlerden daha güvenilir bir rivayet bulamadığını söylemektedir.[232]

Taberî'de dünyanın ömrü yahut insanlığın yeryüzündeki serüveninin süresi hakkında değişik tariklerden kendisine ulaşan rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler genel olarak çok farklılık arz etmemektedir. Bu konuda Taberî değişik rivayetleri zikrederken bu görüşlerin kimlere ait olduğunu da kaydetmiştir. Örneğin İbn Abbas'a dayanan bir rivayette dünyanın ömrünün 7000 sene olduğunu kaydetmiştir.[233] Taberî daha detaylı olarak Resüller arasındaki zamanla ilgili rivayetleri de zikreder. Örneğin, Hz. Âdem (a. s.) ile Hz. Nuh (a. s.) arasında 1000, Hz. Nuh (a. s.) ile Hz. İbrahim (a. s.) arasında 1000 sene, Hz. İbrahim ile Musa (a. s.) arasında 1000 sene

[231] İbn Habib, **a.g.e.**, s. 2.
[232] **(اخبرني بعض اليهود)**, İbn Habib, **a.e.**, s. 5.
[233] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 10.

gibi bir süre olduğunu kaydetmektedir. Taberî Ehl-i kitaptan Yahudilerin Hz. Âdem'den (a. s.) hicrete kadar olan sürenin 4642 sene olduğunu, Hıristiyanlarında aynı sürenin 5992 sene olduğunu ve Mecusilerde 3139 sene olduğunu zikretmektedir.[234]

Bu konuda detaylı bilgi veren müelliflerin biride Mes'ûdî dir. *et-Tenbih ve'l-İşrâf* kitabında Mes'ûdî, Hz. Âdem'den (a. s.) Resûlullah'ın (a. s.) hicretine kadar olan tarihi gün sayısıyla beraber vermiş ve şu şekilde bir hesap yapmıştır;

"Hz Âdem'den (a. s.) Nuh Tufanına kadar geçen sure 2242, Tufan'dan dillerin çoğalmasına kadar geçen süre 670 sene, Hz. İbrahim'in (a. s.) doğumu ile dillerin çoğalmasına arasında 411 sene vardır. Hz. İbrahim'in (a. s.) doğumundan Hz. Musa'nın (a. s.) vefatı arasında 545 sene vardır. Yine Hz. Musa'nın (a. s.) vefatından Buhtunnasr döneminin başlaması arasında 678 sene 246 gün bu tarihten Yahudilerin Babile sürgün edilmeleri arasında 31 sene ve 34 gün vardır. Hz. Musa'nın (a. s.) vefatı ile Yahudilerin sürgünü arasında 1060 sene ve 32 gün vardır. Yine Yahudi sürgünü ile İsa'nın (a. s.) doğumu arasında 608 yıl ve 37 gün Hz. İsa'nın (a. s.) doğumu ile Resûlullah'ın (a. s.) hicreti arasında 629 yıl ve 361 gün vardır. Buradan hareketle bütün tarih 6323 sene 11 ay ve 10 gün eder diye rivayet etmektedir."[235]

2.1.1. Hz. Peygamber'in (a. s.) Doğumuna Kadar Olan Dönemde Tarihlendirmelerin değerlendirilmesi

Hz. Peygamberin doğumuna kadar olan dönemdeki tarihlendirmelerin değerlendirmesine geçmeden önce bu tarihlendirmeleri anlamlı kılan bazı zaruri bilgileri paylaşmakta fayda olacağını düşünüyoruz. Bu nedenle İslam öncesi dönemle ilgili bazı önemli bilgileri genel hatlarıyla aktarmak istiyoruz.

Daha önce de zikrettiğimiz gibi İslam öncesi döneme ait bilgileri nakleden müelliflerin kaynakları genel olarak Sahabe sözleri, İsrailiyat, Fars ve diğer milletlerin kaynaklarına dayanmaktadır. Başta insanlığın yeryüzündeki serüveni olmak üzere, bir kaçı istisnai peygamberlerin yaşlarına dair bilgileri hadislerde

[234] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 18
[235] Mes'ûdî, **et-Tenbih ve'l-İşrâf,**, s. 181.

bulmak mümkün değildir. Bugün için elde olan verilerle kaynaklardan gelen verileri karşılaştırıp bir çıkarım yapmak durumundayız.

Şüphesiz tarih ilminin vazgeçilmezlerinden olan arkeolojik çalışmalar, bu gün insan fosilleri üzerinde ciddi çalışmalar yapmaktadır. İnsanlığın yeryüzünde bulunduğu süreyle ilgili çeşitli teoremler ortaya koymuştur ki, bu bilgi birikimini görmezden gelmek mümkün değildir. Evrim ve bu konulardaki tartışmalar bir yana, arkeologlar insanlara ait ilk kalıntıları birkaç milyon yıl gerilere kadar götürmektedirler. Buna bağlı olarak bir insana ait olduğu düşünülen bir kafatası 4-6 milyon yıl öncesine ait olduğu idea edilmektedir ki, bu insana ait en eski kalıntıdır. Bu gün halen Kenya Ulusal Müzesinde 1. 5 milyon yıl öncesine ait olduğu düşünülen tam bir insan iskeleti mevcuttur. [236]

Son dönemde medeniyet üzerine yaptığı araştırmalarla bilinen Roger Garaudy insanın yeryüzündeki serüveninin başlamasını şöyle ifade etmektedir.

"Burada, Afrika'nın tam göbeğinde, hayatın ve behimenin düşe kalka yürüyüşünden filizlenip boy atmış olan insanın en eski kalıntıları keşfedildi. Bundan iki milyon, belki de üç milyon yıl önce… İnsanoğlunun bu doğuşuna oranla, tarihimiz dediğimiz, yani yazılı tarih tarihimiz adını verdiğimiz şu altı bin yıllık zaman, bir yılın son üç dakikasına tekabül eder.[237]

Bilinen en eski insan fosilleri Afrika kıtasına ait olmakla beraber. Bu gün dünyanın birçok yerinden çıkarılmış insan fosilleri mevcuttur. İlk dönem İslam tarihi kaynakları merkezde Arap yarımadası ve Ortadoğu olmak üzere, kısmen Asya ve Afrika'yı içeren bir coğrafi bölgeyi içerisine almaktadır. Bu bölgelerde, Filistin toprakları üzerinde yapılan çalışmalarda 110.000 yaşında insan fosilleri bulunmuştur ki bu bölge aynı zamanda İslam, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin ortak tarih alanıdır.[238]

Yukarıda zikredilen örnekler genellikle sayıları çokça olmayan tek tük örneklerdir. Ancak arkeoloji uzmanları 25.000 yaşındaki insan fosillerine dünyanın

[236] Eric Delson, **"**Fossil Humans**"**, **McGraw- Hill Encyclopedia of Scince & Technology**, 9 th edition 2002, s. 5.
[237] Roger Garaudy, **İnsanlığın Medeniyet Destanı**, çev. Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2013, s. 9.
[238] Eric Delson, **a.g.m.**, s. 9.

her yerinde rastlandığını hatta aynı bölge içinde farklı insan topluluklarının bulunduğunu ifade etmişlerdir ki, bu insanların 25.000 yıl önce artık bulundukları bölgelerle yetinmeyip yeryüzünde dolaşmaya başladıklarını göstermektedir. [239]

Bu bilgiler ışığında ilk dönem İslam tarihi kaynaklarının İslam öncesi dönem hakkında görüşlerini ele aldığımızda bu gün eldeki verilerle arada büyük bir farkın olduğunu görürüz. Bu farkın temellindeki en büyük sebep; İsrailiyat dediğimiz Ehl-i kitaba ait bilgilerdir. Nitekim bizzat Taberi kitabının İslam öncesi dönem hakkında yazdığı bilgilerin doğru olduğu için değil kendisine bu şekilde ulaştığını ve sorumluluğunun ravilere ait olduğunu söylemektedir.[240]

Hadislerde âhir zaman ümmetinin ömrünün kısalığına işaret eden bilgiler mevcut olmakla beraber insanlığın yeryüzündeki serüveni hakkında matematiksel bir veriye işaret eden hadisleri ilk dönem kaynaklarında görememekteyiz[241]. Müellifler mevcut bilginin kaybolmaması için kitaplarına almışlardır. Tıpkı İbn Habib'in bu konuda ihtilafların çok olup ancak kendisinin daha güvenilir bilgiler bulamadığını söylemesi gibi. [242]

---

[239] **"Understanding Humans"**, An Introduction to Physical Anthropology and Archaeology, 12 th , America, 2013; İnsanlığın yeryüzündeki süresine dair tartışmalar farlı disiplinlerin ilgilendiği konular arasındadır. Ünlü Fizikçi Stephen Hawking " **A Brief History of Time**" kitabında Müslümanlar'ın, Hıristiyan ve Yahudilerin insanlığın yeryüzündeki süresine dair verdiği ve 10.000 civarında olan sürenin ilginç bir şekilde milattan önce 18.000 yıl önce başlayıp yine milattan önce 10.000 yıl civarında sona erdiğine inanılan son buzul çağının süresine yakın olduğunu söylemektedir. Buradan hareketle tarihçilerin burada kast ediği 10.000 yıllık sürenin insanlık için yeni bir doğuş olduğunu söylemek mümkündür. Stephen Hawking, **A Brief History of Time From the Big Bang to Black Holes**, Bantam Books, Amerika 1988, s. 7.

[240] Hüseyin Algül, **a.g.e**., C. 1, s. 31

[241] Taberî bu konuda İbn Ömer'den naklettiği şu rivayeti zikretmektedir. İbn Ömer Şöyle der: Resûlllah'ın (a. s.) şöyle dediğini işittim. "sizden öncekilere zamanınız, ikindi namazından gün batımına kadarki zaman gibidir", Taberî, **a.g.e**., C. 1, s. 11.

[242] İbn Habib, **a.g.e.**, s. 5.

2.2. Hz. Peygamber'in (a. s.) Doğumundan Bi'sete Kadar Olan Dönemde Tarihlendirme

Bu dönemin en belirgin özelliği kullanılan farklı referanslardır. Müellifler aşağıdaki örneklerinde de görüleceği gibi aynı olayı verirken farklı referanslar kullanmaktadırlar. Yine bu dönemdeki tarihlendirmelere baktığımızda Hz. Peygamber dünyaya teşrif ettiğinde Arabistan Yarımadasının hangi büyük olaylardan etkilendiğini görebiliriz. Büyük İskender'in ölümü (m.ö 323), Enüşervân'ın (ö. 579)[243] tahta çıkışı, Fil olayı, Ficâr savaşları ve Kâbe'nin yeniden inşası bu dönemin önemli olayları ve aynı zamanda farklı zamanlarda ibda edilen farklı takvimlerin referans noktalarıdır.

2.2.1. Fil Vakası ve Mevlid-i Nebi

Fil vakası Hz. Muhammed (a. s.) dünyaya teşrif ettiği sene Ka'be'yi yıkmak maksadıyla Mekke üzerine sefer düzenleyen Habeş Krallığına bağlı Yemen valisinin Allah tarafından hezimete uğratıldığı olaydır. Bu hadisenin o dönemde Hicaz başta olmak üzere Arap yarımadasında pek çok olayda referans kabul edilmesi hadisenin büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Bu gibi devasa bir olay o bölgedeki bütün halklar tarafından işitilmiş ve daha sonraki dönem için yeni bir takvimin başlangıcı olmuştur. Bu olay ayrıca mevlid-i nebi tarihinin belirlenmesinde de etkili olmuştur. İlk dönem İslam tarihi kaynakları da mevlid-i nebi ve kısmen bi'set'e kadar olan olayları bu tarihi referans alarak vermektedirler.

İlk dönem İslam tarihi kaynakları müelliflerinin tamamı mevlid-i nebi'nin Fil senesinde olduğuna hemfikirdirler[244]. Ayrıca yine bu müelliflerin çoğu mevlid-i nebi'nin 12 Rebiülevvel Pazartesi gününe denk geldiğini rivayet etmişlerdir.[245] Bu kaynakların çoğu İbn İshak'tan gelen rivayetleri temel almışlardır.

Bu konuda İbn Sa'd, Resûlullah'ın (a. s.) 10 Rebiülevvel Pazartesi günü doğduğunu belirtmekle beraber Habeşlilerin, Mekke'ye Muharrem ayının ortasında

[243] Enüşervân, Nüşirevân ve Nüşervân şeklinde de yazılmaktadır. 531-579 tarihleri arasında tahta kalan Sâsâni hükümdarı. Ahmet Tefazzüli, "**Enûşirvân**" DİA, C. 11, s. 255.
[244] İbrahim Ali, **Sahihü's-Sireti'n-Nebeviyye**, nşr. Daru'n-Nefais, Ürdün, 1995, s. 36.
[245] İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 153 ; Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 52; Taberî, **a.g.e.** , C. 1, s. 339, ,

geldiklerini ve Peygamber'in (a. s.) doğumu ile onların gelişleri arasında 55 gece olduğunu eklemiştir. [246]

İbn Habib, Mevlid-i Nebi'nin 2 Rebiülevvel Pazartesi günü olduğunu, başka bir rivayete göre ise 8 Rebiülevvel olduğunu zikretmektedir.[247]

Ya'kûbî ise birkaç farklı rivayeti zikretmektedir. Mevlid-i Nebiyle Fil Vakası arasında elli gün olduğunu ve yine Rebiülevvel ayının 12. gününde olduğunu ve Rebiülevvel ayının 8. Salı akşamı olduğuna dair farklı rivayetlerin olduğunu söylemektedir.[248] Ya'kûbî yukarıdaki bilgiye ek olarak bu tarihi astronomik bilgilerle de detaylandırmış güneşin, ayın, yıldızların bulunduğu dereceleri detaylı bir şekilde vermiştir.[249]

Taberî, Mevlid-i Nebi'nin 12 Rebiülevvel Pazartesi günü olduğunu belirtmekle beraber bu tarihin Kisra Enüşirvân'ın tahta geçişinin 24. yılına denk düştüğünü de eklemiştir.[250]

Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb* adlı eserinde Mevlid-i Nebi'nin Fil senesinde olduğunu ve Ficâr savaşından yirmi sene önce gerçekleştiğini söylemektedir.[251]Yine kendisine ait başka bir kitabı olan *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*'da daha detaylı bilgiler vermektedir. Mes'ûdî, Hz. Peygamber'in (a. s.) doğumunun Fil yılında olduğunu belirtildikten sonra şunları da zikretmiştir. "Fil hadisesi Buhtunassr'ın[252] tahta çıkışının 1317 yıllında, Büyük İskender'in tahta çıkışının 882 yılında ve Enüşirvân'nin tahta çıkışının 39. yılında vuku bulmuştur" demektedir.[253]

[246] İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 1, s. 81.
[247] İbn Habib, **a.g.e.**, s. 8.
[248] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 1, s. 327.
[249] Ya'kûbî, **a.e.**, C. 1, s. 327.
[250] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 339.
[251] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, C. 2, s. 212- 215.
[252] Buhtunnasr, 605-562 yılları arasında hüküm sürmüş olan ve Yahuda devletini ortadan kaldırmış olan Babil Kralıdır. Bkz. Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", **DİA**, C. 6, s. 380-381.
[253] Mes'ûdî, **et-Tenbih vel-İşrâf**, s. 195.

2.2.2. Hz. Peygamberin Doğumundan Bi'sete Kadar Olan Dönemde Bazı Olaylar ve Düşülen Tarihler

Nebi'nin (a. s.) Annesinin Vefatı; İbn Hişam, İbn Sa'd ve Taberî'ye göre Resûlullah (a. s.) annesiyle beraber Medine'den dayılarını ziyaretten dönerken annesi Ebvâ denen mevkide vefat etmiştir. Resûlullah (a. s.) o zaman altı yaşındaydı.[254]

İbn Habib'e göre Peygamber'in (a. s.) Annesi O, 8 yaşında iken vefat etmiştir.[255]

Bu konuda Ya'kûbî ise ibn İshak'tan gelen rivayetten farklı olarak Amine'nin otuz yaşında iken vefat ettiğini, Resûlullah'ın (a. s.) da altı sene üç ay geçirdiğini söylemektedir.[256]

Abdülmuttalib'in Vefatı; İbn Hişam ve Taberî'ye göre Abdülmuttalib vefat ettiğinde Resûlullah (a. s.) 8 yaşındaydı.[257]

Abdülmuttalib'in ölümü hakkında İbn Sa'd, onun öldüğünde 82 yaşında olduğunu Hz. Peygamber'in ise 8 yaşında olduğunu söyledikten sonra Abdülmuttalib'in Ficâr savaşından önce öldüğünü ve öldüğünde 120 yaşında olduğuna dair başka bir rivayeti de zikretmektedir.[258]

Ya'kûbî, Abdülmuttalib vefat ettiğinde 120-140 yaşlarında olduğunu, Resûlullah'ın (a. s.) ise 8 yaşında olduğunu rivayet etmektedir.[259]

Suriye'ye İlk Yolculuk; İbn Sa'd, Ebu Tâlib Suriye'ye ticaret için çıkıp Hz. Peygamber'i (a. s.) yanına aldığında Hz. Peygamber 12 yaşındaydı diye rivayet etmektedir.[260]

Taberî ve Ya'kûbî, Resûlullah'ın (a. s.) Suriye'ye yolculuk yaptığında 9 yaşında olduğunu rivayet etmektedirler.[261]

---

[254] İbn Sa'd, **a.g.e.** , C. 1, s. 95; İbn Hişam, **a.g.e.** , s. 161; Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 344.
[255] İbn Habib, **a.g.e.** , s. 9.
[256] Ya'kûbî, **a.g.e.** , C. 1, s. 331.
[257] İbn Hişam, **a.g.e.** , s. 127; Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 344,
[258] İbn Sa'd, **a.g.e.**, s. 97.
[259] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 1, s. 335.
[260] İbn Sa'd, **a.g.e.**, s. 99.
[261]Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 394; Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 1, s. 335.

Ficâr Savaşı; İbn Hişam'a göre Ficâr savaşı vuku bulduğunda Resûlullah (a. s.) 14 yahut 15 yaşlarındaydı.[262] İbn Hişam'da geçen ve İbn İshak'a dayanan başka bir rivayette ise Ficâr savaşında Resûlullah 20 yaşındaydı şeklindedir[263]

Halîfe b. Hayyât ve İbn Sa'd Ficâr savaşında Resûlullah'ın (a. s.) 20 yaşında olduğunu rivayet etmektedirler.[264]

Mes'ûdî'ye göre 4 farklı zamanda gerçekleşen Ficâr savaşı vardır. Resûlullah (a. s.) bunların sonuncusuna katıldı. Mes'ûdî, Resûlullah'ın yaşını zikretmemekle beraber Ficâr savaşı ile Kâbe'nin yeniden inşası arasında 15 sene, Suriye yolculuğu ile Ficâr savaşı arasında 4 sene 9 ay ve 6 gün olduğunu rivayet etmektedir. Ficâr savaşı ile Peygamber efendimizin Hz. Hatice ile evlilikleri arasında 2 ay 24 gün vardır. Evlilik ile Kâbe'nin inşası arasında ise 10 sene olduğunu rivayet etmektedir.[265]

Hz. Muhammed'in (a. s.) Hz. Hatice (r. anha) İle Evliliği; İbn Hişam'a göre Resûlullah (a. s.) evlendiğinde 25 yaşındaydı.[266]

İbn Sa'd yukarıdaki bilgiye ek olarak Hz. Hatice (r. anha)'nin Fil hadisesinden 15 sene evvel doğduğunu da eklemektedir.[267]

Ya'kûbî, Resûlullah'ın (a. s.) 25 yaşında olduğunu belirtikten sonra evlenirken 30 yaşında olduğuna dair başka bir görüşü de aktarır.[268]

Taberî ise Resûlullah'ın (a. s.) evlendiğinde 25, Hz. Hatice'nin de 40 yaşında olduğunu söylemektedir.[269]

Kâbe'nin Tekrar İnşası; İbn Hişam'a göre Resûlullah (a. s.) 35 yaşında iken Kâbe yeniden inşa edildi.[270]

---

[262] İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 175.
[263] İbn Hişam, **a.e.**, s. 177.
[264] Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 53; İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 1, s. 106.
[265] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**,C. 2, s. 213- 214.
[266] İbn Hişam, **a.g.e.**, C. 1, s. 177.
[267] İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 1, s. 109.
[268] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 1, s. 340.
[269] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 394.
[270] İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 183.

Taberî, Resûlullah'ın (a. s.) evliliğinden 10 sene sonra yani Resûlullah 35 yaşında iken Kâbe yeniden inşa edildi demektedir.[271]

Mes'ûdî ise Kâbe inşasının bi'set'ten 5 sene önce gerçekleştiğini söylemektedir.[272]

2.2.3.Hz. Peygamberin Doğumundan Bi'sete Kadar Olan Dönemde Tarihlendirmelerin Değerlendirilmesi

Özetle bu dönemde müelliflerin uyguladıkları yöntem dönemin önemli olaylarıyla şekillenen değişken bir tarihlendirme yöntemidir. Bu dönemde Arapların gerek kendi içlerinde gerekse çevrelerinde meydana gelen olaylardan etkilendiklerini ve bu etkinin sonraki dönemlerde kaynaklara da aynı şekilde yansıtıldığını görmekteyiz. Ayrıca Arapların Büyük İskender'i zikretmekle Yahudi takvimini yine İran krallarını zikretmelerinden onların Yahudi ve İran takvimleri hakkında da bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır.. Yine Hz. Peygamber ve onun çevresinde meydana gelen hadiseler yukarıda zikredilen olaylarla karşılaştırılmalı bir şekilde verilmiştir. Bu dönemde düşülen tarihlerde Hz. Peygamber'in (a. s.) doğumu dışındaki tarihlerin çok azında gün ve ay zikredilmesi dikkat çeken bir husustur.

Bu dönemle ilgili olarak başka bir husus ise genel olarak müelliflerin verdikleri tarihlerin farklı yönden birbirini tamamlayan parçacıklar olduğudur. Hz. Peygamber'in (a. s.) evliliğine dair verilen tarihler buna en güzel örnektir. İbn Hişam'ın Hz. Peygamber'in (a. s.) evlendiğinde 25 yaşında olduğunu, İbn Sa'd'ın ise Hz. Hatice'nin Fil hadisesinden 15 sene önce doğduğunu söylemesi ve Taberî'nin, Hz. Hatice'nin evlendiğinde 40 yaşında olduğu bilgisine yer verilmesi aynı tarihin farklı şekilde ele alındığını göstermektedir. Bu da kanaatimizce tarihler ve hadiseler arasında bağlantı kurulmasını kolaylaştırıcı bir husustur.

2.2.2. Bi'set'ten Hicret'e Kadar Olan Dönemde Tarihlendirme

Hz. Peygamber'in (a. s.) peygamberlik vazifesiyle gönderildiği olay olan bi'setin İslam tarihi ve insanlık tarihi açısından önemi tartışmasızdır. Hz. Ömer

[271] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 396.
[272] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, C. 2, s. 215.

döneminde oluşturulan komisyonca yeni takvimin tarihinin bi'seten başlamasına yönelik fikirlerin bu hadisenin ehemmiyetini gösteren önemli bir husustur. Bununla beraber tarihi daha kesin olduğu için hicrete karar kılınmıştır.[273]

2.3.1. Bi'set'in Tarihi Hakkında

Bi'setin tarihi hakkında; İbn Hişam, Hz. Peygamber (a. s.) ilk vahyi aldığında 40 yaşındaydı ve aylardan da Ramazan ayıydı demektedir.[274] İbn Sa'd, bi'settin Hz. Peygamber'in (a. s.) 40. yaşında olduğunu, başka bir rivayette 40. yaşının başında olduğunu söylemektedir. İbn Sa'd bu bilgiye ek olarak Enes b. Malik'in (ö. 92/711), Resûlullah'ın (a. s.) 10 sene Medine'de ve 10 sene Mekke'de ikamet ettiğine dair bir sözünü nakletmektedir.[275] Vahyin ilk indiği gün hakkında ise 17 Ramazan Pazartesi günü olduğunu ayrı bir başlık altında vermektedir.[276]

Ya'kûbî'nin Resûlullah'ın 40 yaşını bitirmek üzereyken nübüvvetle görevlendirildiği bilgisine yer verir ayrıca Resûlullah'ın bi'setinin Ramazan ayında gerçekleştiğini ileri sürenlerin görüşünü zayıf olarak görmekte ve bi'setin Rebiülevvel ayında olduğunu söylemektedir.[277]

Taberî'nin bu konuda verdiği bilgilerin ise çok daha detaylı olduğu görülmektedir. Taberî, ilk vahyi aldığında Resûlullah (a. s.) 40. yaşının başında olduğunu, aylardan Ramazan ve günlerden Pazartesi olduğunu belirmektedir. Gün belirlemek için de şu hadisi zikretmektedir. Ebû Katâde el-Ensari'den (ö. 54/674) yapılan rivayete göre Peygamber'den (a. s.) Pazartesi orucu sorulduğunda O, "Ben Pazartesi günü doğdum, yine bu günde peygamberlikle görevlendirildim yahut bu günde bana ilk defa Kur'ân indi"[278] demiştir. Ramazan ayının kaçında olduğuna dair ise Taberî, Ramazanın 18'inde olduğuna dair bazı ilim ehlinin görüşleri olduğunu nakletmektedir.[279]

---

[273] Muhammed Hamidullah, **Hicri Takvimin Arka Planı**, s. 678.
[274] İbn Hişam, **a.g.e.**, C. 1, s. 215.
[275] İbn Sa'd, **a.g.e.**, s. 125.
[276] İbn Sa'd, **a.e.**, s. 164.
[277] Ya'kûbî,**a.g.e.**, C. 2, s. 20.
[278] Ebu Huseyn Muslim İbn Hecac (261/875), **Sahihi'l-Muslim**,tah. Nazır b. Muhammed el-Faryabi Ebu Kuteybe, nşr. Daru Tîbe, 2c, Riyad, 2006, C. 2, s. 819.
[279] Taberî, **a.g.e.**, C. 2, s. 399- 400.

Mes'ûdî'ye göre Hz. Peygamber (a. s), 40 yaşında iken Hz. Cebrail (a. s.) önce Cumartesi ve pazar günleri Resûlullah'ın (a. s.) yanına geldi ancak ilk ayet Pazartesi günü Resûlullah (a. s.), Hira dağında iken nazil olmuştur. Mes'ûdî buna ek olarak bi'setin Fars krallarından Kisra Enüşirvân'ıntahta geçişinin 20. yılında Hz. Âdem'in (a. s.) dünyaya inişinden 6113sene sonra gerçekleştiğini rivayet etmektedir.

Daha sonra bu tarihe işaret eden şu şiiri kaydetmiştir.

Yıllardan 10'un başında hâsıl olan 3'e ulaşıncaya kadar yâkin vardır (şüphe yoktur)

Sayılan 100 (bu tarihin tamamlayıcısıdır)

Ve 6'lanmış 1000'lere kadardır (yani toplamda 6113 tarihi)

(Bu tarihte) Allah, Onu bize Resul olarak gönderdi

Ve O aramızda bizi doğru yola ileten rehber oldu[280]

2.3.2. Bi'setten Hicrete Kadar Olan Dönemde Bazı Olaylar ve Düşülen Tarihler

Hz Ali'nin Müslüman oluşu; İbn Hişam, İbn İshak'a dayanan rivayette Hz. Ali Müslüman olduğunda 8 yaşında olduğunu söylemektedir.[281]

Taberî, erkeklerden ilk Müslümanın kim olduğuna dair tartışmalara yer vermekle beraber İbn İshak'ın rivayetini zikretmektedir. Bununla beraber Vâkıdî'den naklettiği bir rivayette Hz. Ali'nin bi'set'ten bir sene sonra Müslüman olduğunu kaydetmiştir.[282]

Tebliğin Açıktan Başlaması; İbn Hişam'ın, İbn İshak'a dayanan rivayetine göre bi'set ve açıktan tebliğ arasında 3 senelik bir zaman farkı olduğu anlaşılmaktadır.[283]

---

[280] **في راس عشرة من السنين الى ثلاث صلت يقين**
والمائة المعدودة تمام الى الوف سدست النظام
ارسله الله لنا رسولا و كان فينا هادى السبيل

[281] İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 225.
[282] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 408.
[283] İbn Hişam, **a.e.,** C. 1, s. 238.

Taberî'de İbn İshak'ın rivayetinden başka bir rivayet daha mevcuttur. Ancak bu rivayette de bi'set ile açıktan tebliğ arasında sürenin 3 yıl olduğu teyit edilmektedir.[284]

Hz. Hatice (r. anha) ve Ebu Talib'in Vefatı; Taberi, İbn İshak'a dayanan bir rivayette Hz. Hatice ve Ebu Talib'in vefatının aynı sene içinde olduğunu bildirmektedir. İbn Hişam'da, Hz. Aişe'ye dayanan bir rivayete göre; Hz. Hatice'nin vefatı Nebi (a. s)'nin Hz. Aişe'yle evliliğinden 3 sene önce gerçekleştiğini rivayet etmektedir.[285]

Mes'ûdî'ye göre Hz. Hatice ve Ebu Talib'in vefatı Nebi (a. s.) 50 yaşında iken vuku bulmuştur.[286]

Ya'kûbî bu konuda biraz daha geniş bilgilere yer verir. Ona göre Hz. Hatice hicretten 3 sene önce Ramazan ayında iken ve kendisi 65 yaşında olduğu halde vefat etmiştir. Ebu Talib ise 86 yaşında olduğu halde Hz. Hatice'den sadece 3 gün sonra vefat etmiştir. [287]

İsrâ ve Mirac Hadisesi; Mirac hadisesi hakkında en detaylı bilgiye İbn Sa'd'ın Tabakâtında rastlamaktayız. Buna göre miraç hadisesi hicretten 18 ay önce, 17 Ramazan Cumartesi akşamı vuku buldu.[288] İsrâ hadisesini ayrı bir başlık altında zikreden İbn Sa'd bu önemli hadisenin hicretten bir sene önce Rebiülevvel ayının 17 sinde meydana geldiğini belirtir.[289]

Mes'ûdî ise bu olayın Hz Peygamber (a. s.) 51 yaşında iken gerçekleştiğini ifade etmektedir.[290]

---

[284] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 412.
[285] Taberî, **a.e.,** C. 1, s. 420; İbn Hişam, **a.g.e.** s. 362.
[286] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, C. 2, s. 226.
[287] Ya'kûbî, **a.g.e.,** C. 2, s. 34.
[288] İbn Sa'd, **a.g.e.,** C. 2, s. 181.
[289] İbn Sa'd, **a.e.,** C. 2, s. 182.
[290] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**,C. 2, s. 226.

2.3.3. Bi'seten Hicrete Kadar Olan Dönemde Tarihlendirmelerin Değerlendirilmesi

Müelliflerin bu dönemden itibaren bir önceki dönemde kullanılan referans olayların birçoğunu terk ettikleri ve genel olarak Hz. Peygamber'in (a. s.) yaşına ve bi'sete bağlı bir tarihlendirmeye yöneldikleri görülür. Bununla beraber kısmen de olsa diğer Yahudi veya İran takvimiyle karşılaştırmalı şeklinde olayların verildiği de vakidir. Bu dönemde de tarihlerin çok azında ay ve gün belirtilmiştir.

Hz. Peygamber'in bi'seten sonra 13 sene Mekke'de kaldıktan sonra Medine'ye hicret ettiği göz önüne alındığında Mekke dönemine ait tarihlendirilen olayların sınırlı olduğu söylenebilir.

2.4. Hicret ve Sonrasında Tarih Düşme

Hicret hadisesi İslam tarihi açısından muazzam derecede önemli bir hadisedir. Bu hadise İslam'ın yayılması ve İslam devletinin kurulmasında büyük önem taşımaktadır. İslam tarihinde hicretin takvimin başlangıç noktası olarak kabul edilmesi hicret hadisesinin önemini ortaya koyan en somut göstergelerden biridir. Bu hadise ile artık Müslümanlar gerçek manada bir takvim sahibi olmuşlardır.

Bu döneme kadar olayları sadece kronolojik olarak veren Taberî hicretle beraber olayları yıl yıl vermeye başlamıştır. Halîfe b. Hayyât da kitabına hicret bahsiyle başlatmıştır.

2.4.1. Hicretin Tarihi Hakkında

Hicret olayı ve tarihi hakkında bazı müellifler detaylı şekilde bilgiler verirken bazıları ise sadece tarihini vermekle yetinmişlerdir. Bu konuda en detaylı bilgileri Taberî ve İbn Hişam'da bulmak mümkündür. Ancak İbn Hişam olayın tarihinden ziyade oluşumu üzerinde durduğundan tarihler hakkındaki detaylara girmemiştir. [291]

İbn Hişam hicretin tarihi hakkında; Resûlullah (a. s.) 12 Rebiülevvel Pazartesi günü güneş kızmaya başladığında Medine'ye vardı. Buna ek olarak İbn Hişam,

[291] İbn Hişam, **a.g.e.**, C. 1, s. 413.

Resûlullah'ın (a. s.) o gün 53 yaşında olduğunu ve bu tarihin, nübüvvettin 13. senesine denk geldiğini söylemektedir.[292]

Hicret hakkında İbn Sa'd, 12 Rebiülevvel Pazartesi günü Medine'de Hz. Peygamber'in gelişini bekleyen sahabiler sabah güneş kızmaya başlayınca evlerine gölgeye çekilmeye başlamışlardı. Tam bu sırada Yahudilerden biri bağırarak Hz. Peygamber'in (a. s.) geldiğini haber verdiğini bildirmektedir.[293]

Tarih kitabını hicretle başlatan Halîfe b. Hayyât, İbn İshak'a dayanan bir rivayete göre Nebi (a. s.) Medine'ye 12 Rebiülevvel Pazartesi günü sabah vakti sıcaklık artmaya başladığı vakit vardı.[294]

Ya'kûbî'deki bilgiye göre Nebi (a. s.) Medine'ye 8 yahut 12 Rebiülevvel Pazartesi yahut Perşembe günü ulaşmıştır.[295]

Taberî hicrete dair bilgilerden önce Peygamber'in (a. s.) Mekke dönemine dair bazı rivayetleri zikreder. Daha sonra bu rivayetlerden en sahih olanlarından çıkarım yaparak bi'set'in Resûlullah'ın (a. s.) kırkıncı yılına denk geldiğini ve 13 yıl kendisine Mekke'de vahiy geldiğini daha sonra hicret hadisesinin gerçekleştiğini zikretmektedir.[296]

Hicretin tarihi hakkında ise Taberî'ye göre Nebi'nin (a. s.) Mekke'den çıkıp Medine'ye varması arasında tam bir hafta vardır. Mekke'den 5 Rebiülevvel Pazartesi günü ayrılan Nebi (a. s.) 3 geceyi Sevr mağarasında geçirmiştir. Daha sonra tekrar Medine'ye doğru yol alıp 12 Rebiülevvel Pazartesi günü Medine'den 6 km uzaklıktaki Kuba mevkiine ulaşmıştır. Burada bir süre kaldıktan sonra da Medine'ye geçmiştir.

Mes'ûdî'ye göre hicret olayı Nebi (a. s.) 53 yaşında iken gerçekleşmiştir. Medine'ye varış ise 12 Rebiülevvel Pazartesi gününe denk gelmektedir. Bununla

[292] İbn Hişam, **a.e.**, C. 1, s. 499.
[293] İbn Sa'd, **a.g.e.**, s. 200.
[294] Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 55.
[295] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 2, s. 42.
[296] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 436.

beraber hicret hadisesi Fars kralı II. Hüsrev'in krallığının 34. yılına tekabül etmektedir.[297]

2. 4.2. Hicretten Sonraki Dönemde Bazı Önemli Olaylar ve Düşürülen Tarihler

Hicretten sonraki ilk sefer - Seyfülbahr; Hicretten sonraki ilk sefer Hz. Hamza (r. a.) komutanlığındaki Seyfülbahr seferidir.[298] Bu sefer Vâkıdî ve Mes'ûdî'nin verdiği bilgiye göre hicretten 7 ay sonra Ramazan ayında gerçekleşmiştir. [299] Taberî de bu olayı hicrî 1. yıl içinde zikretmektedir.[300]

Bedir Gâzvesi; Vâkıdî'ye göre Medine'den çıkış 12 Ramazan Pazar gününde olmuştur.[301]İbn Hişam'a göre Medine'den çıkış hicretin ikinci senesi Ramazan ayı başladıktan birkaç gün sonra vuku buldu. İbn Hişam buna ek olarak Medine'den çıkışın 8 Ramazan Pazartesi günü olduğuna dair başka bir rivayeti vermektedir.[302]

Bedir Gâzvesi hakkında İbn Sa'd, Medine'den çıkış 12 Ramazan Cumartesi günü hicretten 16 ay sonra olduğunu ifade eder.[303] Bedir Gazvesinin vuku bulması ilgili olarak ise biri 17 Ramazan Pazartesi diğer 17 Ramazan Cuma akşamı vuku olarak iki ayrı rivayetten bahseder.[304]

İbn Habib ise İbn Sa'd'ın çıkış ile ilgili verdiği 12 Ramazan Cumartesi bilgisi yerine 8 Ramazan Çarşamba günü olduğunu ifade eder. Medine'ye geri dönüşün ise Ramazan ayının bitimine 8 gün kala yine Çarşamba günü gerçekleştiğini belirtir.[305]

Ya'kûbî, Bedir Gâzvesi hakkında sadece savaşın meydana geldiği tarihi vermiştir. Onun verdiği tarihe göre Bedir savaşı hicretten 18 ay sonra Ramazan ayına 13 gün kala Cuma günü vuku bulmuştur.[306]

---

[297] Mes'ûdî, **et-Tenbih ve'l-İşrâf**, s. 30.
[298] İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 504.
[299] Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 1, s. 20; Mes'ûdî, , **et-Tenbih ve'l-İşrâf,** s. 30.
[300] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 444.
[301] Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 1, s. 35.
[302] İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 516.
[303] İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 2, s. 16.
[304] İbn Sa'd, **a.e.**, C. 2, s. 16.
[305] İbn Habib, **a.e.**, s. 115.
[306] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 2, s. 45.

Uhud Gâzvesi; Vâkıdî, Medine'den çıkışın hicrettin 32. ayında Şevvalin 7'sinde olduğunu rivayet etmektedir.[307]

Halîfe b. Hayyât ve İbn Habib'e göre Medine'den çıkış hicretin 2. Senesinde 14 Şevval Cuma akşamı olmuştur. Savaş ise Şevvalin ortası Cumartesi gününde vuku bulmuştur.[308]

Ya'kûbî, Uhud savaşının, Bedir savaşından bir sene sonra Şevval ayında meydana geldiğini söylemekle yetinirken,[309] Mes'ûdî ise Uhud savaşının hicrettin 3. yılında vuku bulduğunu söylemekle yetinmiştir[310]

Dûmetülcendel Gâzvesi; Gazvenin tarihine ilişkin olarak Vâkıdî'ye göre hicretin 49. ayı olan Rebiülevvelin başında vuku bulmuştur. Başında Resûlullah'ın (a. s.) komuta ettiği ordu Rebiülevvel ayına 5 gece kala Medine'den çıkıp Rebiülâhire 10 gece kala Medine'ye geri dönmüştür. [311]

İbn Sa'd'da Dûmetülcendel gazvesinin gerçekleştiği Rebiülevvel ayı hususunda Vâkıdî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. İbn Sa'd, Medine'den çıkışın Rebiülevvel ayına 5 gün kala Medine'ye dönüş ise Rebiülâhir ayına 10 gün kala gerçekleşti diye rivayet etmektedir.[312]

İbn Hişam ve Taberî ise Vâkıdî ve İbn Sa'd'dan farklı olarak bu hadise için ay yerine yılı tercih ederek Hicretin 5. senesi Rebiülevvel ayında gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. [313]

Hendek Savaşı; Hendek savaşının tarihi hakkında verilen tarihlerin çoğu birbiriyle uyuşmaktadır. Taberî ve İbn Hişam savaşın tarihini hicrî 5. yıllı Şevval ayında vuku bulduğunu söylemektedirler.[314]

---

[307] Vâkıdî, **a.g.e**., C. 1, s. 185.
[308] Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 67; İbn Habib, **a.g.e.**, s. 113.
[309] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 2, s. 47.
[310] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, C. 2, s. 227.
[311] Vâkıdî, **a.e.**, C. 1, s. 339.
[312] İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 2, s. 59- 60.
[313] İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 775; Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 506.
[314] İbn Hişam, **a.e.**, s. 771; Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 506.

İbn Habib savaşın 10 Şevvalde başladığını, Zilka'de ayının bitimine 10 gün kala Cumartesi günü son bulduğunu söylemektedir.[315]

Ya'kûbî ve Mes'ûdî ise Hendek savaşının hicrî 5. yılda gerçekleştiğini söylemekle yetinmiş ve ay belirtmemişlerdir[316]

Beni Mustalik veya Mureysi Gâzvesi; Olayın tarihi hakkında; Vâkıdî ve İbn Sa'd'a göre hicrî 5. yılda 2 Şaban Pazartesi Medine'den ayrılan İslam ordusu Ramazan ayının başında geri dönmüş ve sefer toplam 28 gün sürmüştür.[317]

İbn Hişam ve İbn Habib'e göre gazve hicrettin 6. senesi Şaban ayında gerçekleşmiştir. [318]

Taberî bu seferin tarihi hakkında ihtilaf olduğunu söyledikten sonra yukarıdaki tarihçilere ait iki görüşü de zikretmektedir. Bununla beraber Taberî bu olayı hicrî 6. yıl içinde gerçekleştiğini belirtir.[319] Mes'ûdî ve Halîfe b. Hayyât ise bu olayı hicrî 5. yıl içinde zikretmişlerdir.[320]

Hudeybiye Antlaşması; Antlaşmanın tarihine ilişkin olarak bütün müellifler hicretin 6. Senesinde gerçekleştiği üzerine hemfikirdirler. Bunula beraber İbn Hişam ve Taberî olayın Zilka'de ayında vuku bulduğunu kaydetmişlerdir. Müslümanlar Zilka'de ayında Medine'den çıkıp ay bitmeden Medine'ye geri dönmüşlerdir.[321]

İbn Sa'd, Medine'den çıkışın hicrî 6. senede Zilka'denin başında Pazartesi günü olduğunu ordunun Hudeybiye mevkiinde 10 ila 20 gün arasında kaldıktan sonra aynı ay içinde Medine'ye geri döndüğünü rivayet etmektedir.[322] Bu olay bütün müelliflerin tarihinde ittifak ettikleri olaylara güzel bir örnektir.

Hayber Gâzvesi; Vâkıdî gazvenin hicrettin 7. yılında Safer ayında olduğunu, Rebiülevvel ayının başında olduğuna dair başka bir rivayettin bulunduğunu da

[315] İbn Habib, **a.g.e.**, s. 113.
[316] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 2, s. 50; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, C. 2, s. 227.
[317] Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 1, s. 341; İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 2, 60- 62.
[318] İbn Hişam, **a.e.**, s. 839; İbn Habib, **a.e.**, s. 113.
[319] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 518, 521.
[320] Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 80; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, C. 2, s. 226,
[321] Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 2, s. 80; İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 854; Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 80; Taberî, **a.e.**, C. 1, s. 527; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**,C. 2, s. 227.
[322] İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 2, s. 91- 93.

zikretmektedir.[323] İbn Hişam, Halîfe b. Hayyât ve Taberî, Hayber Gâzvesi'ne çıkışın hicretin 7. yılında Muharrem ayında olduğunu rivayet etmişlerdir.[324]Ya'kûbî ise gazvenin hicrî 7. senenin başında gerçekleştiğini söylemektedir.[325]

Mekke'nin Fethi; Mekke'nin fethine ilişkin olarak Vâkıdî, İbn Hişam, Taberî ve Halîfe b. Hayyât, İbn İshak'a dayanan rivayeti zikretmişlerdir. Buna göre Medine'den çıkış hicrettin 8. yılı Ramazan ayının10. günü olmuştur.[326]

İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in (a. s.) Medine'den 10 Ramazan Çarşamba günü ikindi vaktinde ayrıldığını, fethin ise Ramazanın bitimine 10 gün kala gerçekleştiğini ifade etmektedir. [327]

Ya'kûbî, Medine'den çıkışın hicrî 8. yılda Ramazan ayından 2 gün geçe ikindi namazı kılındıktan sonra olduğunu rivayet etmektedir.[328]

Veda Haccı; Vâkıdî, İbn Hişam ve Taberî, Resûlullah'ın (a. s.) Veda Hacı için Medine'den çıkışın Zilka'deye 5 gün kala gerçekleştiği rivayet etmektedir. Ayrıca Resûlullah'ın (a. s.) Cumartesi günü ayrıldığını ve sabah namazını Zilhuleyfe'de kıldığını eklemektedir.[329]

İbn Habib, Halîfe b. Hayyât ve Ya'kûbî ise sadece Veda Haccının hicrettin 10. yılında vuku bulduğunu söyleyip detaylara girmemişlerdir.[330]

Peygamber'in (a. s.) Vefatı; Müelliflerin çoğunluğu Resûlullah'ın (a. s.) Hicrî 11 yılda Rebiülevvel ayında Pazartesi günü olduğunda hemfikirdirler. Ancak ayın kaçında olduğuna dair görüş ayrılıkları vardır. Bu konuda Taberî birçok farklı rivayeti zikretmektedir. Bu rivayetler arasında hicrî 11. yılın Rebiülevvel ayının 2. Pazartesi günü olduğu ve yine Rebiülevvel ayının 12'si Pazartesi günü olduğuna dair rivayetler çoğunluktadır.[331] Taberî kendisininde Hz. Peygamber'in 12 Rebiülevvelde

[323] Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 2, s. 111.
[324]İbn Hişam, **a.e.**, s. 869; Taberî, **a.e.**, C.I, s. 543.
[325] Ya'kûbî, **a.e.**, C. 2, s. 86.
[326] Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 2, s. 242; İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 931; Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 557.
[327] İbn Sa'd, **a.g.e.**, C 2, s. 125.
[328] Ya'kûbî, **a.e.**, C. 1, s. 377.
[329] Vâkıdî, **a.g.e.**, C. 3, s. 1088; İbn Hişam, **a.g.e.**, C. 2, s. 601; Taberî, **a.g.e.**, C. 3, s. 148.
[330] İbn Habib, **a.g.e.**, C. 1, s. 12; Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, C. 1, s. 94; Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 1, s. 438.
[331] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 624.

gerçekleştiğine kanaat getirdiğini ifade etmektedir.[332] Ancak Vâkıdî, Halîfe b. Hayyât ve Ya'kûbî gibi müellifler vefatın hicrî 11. yılda ve 12 Rebiülevvel Pazartesi günü olduğunu söylemektedirler.[333]

Bu konuda en farklı görüşü veren müellif ise Resûlullah'ın (a. s.) vefatını hicrî onuncu yıl içinde veren Mes'ûdî'dir. Ayı ve günü Rebiülevvelin 12'si olarak veren müellif seneyi ise Medine'ye girişinin onuncu yılı olarak vermiştir.[334]

Hz. Osman'ın (r. a.) Şehit Edilmesi; Tarih yazımındaki farklılıklar Hz. Peygamber (a. s)'in vefatından sonra dahi devam etmiştir.Halîfe b. Hayyât, Hz. Osman'ın (r. a.) şehit edilmesi olayını uzunca anlattıktan sonra şehadetin tarihine dair farklı rivayetleri zikretmektedir. Bu rivayetler sırasıyla hicrî 35. yılda Zilhicceye birkaç gün kala, Zilhiccenin 17 sinde yahut 18'inde şeklindedir.[335]

Taberî' ise Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayı hakkında biri 18 Zilhicce hicrî 36 diğeri 18 Zilhicce hicrî 35. Olmak üzere iki ayrı rivayetten bahsetmektedir.[336]Taberî Hz. Osman'ın şehit edildiğinde 88 yahut 90 yaşında olduğuna dair iki farklı rivayetide zikretmektedir.[337]

Ya'kûbî, Hz. Osman'ın hicrî 35. yılda Zilhicceye 12 gün kala ve kendisi 83-86 aşındayken şehit edildiğini rivayet etmektedir.[338] Mes'ûdî ise Hz. Osman'ın şehadetinin Cuma akşamı ve Zilhicceye 3 gün kala gerçekleştiğini söylemektedir.[339]

Hz. Ali'nin (r. a.) Şehit Edilmesi; Bu konuda da farklı rivayetler mevcuttur. Halîfe b. Hayyât'a göre Hz. Ali hicrî 40. yılda Ramazan ayına 7 gün kala Cuma günü şehit edilmiştir. Buna ek olarak Halife, Hz. Ali'nin şehit edildiğinde 58 yaşında olduğunu söylemektedir.[340]

---

[332] Taberî, **a.e.**, C. 1, s. 631.
[333] Vâkıdî, **a.e.**, C. 2, s. 470; Halîfe b. Hayyât, **a.ge.**, s. 94; Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 1, s. 444.
[334] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, c. 2, s. 220.
[335] Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 176.
[336] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 1004.
[337] Taberî, **a.e.**, C. 1, s. 1004- 1005.
[338] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 2, s. 73.
[339] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**,C. 1, s. 261.
[340] Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 119.

Ya'kûbî, Hz. Ali'nin hicrî 40. yılda Ramazan ayının son on günün ilk Cuma gecesinde vefat ettiğini rivayet eder.[341]

Taberî, Hz. Ali'nin şehadetinin tarihi hakkında ihtilaf edildiğini söyledikten sonra bu konu hakkında farklı ravilerden gelen rivayetleri zikretmektedir. Bu rivayetler; Hicrî 40. yılda 17 Ramazan Cuma günü şehit edildiği yönündedir. Vâkıdî'den yapılan başka bir rivayette; Ramazan ayına 11 gün yahut 13 gün kala Cuma günü Kûfe'de şehit edildiğini söylemektedir.[342]

Mes'ûdî vefatının Ramazan ayının 21. Cuma günü olduğunu rivayet etmektedir. Ayrıca vefat ettiğinde yaşı hakkında ihtilaf olduğunu söyledikten sonra 72- 73 yaşında olduğuna dair rivayetleri zikretmiştir.[343]

Hz. Hüseyin'in (r. a.) Şehit Edilmesi; Halîfe b. Hayyât, Hz. Hüseyin'in şehadeti hakkında; hicretin 61. yılında Muharrem ayının 14'ünde Aşure günü vuku bulduğunu rivayet etmektedir[344]

Ya'kûbî olayın 20 Muharremde vuku bulduğunu ancak gün konusunda ihtilaflar olduğunu söylemektedir.[345]

Mes'ûdî olayın 10 Muharrem günü meydana geldiğini ve Hz. Hüseyin'in vefat ettiğinde 55 yaşında olduğunu rivayet etmektedir.[346]

[341] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 2, s. 119
[342] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 1145.
[343] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, C. 2, s. 322.
[344] Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 234.
[345] Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 2, s. 158.
[346] Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, C. 3, s. 56.

2.4.3. Hicretten Sonra Tarihlendirmelerin Değerlendirilmesi

Müellifler hicretle beraber daha kesin tarihlendirmelere gitmişlerdir. Şüphesiz bunda, bu döneme verilen önemin fazla rivayetlerin de daha güvenilir olması büyük rol oynamaktadır. Bu dönemde müelliflerin verdiği tarihlerin çoğunda yıllar uyuşmakla beraber günlerde ihtilafların olduğu görülmektedir. Ayrıca bu dönemde verilen tarihlerin tamamının hicret başlangıçlı takvimle verilmesi Müslümanlarda hicrî takvimin tamamıyla benimsendiğini göstermektedir. Bununla beraber kaynaklardaki farklı tarihlendirmelerin bitmediği de görülmektedir. Müelliflerin bazı olaylarda aynı tarihler düştüklerini fakat Hz. Peygamber'in vefatı gibi mühim bir hadisede bile farklı tarihlendirmelerin yapıldığına şahit olmaktayız. Şüphesiz bunda nesînin büyük payı olduğu muhakkaktır. Daha sonra tafsilatlı bir şekilde ele alacağımız bu konu Medine dönemi kronolojisinin en büyük sorununu teşkil etmektedir. Mekke döneminde verilen tarihlerin çok detaylı olmaması nesînin göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Ancak Medine döneminde artık tarihler daha detaylı bir şekilde verildiğinden nesînin tarihlendirmeye etkisi daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: FARKLITARİHLENDİRME SEBEPLERİ

İlk dönem İslam tarihi kaynaklarını incelediğimiz zaman müelliflerin aynı olay için farklı tarihler düştüklerini görmekteyiz. İkinci bölümde incelemiş olduğumuz dönemlendirme dışında hicrî 5. yüzyıla kadar yazılan eserleri incelediğimiz zaman farklı tarihlendirmeye sebebiyet veren bazı metodolojik sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunların anlaşılması bu farklı tarihleri de anlamayı kolaylaştıracaktır.

3.1 . Müelliflerin Takvim Problemini Eserlerine Taşımaları

Arap yarımadasında siyasi bir birliğin olmayışı her kabilenin kendisine ait bir takviminin olmasına yol açıyordu. Bu takvimler de çoğu zaman kabilelerin günlük hayatlarında değişikliğe sebep olan büyük hadiselerin etkisiyle oluşmuş takvimler olduğu görülür.[347] Araplar bu takvimleri ihdas ederken o dönemde vuku bulan önemli hadiselerin belli bir özelliğine göre takvime isim vermişlerdir. Örneğin, Ebrehe Mekke'ye saldırdığında ordunun başında bir fil olduğundan dolayı o seneye fil yılı demişlerdir.[348] Bu durum İslam'ın gelişinden sonra da Araplar arasında devam etmiştir. Takvim başlangıcı olarak kabul edilen hicretten sonra her yıl, o yıl meydana gelen önemli bir olayın ismiyle isimlendirilmiştir. Arapların bu uygulaması konuyla ilgili yazılan eserlere de yansımıştır.

Örneğin, Mes'ûdî; *et-Tenbih ve'l-İşrâf* kitabında hicrettin ikinci senesinden onuncu senesi kadar ki dönemde her seneye farklı bir isim vermiştir.

Hicretin 2. senesi; Senetü'l-Emr (**سنة الامر**)

Hicretin 3. senesi; Senetü't-Temhîs (**سنة التمحيص**

Hicretin 4. senesi; Senetü't-Terfîh (**سنة الترفيه**)

Hicretin 5. senesi; Senetü'l-Ahzâb (**سنة الاحزاب**)

Hicretin 6. senesi; Senetü'l-İsti'nâs **(سنة الاستئناس)**

Hicretin 7. senesi; Senetü'l-İstiğlâb(**سنة الاستغلاب**)

Hicretin 8. senesi; Senetü'l-Feth **(سنة الفتح**)

[347] Mes'ûdî, , **et-Tenbih ve'l-İşraf**, s. 167.
[348]Süyûti, **a.g.e**. s. 7.

Hicretin 9. senesi; Haccü'l-Veda' (**حجة الوداع**)

Hicretin 10 senesi; Senetü'l-Vefat (**سنة الوفاة**)[349]

Kanaatimizce müelliflerin bu geleneği kaynaklara taşımış olmaları, farklı tarihlendirmelerin başlıca sebebidir.

3.2. Râvilerin Tarihle Alakalı Rivayetlere Farklı Yaklaşımlarının Tarihlendirmeye Etkisi

Büyük muhaddislerin bazılarının "helal, haram ve fezail konularına farklı yaklaşmaları ve takip ettikleri metotlar bu hususların kaynaklarda nakledilirken tarihlendirmelerini de doğal olarak etkilemiştir.[350] Muhaddisler göre şer'i bir hüküm bildiren bir hadisi naklederken senet ve metin tenkidini sıkı tutmaktaydılar. Ancak tarih, megâzî gibi rivayetleri naklederken aynı tenkit metodunu uygulamamış, daha müsamahakâr davranmışlardır.

İlk dönem İslam âlimlerinin özellikle senetlere çok ehemmiyet gösterdikleri eserlerinden anlaşılmaktadır. Bunlardan biri olan Ebu Ali el-Ceyanî (ö. 427/1035) isnad ilminin önemini belirtirken; "Allah Teâla üç ilmi sadece bu ümmete has kılmıştır ve ondan önce hiçbir ümmete vermemiştir. Bunlar; isnad, ensab ve i'rab'tır demektedir."[351]

Yine Hatib el-Bağdadî (ö. 463/1071); "Hiç bir millettin ne tarihinde ne hazırında isnad yoktur. Ellerindeki kutsal kitaplar tarihçilerin yazdıklarıyla karışmış durumdadır. Tevrat ve İncil'de peygamberlere inen ile tarihçilerin yazdıkları arasında ayırt edici hiçbir şey yoktur. Ancak bu ümmet hadisi güvenilir meşhur bir kaynaktan alıp ve o hadisi en iyi hıfz etmiş kişiyi, meclislerde en çok oturmuş kimseyi ve hadisi en iyi ezberleyeni arayıp bulmaya çalışır. Daha sonra o hadisi yirmi vecih üzere

[349] Mes'ûdî, **et-Tenbih ve'l-İşraf**, s. 202- 240; Zeydî, **a.g.e.,** s.45.
[350]İrfan Aycan, "**İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin BazıDüşünceler"**, İslami İlimlerde Metodoloji/ Usul Meselesi-II, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 879-882, Kasım Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, İnsan yay, İstanbul, 2014, s. 115.
[351] Muhammed Cemaleddin, **Kavâid-i Tehdis min Funnu Mustalahi'l-Hadis**, Daru'l-Kutui'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 1.

yazar ki hatalardan ve noksanlıklardan beri olsun"[352] demek suretiyle isnadın önemini vurgulamaktadır.

Tarihçilerin isnad konusundaki bu tavırları muhaddisler tarafından tenkit edilmiştir. Örneğin "Kâide fi Muerrihin" kitabının yazarı Taceddin Abdulvehhab b. Ali es- Sübkî'nin (ö. 771/1370) "Tarihçiler ya taassuplarından, ya cahilliklerinden, ya da sadece güvendiklerinden dolayı, ya da başka bazı sebeplerden dolayı bazı ravileri zayıf bazılarını ise güçlü kabul etmişlerdir. Tarihçilerin en fazla cahil olduğu konu cerh ve ta'dil meselesidir. Aynı şekilde taassupluk da böyledir. Bu şekilde olmayan tarih kitabı çok azdır"[353] sözü bu hususta tenkitlere en açık bir örnektir.

Yine Taberî'nin "Tarihü'l-Kebir'ini inceleyen Muhibuddin el-Hatib (ö.1389/1969) şunları söylemiştir;

"Cerh ve ta'dile başvurmadan buradaki binlerce rivayetten faydalanmak mümkün değildir." el-Hattib ayrıca cerh ve tadilin önemini belirtmek için şu tespitte bulunur:

"Şüphesiz tarih ilmiyle iştigal eden ve ravilerine önem göstermeden "Taberî şu sayfada şu şekilde yazmıştır" diye rivayette bulunanlar böyle yaparak görevlerinin bittiğini sanırlar. Bunlar İslam tarihi kitaplarının yazdığı şeylerden faydalanmaya en uzak kişilerdir. Şayet bu kişiler tarih kitaplarında geçen haberler kadar hadis usulüne ihtimam verip cerh ve tadil kitaplarına ünsiyet gösterselerdi İslam tarihi havasını yaşayabilir ve tarihin faydalı olanı ile yararsız olanı ayırt edebilirlerdi."[354]

3.3. Zayıf Rivayetlerin Nakledilmesi

Müelliflerin bazı rivayetleri zayıf olduklarını bilmelerine rağmen kaybolmamaları için kitaplarına almaları farklı tarihleri meydana getiren başka bir etkendir. İlk dönem İslam tarihi kaynakları müellifleri birinci sıradaki rivayet zikredildikten sonra daha zayıf olan görüşleri "şöyle denildi(**يقال,قيل**)" diyerek konu

[352] Abdullah Khalaf Al Hammad, **"el-İsnad ve Ehemmiyetuhu fi Nakdi Muruviyâti't- Târihi'l-İslam"**, y.y., s. 96.

[353] Tacuddin Abdulvehab b. Ali es-Sübki, **el-Kaide fi'l-Müerrihin**, tah. Abdufettah Ebu Ğudde, nşr. Daru Beşair, Beyrut, 1990, s. 66.

[354] Muhiddin el-Hatib, "**el-Merâc'i'l-ûlâ fi Târihina"**, Mısır, h.1372, Ezher Der., s.y., 24, s. 210.

hakkında varsa diğer rivayetler de nakledilir. Bu ikinci sıradaki rivayetler çoğunlukla kaybolmaması için müelliflerin kitaplarına aldıkları bilgilerden oluşmaktadır.

Buna misal olarak; Hz Peygamberin doğumuna dair bilgi verirken İbn. Habib "Resûlullah, Rebiülevvel ayının 2'de olduğunu söyledikten sonra 8 Rebiülevvel ayında olduğuna dair başka bir rivayetin de olduğunu söylemesi[355] verilebilir.

Ya'kûbî, Hz. Peygamber (a. s.) 'in hicret ettiği zaman Medine'ye ulaştığı tarih hakkında şöyle demektedir; "Resûlullah (a. s.) Medine'ye Rebiülevvel ayının 8'inde Pazartesi günü ulaştığı bilgisini verdikten sonra O'nun ayın 10'u Perşembe günü ulaştığına dair başka bir görüşünde bulunduğunu ifade eder.[356]

3.4. Nesî uygulaması

Nesî uygulaması farklı tarihlendirmelere sebep olan diğer bir problemdir. Sözlükte "geciktirmek, çoğaltmak, artırmak, ilâve etmek" manasındaki Nesî kökünden türeyen nesî' uygulaması İslam tarihi kaynaklarında farklı tarihlendirmelere sebep olan en büyük problemlerdendir.[357]

Arapların cahiliye döneminde haccın ve haram ayların zamanını tayin ve değiştirme hususunda takvimle ilgili çeşitli uygulamaları olmuştur. Bunun neticesinde de zaman ertelemesi uygulaması olan nesîyi takvimlerinde tatbik etmişlerdir. Nesînin uygulama biçiminde ittifak olmamakla beraber, uygulamış olduğu kesin olarak bilinmektedir.[358]

Nesînin uygulanması yapılış sebepleri arasında Kamerî takvimi güneş takvimiyle eşitlemek, haram aylardan birinin haramlığını başka bir aya ertelemek yahut hac mevsimini her sene aynı döneme denk getirmek suretiyle 12 olan hicrî ay sayısını 13'e çıkartmak olarak gösterilir.[359]

---

[355] (ويقال لثمان ليال خلون من شهر ربيع الاول), İbn Habib, **a.g.e.**, s. 9.
[356] (وقيل يوم خميس لاثنتى عشرة ليلة خلت منه), Ya'kûbî, **a.g.e.,** C. 1, s. 360.
[357] Mustafa Fayda, "Nesî, **DİA**, C.32, s. 578.
[358] Muhammed Hamidullah,"**Hicri Takvim ve Tarihi Arka Planı**,s. **673.**
[359]Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (ö. 453/1061), **el-Âsarü'l-Bakıye 'ani'l- Kuruni'l-Hâliye**, Leipzig, 1923, s. 332.
[359] Tevbe, 9/37.

Nesî uygulamasının ilk olarak kim tarafından başlatıldığına dair farklı görüşler vardır. Ancak kaynakların verdiği bilgiye göre bu kişilerin çoğu Kinâne kabilesine mensup kişilerdi.[360].

Kinâne kabilesi nesî uygulamasını kendi uhdelerine almışlardı ve sadece onlar nesînin ne zaman uygulanacağına karar verebilirlerdi. Bu konuda Kinane kabilesinden savaşta kahramanlığıyla meşhur Umeyr b. Kays kendi kabilesini överken şu şiiri söylemiştir;

"Meaddlılar[361] kesin olarak bildi ki,
Benim kavmim insanların şereflileridir ve şerefli ataları vardır.
İnsanların hangisi bizim öç almamızdan kurtuldu?
İnsanların hangisine gem çiğnetmedik ?
Meaddlılara, Helal ayları Haram kılarak erteleyenler (nesî yapanlar) biz değil miyiz?"[362]

Nesî uygulayan kişiye özel bir isim verilerdi ve ona yüce, efendi, hayır getiren kişi yahut ayları öne alan erteleyen kişi manasında *Kalemmes* denilirdi. *Kalemmes* aynı zamanda kendi kabilesinin reisi olan kişiydi.[363]*Kalemmes*, Haccın bitiminde Mina'dan dönüşte Hacer-i Esved'in yanında bir konuşma yapıp o sene nesînin uygulanıp uygulanmayacağı hakkında insanlara bilgi verirdi ve şöyle derdi;

"Ey İnsanlar, ben bir günah işlemiyor ve ayıplanacak bir iş yapmıyorum, bu sözümle bir şey murat etmiyorum, ben Muharremi haram kıldım ve Saferi erteledim"[364]

---

[360] İbn Hişam, **a.g.e.**, C. 1, s. 58.
[361]Arapların Adnâni kolu, Bkz., Mustafa Fayda, "Adnan", **DİA**, C.1, s. 391-392.
[362] İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 59.

لقد علمت معد ان قومي ...كرام الناس ان لهم كراما
اي الناس فأتونا بوقر...واي الناس لم يعلك لجاما
السنا الناسئن على معد ....شهور الحل نجعلها حراما

[363]Muhammed Hamidullah, (1908- 2002), **İslam Peygamberi**, İrfan Yayınları, İstanbul, 1993,C. 2, s. 790, Cevad Ali, **a.g.e**., C. 8, s. 499.
[364] Taberî, **Tefsir**, tah. Dr. Beşşar Avad Megruf, Assam Faris el-Heristani, nşr. Risale yayınları, Riyad, 2003, C. 11, s. 453.

Nesî probleminin en tartışılır yanı ise nesînin hicretten sonra Müslümanlar tarafından uygulanıp uygulanmadığı sorusudur. Bu konuda siyer araştırmacıları iki gruba ayrılmaktadır.

Bir kısım siyer araştırmacıları hicretten sonra Müslümanların Mekke ile bağlantıları kesildiği ve hac ibadetlerini yapamadıkları için nesî uygulamasından etkilenmedikleri tezini savunmaktadırlar. Bu durumu Muhammed Hamidullah şu şekilde ifade etmektedir.

"Müslümanlar Mekke'den ayrılmak zorunda bırakıldıkları ve engellendikleri için hac ibadetlerini yerine getiremiyorlardı. Haliyle Müslüman kitleler nesî yöntemi uygulandığında bunu izlemiyorlardı."[365]

İkinci kısım araştırmacılar ise Hac ibadeti ve zamanı hususunda Müslümanların, Mekkelilerin takvimine uyduklarını ve hicrî 8. ve 9.yılda onlarla beraber hac yaptıklarını, buradan yola çıkarak da Müslümanların hac zamanında onlara uyduklarını savunmaktadırlar.[366]

Zaten nesînin hicrî 10. yılda Tevbe suresinin 37. Ayetiyle *" O haram ayların yerini değiştirip ertelemek inkarcılığı artırmaktan başka bir uygulama değildir. Onunla inkar edenler daha çok saptırırlar. Onlar, ertelemeyi bir yıl helal diğer bir yıl haram kabul ederler ki, Allah'ın haram kıldığı aylara uygun düşürerek haram olanı(ayı) helâl hale getirsinler. Yaptıkları bu çirkinlik kendilerine güzel gösterildi. Allah kafirlerden ibaret olan bir topluluğu hakka hidayet etmez"*[367]yasakladığını ve bu dönemden önce yasak- haram bir şey olmadığı gerçeğinden hareketle Müslümanlar tarafından uygulanmış olma ihtimali daha fazladır.

Ezrakî, nesînin Resûlullah 'ın 10. yılda yaptığı hac sırasında yasakladığını ve şöyle buyurduğunu kaydeder;

[365] Muhammed Hamidullah, **Hicrî Takvimin Arka Planı**, s. 667.
[366] Bîrûnî, **a.g.e**., s. 332.
[367] Tevbe, 9/37.

"Ey insanlar! Allah gökleri ve yeri yarattığından beri zaman devretmektedir. Tehir edilen bir ay, şaşırtılan bir sayıda yoktur. Hac Zilhicce ayındadır ve kıyamete kadar da böyle olacaktır."[368]

Muhammed Hamidullah, Medine döneminde iki defa nesî uygulandığını ve takvimde iki defa fazlalık oluştuğunu söylemektedir. Ancak kamerî takvimin her 3 senede bir ay gerilemesinden dolayı bu farkın hicretin 10. yıllında kapandığını bundan dolayı Resûlullah (a. s.) nesîyi yasaklamasına rağmen takvimde herhangi bir değişiklik, bir ay ekleme yahut eksiltme girişiminde bulunmadığını da eklemektedir.[369]

Nesî probleminin sebep olduğu sorunlardan bir tanesi de, nesînin ne zaman yapıldığı bilinmediği için geriye doğru sağlıklı tarih hesaplaması yapılamamasıdır. Bu gün elimizdeki imkânlarla hicrî olan bir tarihin karşılığını, ay ve gün olarak tüm detaylarıyla bulabiliyorken nesînin ne zaman yapıldığı tam olarak ortaya konulmadığı için bu tarihlere de güvenilmemektedir.[370]

Nesî problemi günümüzde hala tartışılan bir konudur ve bu alanda yeni çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan bir tanesi de Mehmet Apaydın'ın yeni bir metot geliştirerek hazırladığı cetveldir. Bu cetvel hicretin 5. ve 9. yıllarının sonunda olmak üzere iki defa nesî uygulandığından yola çıkarak hicretin 1. yılından 11. yılına kadarki dönemde yeni bir takvim hazırlanmıştır.[371] Bu takvimden amaç geriye doğru tarih hesaplanırken nesînin hangi zamanda yapılığını bilerek doğru hesaplamalar yapmaktır. Bu takvimde geriye doğru tarihler hesaplanarak hicretin ilk senesinden itibaren her ayın ilk günün hangi güne denk geldiği belirlenmiştir.

"Misal olarak, Ebvâ Gâzvesini ve müelliflerin bu konudaki rivayetlerine baktığımızda: Vâkidî, gazvenin tarihini hicrettin 2 senesi Safer ayı olarak tarihlendirirken Taberî, Rebiülevvel ayında gerçekleştiğini söylemişti. Halîfe b. Hayyât ise gazveyi Safer ayında ve Pazartesi çıkıldığını ve Medine'ye dönüşün

---

[368] Ebu'l-Velid Muhammed el-Ezraki (ö. 256/869), **Kâbe ve Mekke Tarihi**, çev., Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı yay, İstanbul, 1980, s. 176.
[369] Muhammed Hamidullah, **"Hicri Takvimin Arka Planı"**, s. 676.
[370] http://193.255.138.2/takvim.asp , çevrimiçi 25.08.2016.
[371] Mehmet Apaydın, **Resûlullah'ın (a. s.) Günlüğü Medine Dönemi Yeni Kronolojisi**, İnsan yay., İstanbul, 2008, s. 80.

Rebiülevvelin başında olduğunu, İbn İshak ise Medine'den çıkışın 12 Saferde olduğunu rivayet etmektedir. Fakat eğer İbn İshak'ın 12 Safer'de çıkıldığına dair rivayeti doğru ise o zaman 12 Safer'in Pazartesi gününe denk gelmesi gerekiyor. İşte bu noktada yeni hazırlanan cetvelle baktığımızda[372] ise hicrî 2. yılda Safer ayının 16'sının Pazartesi gününe denk geldiğini görürüz. Birbiriyle çelişen bu haberlerden Vâkidî'nin haberinin uyumlu ve doğru olduğunu görüyoruz"[373]

Bu konuda bir misal olarak Bedir Gâzvesini ele alalım. Bu gazve için Medine'den çıkış hakkında farklı rivayetler vardır. Daha önceki bilgilerden; İbn Hişam, Bedir Gâzvesi için Medine'den çıkış hicretin ikinci senesi Ramazan ayından birkaç gün geçmesinden sonra vuku bulduğunu söylemişti. İbn Hişam buna ek olarak Medine'den çıkışın 8 Ramazan Pazartesi günü olduğuna dair başka bir rivayeti de vermekteydi.[374]

Vâkidî'ye göre ise Medine'den çıkış 12 Ramazan Pazar gününe denk düşmüştü.[375] Şimdi bu bilgiler ışığında cetvele tekrar göz atalım.

Cetvele göre hicrî 2. yılda Ramazan ayının ilk günü Çarşamba gününe denk gelmektedir.[376] Ayın 8'i Perşembe gününe 12'i ise Pazar gününe denk düşmektedir. Buna göre Vâkidî'nin verdiği tarih doğru, İbn İshak ve İbn Hişam verdiği tarih ise yanlıştır.

Yine Resûlullah'ın (a. s.) vefatına dair verilen haberlerde çok farklılık arz etmektedir. Müelliflerin büyük bir kısmı ay ve gün üzerinde ittifak etmelerine rağmen ayın kaçında olduğuna dair görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Bu konuda iki farklı görüş vardır. Birincisi vefatın Taberî'nin naklettiği 2 Rebiülevvel Pazartesi olduğu,[377] ikincisi ise Vâkidî, Halîfe b. Hayyât ve Ya'kûbî gibi müelliflerin 12 Rebiülevvel Pazartesi olduğuna dair rivayetleridir.[378]. Şimdi takvime

[372] Ekteki tabloya bak. s. 86.
[373] Mehmet Apaydın, **a.g.e.**, s. 96.
[374] İbn Hişam, **a.g.e.**, C. 1, s. 636.
[375] Vâkidî, **a.g.e.**, C. 1, s. 35.
[376] Ekteki Tabloya bkz. s. 87.
[377] Taberî, **a.g.e.**, C. 1, s. 624.
[378] Vâkidî, **a.g.e.**, C. 2, s. 470; Halîfe b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 94; Ya'kûbî, **a.g.e.**, C. 1, s. 444.

tekrar göz atalım ve hicrî on birinci yılda ayın ikisi mi yoksa on ikisi mi Pazartesiye denk geliyor diye inceleyelim.

Takvime baktığımızda ise hicrî on birinci yılda Rebiülevvel ayının ilk günün Salı olduğunu görürüz. Buradan ayın ikisinin Çarşamba ve on ikisinin de Cumartesi gününe denk geldiğini görürüz buradan verilen tarihlerden hiç birinin doğru olmadığı sonucu çıkmaktadır. Buradan hareketle İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında Medine dönemine dair verilen tarihlerin nesîden etkilendiğini ve nesînin anlaşılmadan bu tarihlerin kesinliği hakkında bir yorum yapmanın mümkün olamayacağını görmekteyiz.

3.4. Hicrî Takvimin Başlangıcı Hakkındaki Tartışma

Megâzî-siyer uleması, Hicrî takvimin başlangıcı konusunda farklı görüşlere sahiptirler.[379] Bazı müelliflerin Resûlullah'ın (a. s.) Mekke'den çıkışını hicrettin başı kabul ederken bazıları da Medine'ye vardığı tarihi hicretin başı kabul etmişlerdir.

İbn Kesir bununla ilgili üç görüşün ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bunlar;

a- Bazı alimler Resûlullah'ın (a. s), Medine'ye hicret vakti olan Rebiülevvel ayını başlangıç kabul etmişlerdir. Bunlar da kendi içlerinde ikiye ayrılmışlardır. Bazıları, Resûlullah'ın Medine'ye hicret için Mekke'den ayrıldığı tarihi, diğerleri ise Medine'ye varış tarihini başlangıç kabul etmişlerdir.

b- Bazıları Hicrî tarihin başlangıcını, hicrettin 2. senesinin Muharrem ayından başlatırlar ve bunlar Rebiülevvel ayından sonraki Muharreme kadar olan ayları hicret senesinden saymazlar.

c- Ekseriyetinin kabul ettiği ise Hz Ömer'in uygulamasıdır ki buna göre hicrî senenin başlangıcı Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği senedir. Bu senenin ilk ayı Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği ay olan Rebiülevvelden önceki Muharrem ayıdır.[380]

---

[379] Kasım Şulul, **a.g.e.**, s. 113.

[380] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî (ö. 774/1373), **es-Siretü'n-Nebeviyye**, Beyrut, 1976, C. 3, s. 180-181.

SONUÇ

Tarihlendirme, tarih boyunca farklı milletlerce farklı şekillerde uygulanmıştır. İslam öncesi dönemde Arap yarımadasında özellikle Güney Arabistan'da bazı kabilelerde çeşitli uygulamalar olduğuna dair bazı kitabeler günümüze ulaşmıştır. Bu kitabelerden Arapların doğa olaylarına dair uygulamalar için güneş takvimini kullandıklarını dinle alakalı uygulamalar için ise ay takvimini kullanmışlardır. Yarımadanın geri kalan kısmına dair elimize herhangi bir yazılı kaynak ulaşmamakla beraber Yunan ve Latin kaynaklarında özellikle Hicaz bölgesinde de buna benzer uygulamaların var olduğu görülmektedir. Ancak bütün bu uygulamalar bölgesel olup kabileler arasında değişkenlik gösteren bir takvim kullanımının yaygın olduğu görülür. Bu değişkenlik kabileler arasındaki uygulamaların farklı olmasının yanı sıra İslam öncesi dönemde Arapların önemli olaylarla yeni takvimler ibda etmeleri ve önceki takvimleri uygulamadan kaldırmaları sebebiyle tarihi olaylar arasındaki bağlantının kopmasına sebebiyet vermiştir.

İslam öncesi dönemde tarih yazıcılığı çok kısıtlı olmakla beraber Araplarca tarihi bilginin naklinde kullanılan şifahi 3 olgu mevcuttur. Bunlar; şiir, nesep ilmi ve diğer milletlere ait tarihi bilgilerdir. Ancak bunların tamamı şifahi oldukları ve zaman içinde unutulabildikleri için bunlardan yola çıkarak sağlıklı tarihi bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Müslümanlar, Hz. Ömer zamanında hicrî takvimin tesis edildiği döneme kadar olan süreçte değişken takvim uygulamasını devam ettirmişlerdir. Buna bağlı olarak hicretten sonraki her yıla farklı bir isim vererek yıllık takvimler oluşturmuşlardır. Hicrî takvimin uygulamaya başlanması diğer uygulamalara olan ihtiyacı zaman içerisinde ortadan kaldırmıştır.

Müslümanlarda tarih yazıcılığı çok erken dönemde başlamıştır. Siyer yazıcılığına verilen önem bir süre sonra siyer kitaplarının oluşmasına vesile olmuştur. Yine sonraki dönemde sahabileri, tabiûnden ayırt etmek için yazılan eserler tabakat kitaplarının oluşmasına ortam hazırlamıştır. Ayrıca İslam'ın evrensel bir dil kullanması ve Kur'an'ın sürekli olarak önceki milletlere atıfta bulunması

Müslümanları bu milletler hakkında araştırma yapmaya sevk etmiş bunun neticesinde genel tarih kitapları ortaya çıkmıştır.

İslam tarih yazıcılığının ilk örnekleri olan megâzî-siyer, tabakat ve genel tarih kitapları sonraki dönemlerde yazılan kitapların hem bilgi hem de metodoloji kaynakları olmuşlardır. Bu eserlerin tamamı hicrî takvimin oluşmasından çok sonra telif edilmelerine rağmen müelliflerin hemen hepsi önceki dönemde uygulanan değişken takvim uygulamasını kitaplarına taşımışlardır. Şüphesiz bunda ilk tarihçilerin çoğunun muhaddis olması ve tarihi bilgilerin senetlere dayanmasının büyük rolü olmuştur.

Çalışmamızda Hicrî 5. yüzyıla kadar ki dönemde yazılmış olan eserlerdeki tarihlerin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için bu eserleri tarihlendirme bakımından dört dönem şeklinde ele alınmıştır. Bu dönemler; Hz. Peygamber'in doğumuna kadar olan dönem, Hz. Peygamber'in doğumundan bi'sete kadar olan dönem, bi'set ve hicret arasındaki dönem ve hicret sonrası dönem şeklindedir.

Hz. Peygamber'in doğumuna kadar olan dönemde müelliflerin eserlerine aldıkları bilgilerin çoğu Ehl-i kitap ve diğer milletlerin tarih kitaplarından alınan bilgilerdir. Müellifler bu tarihi bilgileri kitaplarına alırken özellikle İslam öncesi dönem hakkında daha güvenilir bilgiler bulamadıkları için bu bilgileri yazmışlardır.

Hz. Peygamber'in doğumundan bi'sete kadar olan sürede İslam öncesi dönemde Araplarca tatbik edilen değişken takvim sisteminin uygulanışı hakkında fikir edinmek mümkündür. Bu dönemde meydana gelen önemli olaylar yeni takvimlerin ibda edilmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca Araplar hem Yahudiler hem de İranlılar tarafından kullanılan takvimlerden haberdar oldukları için zaman zaman olayları bu takvimlerle karşılaştırmalı bir şekilde vermişlerdir.

Bi'set ve hicret arasındaki dönemde daha önceki dönemde kullanılan farklı dönemlere ait referanslara sahip tarihlendirmeler artık kullanılmamıştır. Bu dönemde verilen tarihler özellikle Hz. Peygamber'in yaşına ve bi'sete bağlı bir tarihlendirme olup zaman zamanda Yahudi ve İran takvimlerine atıfta bulunulmuştur.

Son dönemi temsil eden hicretten sonraki süreçte ise Müslümanların hicrî takvimi benimsemiş ve tarihlendirmeler arasındaki farklılık azalmıştır. Öyle ki bu dönemden itibaren verilen tarihlerde sadece gün bazında bazı değişiklikler olmuştur. Ancak bu dönemin asıl sorununu nesî uygulaması teşkil etmektedir. Hicret öncesi dönemde verilen tarihlerin ayrıntılı olmaması nesînin göz ardı edilmesine sebebiyet vermiştir. Bu arada Hicret sonrası dönemde verilen tarihlerin sıhhatinin anlaşılabilmesinde nesî dikkate alınması gereken bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Hicrî 5. yüzyıla kadar telif edilen İslam tarihi kaynaklarındaki farklı tarihlendirmeler meydana gelmiştir. Bunun belli başlı sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında şüphesiz hicrî takvimin kullanıma başlandığı döneme kadar kullanılan değişken takvim sisteminin müellifler tarafından eserlere taşınması gelmektedir. Bu durum kaynaklarda aynı olaya farklı tarihlerin düşülmesine sebebiyet vermiştir. Bununla beraber, megâzî-siyer ve tarih rivayetlerine hüküm bildiren rivayetler kadar önem verilmemesi bu rivayetlerin cerh ve ta'dile tabi tutulmadan rivayet edilmesi aynı olay hakkında değişik birçok rivayetin bulunmasını sağlamıştır. Yine nesî uygulamasının hicrî 10.yılda yasaklanması ve hicretten sonra iki defa uygulanan nesînin Müslümanlar tarafından tatbik edilmesi de özellikle hicret sonrası dönemde verilen farklı tarihlendirme sebeplerindendir. Bunun dışında zayif rivayetlerin eserlere alınması ve hicrî takvimin başlangıcı konusundaki tartışmalar diğer sebepleri teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

AĞIRAKÇA, Ahmet, "Nabatiler", **DİA**, C. 32.

AĞARI, Murat, "Ya'kûbî", **DİA**, C. 43.

AKGÜR, A. Necati, "Takvim", **DİA**, C. 39.

ALGÜL, Hüseyin, **İslam Tarihi**, Gonca Yayınevi, 4c, İstanbul, 1997.

ALİ, İbrahim, **Sahihu's-Sireti'n-Nebeviyye**, nşr. Daru'n-Nefais, Ürdün, 1995.

APAK, Adem, **Anahatlarıyla İslam Tarihi**, Ensar Neşriyat, 4c, İstanbul, 2006.

APAYDIN, **Mehmet. Resûlullah (a. s.) 'ın Günlüğü Medine Dönemi Yeni Kronolojisi**. İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.

ARIKAN, Gülizar, "**İslam Tarihi Yazıcılığında Metodoloji Problemi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, "Yüksek Lisans Tezi", Kayseri, 2003.

AVCI, Casim, "Mes'ûdi", **DİA**, C. 29.

AYCAN, İrfan, "Urve b. Zübeyr", **DİA**, C. 42.

AYCAN, İrfan, "**İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin BazıDüşünceler"**, İslami İlimlerde Metodoloji/ Usul Meselesi-II, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 879-882.

B.JONES, J.Marsden, "**İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**", çev. Kasım Şulül, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der., sy. 2, 2001, s. 115-164.

BAĞDATLI, İsmail Paşa (1839-1920), **İzâhu'l-meknûn fi'z-Zeyli 'ala Keşfi'z-Zunün 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, Beyrut, 2008.

BAĞDATLI, İsmail Paşa (1839-1920), **Hediyyetü'l- Ârifin, Esma'ü 'l-Müellifin ve Âsarü'l-Musannifin**, 2c, İstanbul, 1951.

BAŞ, Eyyüp, "**Bir Akademik Disiplin Olarak İslam Tarihi**", Dini Araştırmalar Der., 2012, s. 1-28.

BİRUNİ, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (ö. 453/1061), **el-Asarü'l-Bakıye ani'l- Kuruni'l-Haliye**, Leipzig, 1923.

CEBERTİ, Abdurahman b. Hasan, **Âcaibu'l-'Asâr et-Terâcim ve'l-Âhbâr**, tah. Abdurahim Abdurahman Abdurahim, nşr. Daru Kutubu Mısriyye, Kahire, 1997.

CEMALEDDİN, Muhammed, **Kavaid-i Tehdis min Funnu Mustâlahi'l-Hadis**, nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

CEVAD ALİ, **el-Mufassal fî Târihi'l-Arâb Kâble'l-İslâm**, 10 c., nşr. Dârü'l İlm li'l-Melâyin Mektebetü'n-Nehda, t.y.

ÇAĞATAY, Neşet, "**Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Zaman**", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der., t.y., s. 105-138.

ÇELEBİ, Katip (ö. 1067/1657), T**akvîmü't-Tevarih**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009.

DE BOURGOİNG, Jacqueline, **Takvim Zamanın Efendisi midir ?**, çev. Orçun Türkay, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2006.

DELSON, Eric, "Fossil Humans", **McGraw- Hill Encyclopedia of Scince & Technology**, 2002, s. 26-35.

DEMİRCAN, Adnan, "**Târihu'r-Rüsul ve'l- Mülûk Adlı Eseri Bağlamında Taberî'nin Zaman Algısı**", Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu. Bilir Matba, Konya, 2015, s. 319-320.

DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed- Dîneverî (ö. 282/ 895), **el-Ahbâru't-Tıvâl**, tah. Abdulmenam Amir, Kahire, t.y.

DURMUŞ , İsmail, " Tabakat", **DİA**, C. 39.

EZRAKİ, Ebu'l-Velid Muhammed el-Ezraki (250-864), **Kâbe ve Mekke Tarihi**, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

FARUQİ, Nisar Ahmed, "**İlk Dönem Müslüman Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Metodolojik Görüşler**" çev. Muhittin Kapanşahin, Bilimname, 2016, s. 183-189.

FAYDA, Mustafa, "Ensab", **DİA**, C. 12.

FAYDA, Mustafa. "Taberi", **DİA**, C. 39.

FAYDA, Mustafa. "Tarih" **DİA**, C. 40.

FAYDA, Mustafa. "Halîfe b. Hayyât", **DİA**, C. 15.

FAYDA, Mustafa, "İbn Hişam", **DİA,** C. 20.

FAYDA, Mustafa,"Nesî", **DİA**, C. 32.

FAYDA, Mustafa, "Siyer ve Megâzî", **DİA**, C. 37 .

FAYDA, Mustafa, "Vâkıdî", **DİA**, C. 42.

FAYDA, Mustafa, "**Siyer Alanındaki İlk Telif Çalışmaları**", Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1985, s. 357-367.

FAZLIOĞLU, İhsan, "Hârizmî, Muhammed b. Musa", **DİA**, C. 16.

FERUH, Ömer, "**İslam Tarihinin Ana Kaynakları ve Müracaat Eserleri**", çev. Muhittin Kapanşahin, İstemi, 2003.

GARAUDY, Roger, **İnsanlığın Medeniyet Destanı**, çev. Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2013.

GÖZE, Ergün, **Mukayeseli İslam Tarihi Kronolojisi**, Köşebaşı yay., İstanbul, 1971.

GÜNALTAY, Mehmed Şemseddin, İ**slam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihleri**, Kitabevi, İstanbul, 1991.

HAMİDULLAH, Muhammed,"**Hicri Takvim ve Tarihi Arka Planı**", çev. Kasım Şulül, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der., 2000, s. 671-685.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Dîneverî", **DİA**, C. 9.

HAMMAD, Abdullah Khalaf, "e**l-İsnad ve Ehemmiyetuhu fi Nakdi Muruviyati't-Tarihi'l-İslam**", y.y.

HARMAN, Ömer Faruk , "Buhtunnasr", **DİA** , C. 6.

HATİB, Muhiddin, "**el-Merâciu'l-ûlâ fi Tarihina**", Ezher Der., Kahire 1951, s. 207-219.

HAWKING, Stephen, **A Brief History of Time From the Big Bang to Black Holes**, Amerika, Bantam Books, 1988.

HÜSEYNİ, Şeyh Muhammed el-Casnazani el-Huseyni, Cemal N. Huseyin, Şetha el-Dargazelli, Hamin M. En-Niaymi, Louay J. Fatoohi "**Hz Peygamber Devri Kronolojisinin Miladi Karşılığıyla İlgili Bir Araştırma**" çev. Kasım Şulul, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der., 2000, s. 143-172.

İBN ASÂKİR, Ebü'l-Kasım Ali b. Ebu el-Hasen b. Hibetullah b. Abdilah b. Hüseyin ed-Dımeşki eş-Şafi, **Tarihu Medineti'd-Dımaşk**, tah. Muhibiddin b. Said b. Ömer el-Amri, 80c, Daru'l-Fikr, t.y., Beyrut.

İBN HABİB, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860), **el-Muhabber**, tah. Dr. İlze lihten Şetir, nşr. Daru Afak-ı Cedid, Beyrut, 2009.

İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el- Meâfirî (ö. 218/ 833), **Siretü'n- Nebeviyye**, tah. İbrahim el-Ebyari, Abdu Hafiz Şiblî , Mustafa es- Seka, Beyrut, 2005.

İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî (ö. 774/1373), **es-Siretü'n-Nebeviyye**, Beyrut, 1976.

İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el- Kaysî (ö. 774/ 1373), **el-Bidaye ve'l-Nihaye**, tah., Abdulkadir el-Arnavut, nşr. Daru İbn Kesir, Beyrut, 2010.

İBN MANZUR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî (711/1311), **Lisanü'l-Arab**, nşr. Daru Sadr, Beyrut, 1988.

İBNÜ'N-NEDİM, Ebü'l- Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Muhammed b. İshâk (ö. 385/ 995), **el- Fihrist**, Kahire, 1956.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö.230/845), **et-Tabakât'u-Kebir**,tah. Dr. Ali Muhammed Ömer, nşr. Mektebetû'l-Hancı, 8c, Kahire, 2000.

KAPAR, Mehmet Ali, "Eyyâmü'l-Arab", **DİA** , C. 12.

KALKAŞENDİ, Şeyh Ebu Abbas Muhammed, **Subhu'l-Âşa**, nşr. Daru Kutub Mısriyye, Kahire, 1913.

KÂŞİF, Seyyide İsmail, İ**slam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Teknikleri**. çev. Mehmet Şeker, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 1997.

KAZANCI, Ahmet Lütfi, "Bi'set", **DİA**, C. 6.

KIRCA, Celal,"Semud", **DİA**, C. 36.

KIZGUT, Rahim,"**Eskiçağ Uygarlıklarındada Tarih Düşme Yöntemleri**", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.

MES'ÛDÎ, Ebü'l- Hasen Alî b. el- Hüseyn b. Alî el- Mes'ûdî el- Hüzelî (ö. 345/ 956), **et- Tenbih ve'l- İşrâf**, Laiden, 1893.

MES'ÛDÎ, , Ebü'l- Hasen Alî b. el- Hüseyn b. Alî el- Mes'ûdî el- Hüzelî (ö. 345/ 956). **Mürûcü'z-Zeheb**, tah. Kemal Hasan Mer'i, 4c, Beyrut, 2005.

MUSTAFA, Şakir, e**t-Tarihu'l-Arab ve'l-Mûerrihun**, 4c, nşr. Daru'l-îlm lil-Melayin, Beyrut 1983.

MÜSLİM, Ebu Huseyn Muslim İbn Haccac (261/875), **Sahihû'l-Müslim**. tah. Nazır b. Muhammed el-Faryabi Ebu Kuteybe, nşr. Daru Tîbe, Riyad, 2006.

NESSAR, Hüseyin, **Neş'etü't-Tedvini't-Tarih İnde'l-Arab**, nşr. İkra Beyrut, 1980.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali**, Arkadaş Türkçe Sözlük**, Arkadaş yay., Ankara, 2003.

SIRMA, İhsan Süreyya. "**İslam Tarihine Giriş**", Diyanet Der., 1977, s. 290-299.

SÜBKİ, Tacuddin Abdulvehabb Ali, **el-Kaide fi'-Müerrihin**, tah. Abdufettah Ebu Ğudde, nşr. Daru Beşair, Beyrut, 1990.

SÜLEMİ, Muhammed b. Şamil, **Menhecü'l-Kitâbeti't-Târihi'l-İslam**, nşr. Daru İbnu'l-Cevzi, Riyad, 2008.

SÜYÛTİ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), **Eş-Şemârih fi İlmi't-Tarih.** Leiden, 1893.

ŞULUL, Kasım, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, İnsan yay., İstanbul, 2014.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el- Âmülî et- Taberî el- Bağdâdî (ö. 310/ 923), **Tarihu'l- Ümem ve'l- Mülûk**, 4c, Beyrut, 2013.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el- Âmülî et- Taberî el- Bağdâdî (ö. 310/ 923), **Tarihu'l- Ümem ve'l- Mülûk**, tah. Muhammed Ebu Fadıl İbrahim, nşr. Daru'-Mearif, 11c, Mısır, 1969.

TABERİ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el- Âmülî et- Taberî el- Bağdâdî (ö. 310/ 923),**Tefsiru't-Taberi**, tah. Dr. Beşşar Avad Ma'ruf, nşr. Risale Yayınları, 24c, Riyad, 2003.

TEFAZZULİ, Ahmet, "Enûşirvân", **DİA**, C. 11.

TOPAKKAYA, Arslan, "**Zaman ve Takvim ilişkisi**", Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu, Konya, 2015.

TOPALOĞLU, Bekir, "Saat", **DİA**, C. 35.

VÂKIDİ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî el-Medeni (ö. 207/ 822). **Kitabu'l-Megâzî**, tah. Muhammed Abdulkadir Ahmed Âta, 2c, Beyrut, 2004.

YA'KÛBİ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya'kubî (ö. 292/ 905'ten sonra), **Tarihu'l-Ya'kûbî**, tah. Abdu Emir Mehna, nşr. Şirket Âlami lilmetbuât, 2c, Beyrut, 2010.

YİĞİT, İsmail, "Sebe", **DİA**, C. 36.

ZEBİDİ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî (1205/1791), **Tâcü'l-Ârûs min Cevâhiri'l Kåmûs**, Kuveyt, 40c, 1965-2002.

ZEYDİ, Zeyd b. Abdulkerim, **et-Tarihû'l-Hicri**, nşr. İmam Muhammed Üniversitesi, Riyad, 2003.

EKLER

Mehmet Apaydın, **Resûlullah'ın (a. s.) Günlüğü Medine Dönemi Yeni Kronolojisi,** s. 90-100.

622-632 ARASI NESİ' UYGULANMIŞ YENİ CETVEL

1 H

No	İsim	Julian Takvimi	Julian Günü	Saat	Gün
30	Muharrem	17 Mayıs 622	1948380	09:23	Pazartesi
31	Safer	16 Haziran 622	1948410	21:43	Çarşamba
32	Rebiulevvel	15 Temmuz 622	1948439	08:31	Perşembe
33	Rebiulahir	14 Ağustos 622	1948469	18:14	Cumartesi
34	Cemaziyelevvel	12 Eylül 622	1948498	03:27	Pazar
35	Cemâziyelâhir	11 Ekim 622	1948527	12:44	Pazartesi
36	Receb	10 Kasım 622	1948557	22:43	Çarşamba
37	Şaban	9 Aralık 622	1948586	09:55	Perşembe
38	Ramazan	8 Ocak 622	1948616	22:39	Cumartesi
39	Şevval	6 Şubat 622	1948645	12:47	Pazar
40	Zilkade	8 Mart 622	1948675	03:53	Salı
41	Zilhicce	7 Nisan 623	1948705	19:24	Perşembe

2 H

42	Muharrem	6 Mayıs 623	1948734	10:55	Cuma
43	Safer	5 Haziran 623	1948764	02:03	Pazar
44	Rebiulevvel	5 Temmuz 623	1948794	16:20	Salı
45	Rebiulahir	3 Ağustos 623	1948823	05:24	Çarşamba
46	Cemaziyelevvel	2 Eylül 623	1948853	17:11	Cuma
47	Cemâziyelâhir	1 Ekim 623	1948882	04:02	Cumartesi
48	Receb	31 Ekim 623	1948912	14:30	Pazartesi
49	Şaban	29 Kasım 623	1948941	01:06	Salı
50	Ramazan	28 Aralık 623	1948970	12:04	Çarşamba
51	Şevval	27 Ocak 624	1949000	23:43	Cuma
52	Zilkade	25 Şubat 624	1949029	11:02	Cumertesi

53	Zilhicce	26 Mart 624	1949059	23:16	Pazatesi
3 H					
54	Muharrem	24 Nisan 624	1949088	12:26	Salı
55	Safer	24 Mayıs 624	1949118	02:46	Perşembe
56	Rebiulevvel	23 Haziran 624	1949148	18:02	Cumartesi
57	Rebiulahir	22 Temmuz 624	1949177	09:31	Pazar
58	Cemaziyelevvel	21 Ağustos 624	1949207	00:30	Salı
59	Cemâziyelâhir	20 Eylül 624	1949237	14:36	Perşembe
60	Receb	19 Ekim 624	1949266	03:47	Cuma
61	Şaban	18 Kasım 624	1949296	16:12	Pazar
62	Ramazan	17 Aralık 624	1949325	03:50	Pazartesi
63	Şevval	16 Ocak 625	1949355	14:36	Çarşamba
64	Zilkade	15 Şubat 625	1949384	00:34	Perşembe
65	Zilhicce	15 Mart 625	1949413	10:11	Cuma
4 H					
66	Muharrem	14 Nisan 625	1949443	20:08	Pazar
67	Safer	13 Mayıs 625	1949472	07:11	Pazartesi
68	Rebiulevvel	12 Haziran 625	1949502	19:49	Çarşamba
69	Rebiulahir	11 Temmuz 625	1949531	10:06	Perşembe
70	Cemaziyelevvel	10 Ağustos 625	1949561	01:42	Cumartesi
71	Cemâziyelâhir	9 Eylül 625	1949591	18:06	Pazartesi
72	Receb	8 Ekim 625	1949620	10:41	Salı
73	Şaban	7 Kasım 625	1949650	02:42	Perşembe
74	Ramazan	7 Aralık 625	1949680	17:18	Cumartesi
75	Şevval	5 Ocak 626	1949709	05:56	Pazar
76	Zilkade	4 Şubat 626	1949739	16:38	Salı
77	Zilhicce	5 Mart 626	1949768	01:50	Çarşamba
5 H					
78	Muharrem	Nisan 626	1949797	10:15	Perşembe
79	Safer	Mayıs 626	1949827	18:40	Cumartesi

80	Rebiulevvel	Haziran 626	1949856	03:51	Pazar
81	Rebiulahir	Temmuz 626	1949886	14:27	Salı
82	Cemaziyelevvel	Temmuz 626	1949915	03:03	Çarşamba
83	Cemâziyelâhir	Ağustos 626	1949945	18:04	Cuma
84	Receb	Eylül 626	1949974	11:22	Cumartesi
85	Şaban	Ekim 626	1950004	06:02	Pazartesi
86	Ramazan	Kasım 626	1950034	00:24	Çarşamba
87	Şevval	Aralık 626	1950064	16:50	Cuma
88	Zilkade	Ocak 627	1950093	06:34	Cumartesi
89	Zilhicce	Şubat 627	1950123	17:46	Pazartesi
90		Mart 627	1950152	03:01	Salı

6 H

91	Muharrem	Nisan 627	1950181	10:59	Çarşamba
92	Safer	Mayıs 627	1950211	18:22	Cuma
93	Rebiulevvel	Haziran 627	1950240	01:58	Cumartesi
94	Rebiulahir	Temmuz 627	1950269	10:58	Pazar
95	Cemaziyelevvel	Ağustos 627	1950299	21:55	Salı
96	Cemâziyelâhir	Eylül 627	1950328	12:08	Çarşamba
97	Receb	Ekim 627	1950358	05:30	Cuma
98	Şaban	Kasım 627	1950388	00:54	Pazar
99	Ramazan	Aralık 627	1950418	20:25	Salı
100	Şevval	Ocak 628	1950448	14:14	Perşembe
101	Zilkade	Şubat 628	1950477	05:25	Cuma
102	Zilhicce	Mart 628	1950507	17:49	Pazar

7 H

103	Muharrem	11 Nisan 628	1950536	03:41	Pazartesi
104	Safer	10 Mayıs 628	1950565	11:36	Salı
105	Rebiulevvel	9 Haziran 628	1950595	18:24	Perşembe
106	Rebiulahir	8 Temmuz 628	1950624	01:10	Cuma

107	Cemaziyelevvel	5 Ağustos 628	1950653	09:06	Cumartesi
108	Cemâziyelâhir	5 Eylül 628	1950683	19:02	Pazartesi
109	Receb	4 Ekim 628	1950712	08:36	Salı
110	Şaban	3 Kasım 628	1950742	00:55	Perşembe
111	Ramazan	3 Aralık 628	1950772	19:31	Cumartesi
112	Şevval	2 Ocak 629	1950802	15:00	Pazartesi
113	Zilkade	31 Ocak 629	1950831	09:47	Salı
114	Zilhicce	2 Mart 629	1950861	02:29	Perşembe

8 H

115	Muharrem	31 Mart 629	1950890	16:14	Cuma
116	Safer	30 Nisan 629	1950920	02:58	Pazar
117	Rebiulevvel	29 Mayıs 629	1950949	11:18	Pazartesi
118	Rebiulahir	28 Haziran 629	1950979	18:20	Çarşamba
119	Cemaziyelevvel	27 Temmuz 629	1951009	01:18	Perşembe
120	Cemâziyelâhir	25 Ağustos 629	1951037	09:16	Cuma
121	Receb	24 Eylül 629	1951067	19:03	Cumartesi
122	Şaban	23 Ekim 629	1951096	07:08	Pazartesi
123	Ramazan	22 Kasım 629	1951126	21:42	Çarşamba
124	Şevval	22 Aralık 629	1951156	14:39	Cuma
125	Zilkade	20 Ocak 630	1951185	09:16	Cumartesi
126	Zilhicce	19 Şubat 630	1951215	04:10	Pazartesi

9 H

127	Muharrem	21 Mart 630	1951245	21:35	Çarşamba
128	Safer	19 Nisan 630	1951274	12:18	Perşembe
129	Rebiulevvel	19 Mayıs 630	1951304	00:07	Cumartesi
130	Rebiulahir	17 Haziran 630	1951333	09:42	Pazar
131	Cemaziyelevvel	17 Temmuz 630	1951363	18:02	Salı
132	Cemâziyelâhir	15 Ağustos 630	1951392	02:06	Çarşamba
133	Receb	13 Eylül 630	1951421	10:37	Perşembe
134	Şaban	13 Ekim 630	1951451	20:09	Cumartesi

135	Ramazan	11 Kasım 630	1951480	07:11	Pazar
136	Şevval	11 Aralık 630	1951510	20:10	Salı
137	Zilkade	9 Ocak 631	1951539	11:19	Çarşamba
138	Zilhicce	8 Şubat 631	1951569	04:14	Cuma
139	Nesî' Ayı	10 Mart 631	1951599	21:48	Pazar
10 H					
140	Muharrem	9 Nisan 631	1951628	14:38	Salı
141	Safer	8 Mayıs 631	1951658	05:50	Çarşamba
142	Rebiulevvel	7 Haziran 631	1951688	19:08	Cuma
143	Rebiulahir	6 Temmuz 631	1951717	06:47	Cumartesi
144	Cemaziyelevvel	5 Ağustos 631	1951747	17:12	Pazartesi
145	Cemâziyelâhir	3 Eylül 631	1951776	02:50	Salı
146	Receb	2 Ekim 631	1951805	12:40	Çarşamba
147	Şaban	1 Kasım 631	1951835	21:57	Cuma
148	Ramazan	30 Kasım 631	1951864	08:33	Cumartesi
149	Şevval	30 Aralık 631	1951894	20:26	Pazartesi
150	Zilkade	28 Ocak 632	1951923	09:43	Salı
151	Zilhicce	27 Şubat 632	1951953	00:06	Perşembe
11 H					
152	Muharrem	28 Mart 632	1951983	15:10	Cumartesi
153	Safer	26 Nisan 632	1952012	06:30	Pazar
154	Rebiulevvel	26 Mayıs 632	1952042	21:46	Salı
155	Rebiulahir	24 Haziran 632	1952071	12:34	Çarşamba
156	Cemaziyelevvel	24 Temmuz 632	1952101	02:28	Cuma
157	Cemâziyelâhir	23 Ağustos 632	1952131	15:10	Pazar